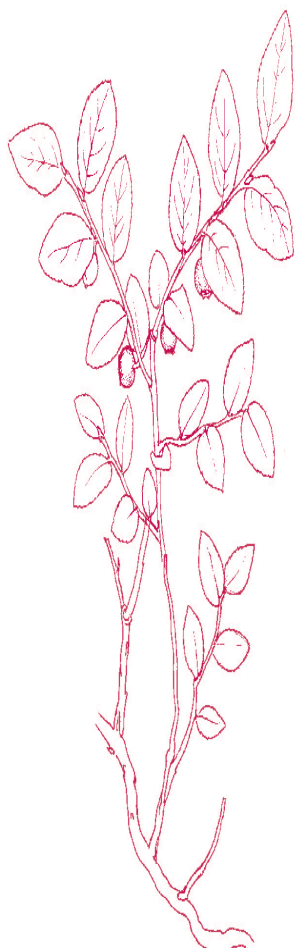

על מה חלמנו

צוות מורינו

פרק שישי: יצירה דיאלוגית

א. כור היתוך

ניסוי חינוכי שהצליח.

כשבחרה הנהלת ויצ"ו רחל וברמיהו שפירא להקים את הדסים ולנהלו, הם נחפזו לתור בכל הארץ אחר מורים מתאימים ברוח קבוצת "צופה-מורה" של פרופ' משה שוובה. הם העדיפו מורים חסרי ניסיון, כדי שניסיונם לא יכביד עליהם להסתגל לאוטופיה החינוכית שנטלו על עצמם להגשים. רחל וירמיהו

לא היו הוגי דעות, וטוב שכך, כיוון שלרבים בהיסטוריה היו רעיונות בתחום החינוך, והחינוך לא נושע מהם. בהדרכתו העיונית של משה שוובה, שהיה מעורב בכל הנעשה בכפר, עד מותו באמצע שנות החמישים, הם גיבשו סינתזה של רעיונות, ומימשו אותם הלכה למעשה. המימוש היה בריאה חדשה, ואנחנו ראינו את הקולות. המדובר בטריאומווירט: שוובה-שפירא-ספירא, עם ערך מוסף של בוכר ושל מרגולין, שהגיע להתעלות בריקודי חג השבועות של מיכה, ולהתעלות-על בריקוד החדר הצר של מיכה על ענן קוואנטי של חלומות עופרה ושל הזיות שושקה. מהלכי רחל וירמיהו בעשור הראשון להדסים, מיום שהנהלת ויצ"ו הטילה עליהם להקים את כפר הנוער ועד מחצית שנות החמישים, הם מודל מיטבי של קביעת מדיניות, של קבלת החלטות ושל יישומן האידיאלי. בהדסים התקיים יישום פרדיגמת האינטואיציה המשקללת, כסגנון תודעתם וכסגנון עבודתם, שנבראו בקבוצת "צופה-מורה" בשנות העשרים ובשנות השלושים. רחל וירמיהו העריכו כי חינוך יצירתי-דיאלוגי מחייב צוות מיוחד שיקבל מהם ישירות גם הכשרה מיטבית וגם הנחיות ברורות. אחת הבחירות הראשונות שלהם הייתה הסמינריסטית מבית הכרם, דרורה אהרוני (יחד עם עליזה גוטמן-קובץ), שלימים ניהלה את בית-הספר החקלאי בעין כרם בירושלים. דרורה הייתה מראשוני הדסים והיא מכירה לעומק את הדסים על כל רבדיו. בתחילת המסע שלנו לפיענוח פלא הדסים נפגשנו איתה והיא הנחתה אותנו. אנחנו אסירי תודה לה. דרורה מספרת:

במחצית השנייה של שנות הארבעים למדתי בסמינר בית הכרם. בשנת הלימודים האחרונה מילאנו שאלונים לגבי המקומות שבהם נהיה מעוניינים לעבוד. הרוב רצו לעבוד בגוש דן או באזור ממנו הגיעו לבית הכרם. יום אחד נכנס לכיתה המנהל בן-ציון דינור ושאל: "האם מישהו פה מוכן לעבוד לא בתל-אביב, בחיפה או בירושלים, אלא בבית-ספר כפרי עם תפיסה חינוכית חדשנית?" סטודנטים אחדים, ואני ביניהם, התעניינו. דינור כינס אותנו בחדרו, בחדר ישבו רחל וירמיהו וסיפרו שנעשות הכנות להקים כפר נוער לפי דגם שונה מדגם בתי-הספר שפעלו אז ביישוב. מקימי הכפר מעוניינים להכשיר מורים מתחילים, שלא עבדו בשום בית-ספר, כדי שיהיו גמישים להסתגל לתפיסתם החינוכית. עליזה גוטמן ואנוכי הבענו את נכונותנו.

שלושה סטודנטים נוספים מכיתת החיילים הביעו גם הם התעניינות בהוראה בכפרי נוער: צבי לם, ראובן כהן-רז וטוביה כהן. את ההכשרה המעשית קיבלנו חמשתנו בכפר הנוער בן שמן, שבו רחל וירמיהו היו מעמודי התווך. אחרי זמן-מה זימנה אותי רחל שפירא לשיחה בבית הדודות שלה ברחוב זוטא, פינת רחוב בית הכרם בירושלים. היא הציגה בפני את תפיסתה החינוכית אותה היא מתכוונת ליישם בהדסים ושאותה היא קלטה בבן שמן, בסאמרהיל ובקבוצת "צופה-מורה" של פרופ' משה שוובה. כשסיימתי את הלימודים, עוד בחופשת הקיץ, התייצבתי בהדסים.

רחל וירמיהו כמעט 'רוקנו' את בן שמן. חלק מהמקימים באו משם. ד"ר להמן צריך היה להיות אדם מיוחד במינו כדי שיסכים לכך. כנראה שגם הופעלו עליו לחצים מכל הכיוונים, שכן תקוות רבות תלו אז בהדסים.

הגעתי להדסים בקיץ 1947. היו שם אנשים מעטים, ביניהם: אברהם ולוניה כרמי, יעקב ויהודית פריי, מלכה שונרי, אבינועם ומרים קפלן, אברהם ואלזה דאוס, שתי המטפלות שהגיעו יחד עם הילדים: מאשה זריבץ ואסתר קולודניצקי, אם הבית גוסטל

ירמיהו בחנוכת אולם אירועים.

כהן, מרכז המשק מלניק, הטבח יואל האס, מלכה ומיכאל קשטן והמורה לאנגלית אלישבע וייס וכמובן רחל וירמיהו. הבניינים לא היו גמורים, לא הותקנו עדיין מדרגות, עלינו לקומות על קרשים, וכל העובדים הצטופפו בחדרי ילדים בבניין ד'.

נערכנו לקבלת ילדים.

לירמיהו ולרחל הייתה השקפה: לילדי השואה מגיע כל פיצוי. הם סבלו מספיק. לא ניתן להם לפי מה שחסר אלא לפי מה שהם ראויים. כך למשל

הריהוט לחדר האוכל עוצב במיוחד בסגנון כפרי שוודי. לרחל ולירמיהו היו האמצעים הכספיים לכך, כי ויצ"ו קנדה תרמה לפרויקט ביד נדיבה.

התפיסה החינוכית הייתה שילדים שעברו את השואה חייבים להתחבר עם ילדים ישראלים כדי ליצור אינטגרציה שהייתה בעיני דוד בן-גוריון "כור היתוך" לחברה של מדינת ישראל. חששו שאם יהוו ילדי השואה שמונים אחוזים וילידי הארץ עשרים אחוזים, הצברים יהיו חנונים ויתנשאו עליהם. והחלט ששיעור ילדי השואה לא יעלה על שלישי, שלישי נוסף יבוא ממשפחות מצוקה מקומיות ושליש אחרון של ילדי שמנת. גם בחדרים ערבבו אותם. לילדי השואה הייתה כיתת הכנה קצרה. אני לימדתי בה פולנים, רומנים, הונגרים ואחרים. לא נעזרתי בשפת האם שלהם. דיברתי רק עברית והם למדו מהר מאוד.

הייתי אז רווקה. לבד מעבודתי כמורה וכמדריכה, רחל מינתה אותי לעוזרת שלה, ולימים סגניתה. במרכז חיי הכפר הייתה עבודה יום יומית, בעיקר בחקלאות. היו ילדים ששהו כל היום בדיר, ליטפו כבשים ולא נכנסו לכיתה. כל המלטה היו רצים לדיר מתוך סקרנות ואהבה. מקצתם הגיעו להדסים אחרי שנכשלו בבתי-ספר קודמים. העבודה החקלאית חיזקה את ביטחונם העצמי ואת כישוריהם החברתיים. בעקבות זאת הם הצליחו גם בלימודים עיוניים. יום אחד הגיע מפקח של משרד החינוך וביקש להיכנס לאחת הכיתות. אמרתי לו שבאותו יום כל הילדים התגייסו לקטיף תפוחי-זהב בפרדס. אמר שהוא רוצה לראות אותם. לקחתי אותו לפרדס וגם הוא השתתף בקטיף.

כך, בשטח, למד המפקח על בשרו על הניסוי החינוכי הגדול שלנו. כמסופר לעיל, דרורה הייתה האדם הראשון שפגשתי בהדסים ב-1952. החזית של דרורה הייתה חינוך הדור הראשון של מדינת ישראל. היא נרתמה כולה למשימה. היא לקחה חלק, יחד עם חבריה לעבודה בהדסים, במערכה שעליה פקדו ירמיהו ורחל.

ב. דיאלוג עם הטבע

נוף הדסים בראשיתו.

בשנת 1958 התגייס אלי שבו לצה"ל. במבחן פסיכוכימי שעבר עם גיוסו נשאל: "מי הדמות שהשפיעה על חיך יותר מכול?" "המורה לביולוגיה בהדסים, אבינועם קפלן", אלי השיב. "למה אבינועם קפלן דווקא", שאל הפסיכולוג. "כי הוא היה לא רק מורה, אלא גם מחנך", השיב אלי.

חינוך לטבע, כדי לחיות את הטבע

בארץ-ישראל ולקיים אתו דיאלוג, זה מפעלו של יהושע מרגולין, המורה לטבע, שלא נשא אישה, ולא היו לו קרובים בארץ-ישראל, אלא הטבע על כל עושרו. בהשפעת תורתו של מרטין בובר, פיתח מרגולין את התפיסה של דיאלוג עם הטבע. התמזל מזלו של אבינועם, והוא למד אצל מרגולין והיה נושא כליו. התמזל מזלו של הדסים, ואבינועם עיצב בהדסים תרבות של חיים בטבע. אבינועם לא היה אינטלקטואל, ולעתים הוא היה גס-רוח, ותלמידים לא מעטים הסתייגו ממנו. ואף-על-פי-כן היה אבינועם האיש הנכון במקום הנכון. הדיאלוג "אני-אתה" של בובר, היצירתיות הביקורתית של שוובה והדיאלוג עם הטבע של מרגולין חוללו בהדסים פלא חינוכי.

יהושע מרגולין נולד ברוסיה בשנת 1877. בילדותו ובצעירותו למד הרכה תורה, אולם קנה השכלה גם בלימודים כלליים, ברוסית ובספרות העברית החדשה. הוא היה בעל נפש פיוטית, אהב להתעמק בספרות המקרא, התלמוד והאגדה, ושמח על כל גילוי על החי ועל הצומח במקרא. הוא ראה בגילוי כזה את הקשר בין אבותינו לבין טבע הארץ ואדמתה. לגביו, הטבע נברא להנאתם של כל בני-האדם והיהודים בכללם, ולתועלתם. הייעוד להחיות את הקשר בין הטבע ולקיים אתו דיאלוג היה נר לרגליו.

בתחילת דרכו היה מורה דת בגימנסיה בקיוב. לימד עברית ותנ"ך, ופיתח בתלמידיו את הרגש הלאומי. בראשונה עלה ארצה בשנת 1909, והיה זמן-מה חבר בחוג הדרמטי של חובבי הבימה העברית. יותר מכול אהב מרגולין את עבודת ההוראה, כאשר בראש מעייניו עמד הצורך לחנך ילדים להכרת הטבע, לאהבת הטבע ולחברות פעילה עם הטבע. הוא ראה בכך צורך חיוני לחיזוק שורשיהם באדמת המולדת. אולם ידיעותיו בטבע ובשיטות ההוראה לא הספיקו כדי לממש את המשימה החינוכית החשובה. לכן, חזר לרוסיה, ולמד בפקולטה למדעי הטבע באוניברסיטת קיוב. באותה העת לימד טבע בבית-הספר של "חובבי השפה העברית" (תרבות), ולא משך ידו מחינוך הילדים ברוח הלאומיות. הוא נפגש עם רחל כגן, והיא הרשימה אותו מאוד בפרטים ובחוויות מהניסוי החינוכי של בן-ציון דינור ושל משה שוובה בוויאטקה.

בסוף שנת 1923 חזר מרגולין ארצה, והתקבל כמורה לטבע בכפר-הנוער החקלאי מקווה ישראל. הוא הדביק בהתלהבותו רבים מתלמידיו, לרבות את אבינועם קפלן, ועם יתר

מקווה ישראל: יהושע מרגולין פיתח שם דיאלוג עם הטבע.

המורים עשה את בית-הספר לאכסניה של תורת הטבע והמולדת. האוספים מעולם הדומם, הצומח והחי, משכו קהל רב של מורים ושל תלמידים מקרוב ומרחוק. גם בפעולות התרבותיות נטל חלק: הוא ארגן וניהל מסיבות "עונג שבת", וייסד גן לילדי המשפחות, שגרו בקביעות במקום. גישתו החדשנית והמהפכנית – את טבע ארצנו יש ללמוד בשיטת ניסוי והסתכלות, בהתבוננות ובעבודה עצמית – הביאה אותו להכרה, שבוטניקה וזואולוגיה מוטב ללמוד מחוץ לכיתה. אמנם היו בנמצא ספרי לימוד, אבל טוב מראה עיניים ומגע יד משיח שפתיים.

מרגולין עזב את עבודתו במקווה ישראל, והיה למורה נודד להוראת טבע במוסדות החינוכיים בקיבוצים ובמושבים בעמק. כאן פיתח את תורתו ויישמה. הוא הגיע לכל בית-ספר בעמק פעם בחודש לכמה ימים, וכל שנשא עמו היה תרמיל על שכם. חדר הלימוד היה תחת כיפת השמים: טיול בשדה, התבוננות בצמחים, הקשבה לזמרת הציפורים, ועוד פעילויות-שדה היו כלי עבודתו העיקריים. למורה ולתלמידיו היו אלה ימי חג. באותה העת גם החל בהכנות לייסד את המכון הביולוגי-פדגוגי בתל-אביב. שוב הנחתה אותו המחשבה, שיש קשר ישיר ובלתי-אמצעי בין הסתכלות בחי ובצומח של ארץ-ישראל ובין יכולת המורים להורות טבע. לא תספיק שמיעה וקריאה, אלא חשוב מראה עיניים. ואמנם בשנת 1931, כאמור, בהמלצת שושנה פרסיץ, ראש מחלקת החינוך בעיריית תל-אביב, ייסד את המכון הביולוגי-פדגוגי בשטח, שנקבע ברחוב יהודה הלוי בתל-אביב. כאן נוצרה פינת החי הראשונה, ובצריף רוכז אוסף של עולם החי בארצנו. לאחר שנפגשתי עם גדעון אריאל בפעם הראשונה, ביוני 1944, הוא בא לבקרני באחוות משפחתנו ברחוב לילינבלום 36-38. שושנה, דודתי הגדולה, אחותה של רחל המשוררת, שגם התגוררה שם, הייתה ידידה קרובה של מרגולין. שניהם עלו ארצה באותה השנה. שושנה הייתה מורה לפסנתר, ואחת לשנה ערכו תלמידיה קונצרט בחצר, מתחת לעץ תות ענף. מרגולין היה אורח קבוע בקונצרטים, ופעם אף ישבתי לידו, והוא סיפר לי על תולעי משי האוכלות עלי תות. דודה שושנה נטלה את גדעון ואותי לביקור במכון, שהיה סמוך לשם. מרגולין קיבל אותנו בשמחה, והציג את שלושתנו בפני היינריך מנדלסון, סגנו. בה-בעת ביקרו במכון ילדים מכיתה ב' בבית-הספר "ביאליק" מדרום תל-אביב. יחד אתם ליטפנו את בעלי-החיים, ושמענו את הסברי מרגולין. לגדעון ולי זו הייתה חוויית חיים. גדעון למד אז בבית-הספר "נורדאו", ואני – בבית-הספר "החי"ל". ביקרנו עם כיתותינו באותו המכון, ואמנם אחרי פטירת מרגולין, זכר אותי היינריך מנדלסון מביקורי הקודם, וביקש שאספר על יהושע מרגולין. המחנכת שרה השילוני הייתה גאה.

מרגולין לא הסתפק בהוראת הטבע בשדה ובמעבדה, ולא הסתפק במפגשים הרבים עם מורים ועם תלמידים. הוא כתב רשימות וסיפורים לילדים, שבהם תיאר את יפי הטבע והנוף. הוא חיבר ספרי לימוד בזואולוגיה, ששימשו אותנו בהדסים, פרסם כתבים ומאמרים בכתבי-עת ובקבצים שונים, והציע תוכנית מפורטת ללימודי טבע, שהייתה אבן-פינה לכל מערכת לימודי הטבע בעשור הראשון למדינת ישראל, כשבני הדור שלנו התבגרו. כל ימיו התהלך ערירי ללא משפחה וללא קרוב, אך כל תושבי הארץ היו בעיניו כאחים, ובעיני כולם היה דוד אהוב, "הדוד יהושע". הוא נפטר בספטמבר 1947, בחודש שבו החל אבינועם ללמד טבע בהדסים, ברוחו של יהושע מרגולין.¹

בספרו *חיי הצמח בניסיונות*, כתב מרגולין:

כל עובדה מכוונת לנושא אחד או לניסיון אחד, מטרתה רק להתוות לפני התלמיד,

1. רני ופל, "לדמותו של ה'דוד' יהושע", העלון למורי הביולוגיה, חוברת ב', האוניברסיטה העברית ירושלים, המרכז להוראת המדעים, 1998.

על-ידי שורה של שאלות והוראות, את דרך עבודתו, לשם הבנת פעולה זו או אחרת בחיי הצמח, ועליו. על התלמיד עצמו למצוא את התשובות על השאלות הערוכות לפניו מתוך בחינת החומר הנמצא לפניו ומתוך שיקול דעתו הוא.² סמוך למותו כתב מרגולין:

החינוך לטבע פירושו לא רק לחיות בחיק הטבע אלא גם לחיות את הטבע, לבוא במישורין במגע אתו, לינוק ממנו ביודעים ובלא יודעים, וכל המקדים לבוא בהוד הטבע, זוכה.³

אבינועם קפלן נולד בשנת 1922 בפתח-תקווה - שנה לאחר תום הסיבוב המלחמתי הראשון בין יהודים לפלשתינאים בארץ-ישראל. באותה תקופה הקימו היהודים את ארגון ה"הגנה", שהיה צבא המדינה שבדרך. מיום שנולד, גדל אבינועם באווירה של הארגון הזה, וחונך להיות נאמן למנהיגיו ולמפקדיו. עד עתה, והוא בן 84, ארגון ה"הגנה" הוא המוסד החשוב ביותר בעיניו בתולדות הציונית. למרות שהיה מוכן להמציא לי עדות, הוא לא היה מוכן לסלוח לי על שפרסמתי ספרי ביקורת על יצחק רבין. בעיניו, ובעיני רבים מבני דורו, רבין הוא קדוש, שיש לו חיסיון מפני ביקורת. לשאלה האם הביקורת מבוססת אם לאו, אין חשיבות בעיניו. ברגע האחרון הוא ביטל את השתתפותו בסיוור לשחזור קרבות, שערכת לי לחברי מהדסים, וניסה לשכנע גם את האחרים לא לצאת לסיור.

אבי היה, לפני הקמת המדינה, חבר אצ"ל [העיד גרעון אריאל]. נהגתי לענוד על דש חולצתי את סמל האצ"ל. כשאבינועם הדריך אותנו, הוא ביקש ממני להסירו, ופעם אף תלש אותו בכוח, וקרע את החולצה. על קיר חדרי הדבקתי צילומים של זאב ז'בוטינסקי, ראש בית"ר, של מנחם בגין, מפקד אצ"ל ומנהיג מפלגת "חרות", ושל אברהם (יאיר) שטרן, שהקים ופיקד על מחתרת לח"י ונרצח על-ידי הבריטים, ואלמנתו, רוני, שלימדה מוסיקה בהדסים.

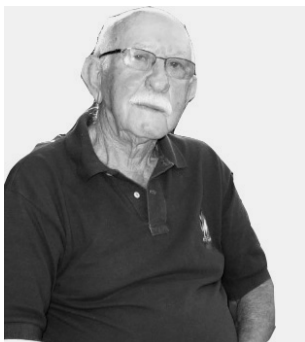
אבינועם השליך דלי על תמונתו של ז'בוטינסקי, וגרם לסדק בקיר. עם אבי, שביקר אצלי לעתים רחוקות, אבינועם סירב לדבר.

אבינועם לא התאים למודל הדיאלוגי של בובר, וזה נחשב בהדסים ליתרון: הוא תרם לנו דיאלוג מסוג אחר, לא אינטלקטואלי בובריאני, אלא קמאי-ארצי, שרווח בעולם לפני המהפכה החקלאית, לפני פיתוח הציוויליזציה הנוכחית, לפני אכילת פרי עץ הדעת ולפני הגירוש מגן-העדר.

בשנת 1927 קיבל אביו, מאיר קפלן, משרה של מורה ומנהל ענף ההדרים במקווה ישראל. זה היה מזלו של אבינועם, זה היה המזל של כולנו. שלוש-עשרה שנים בילה אבינועם במקווה ישראל, ושם הצטרף לארגון ה"הגנה". במקווה ישראל הוא נקשר מאוד, כאמור, ליהושע מרגולין, ובילה שעות, מדי יום, בפנינת החי, ומאוחר יותר במכון הביולוגי-פדגוגי. יותר מכל אדם אחר עיצב מרגולין את אישיותו של אבינועם כמורה וכמחנך, ובכך גם את החינוך לטבע בהדסים.

בשנת 1942 נשלח אבינועם לבן-שמן. מפקד פלוגת ה"הגנה" במקום היה הסופר יזהר סמילנסקי (ס' יזהר). אבינועם מונה לסגנו, ואחרי שנתיים קיבל את הפיקוד על הפלוגה.

בשנת 1944 סיים קורס מפקדי מחלקות ב"הגנה" - הקורס הגבוה ביותר בארגון. בכך-שמן השלים את תעודת הבגרות, התיידד עם רחל וירמיהו, הדריך סיורי תלמידים ברחבי הארץ, וריכז את חדר הטבע. רחל הבינה מיד, כי למרות שחסר השכלה גבוהה רשמית, אבינועם הוא תלמיד מובהק של מרגולין וממשיך דרכו. היא שילבה אותו בהוראת

אבינועם קפלן: יישם בהדסים את שיטת ההוראה של יהושע מרגולין.

2. הוצאת אמנות, 1932.

3. בדרך הטבע, ספריית הפועלים, 1947.

הטבע בכך-שמך, וגמרה אומר לשלבו בצוות הדסים. אבינועם קפלן היה הבחירה הראשונה של רחל וירמיהו.

בשנת 1946 שכנע ירמיהו את אבינועם ללמוד ביולוגיה באוניברסיטה העברית, כדי ללמד את המקצוע בהדסים. במקביל, למד אבינועם את הוראת הטבע בסמינר הקיבוצים, אצל יהושע מרגולין. כך הוכשר להוביל את הוראת הטבע ואת אהבת הטבע בהדסים. שנה אחר-כך הוא נשא לאישה את מירה, שהייתה מזכירה בהדסים.

בהדסים היו לאבינועם יחסים כמו משפחתיים עם ירמיהו ורחל. הם הטילו עליו משימות רגישות וגם משימות אישיות. הם אפשרו לו להקים פינת חי, שהתפתחה למרכז ביולוגי, ולהפוך את החלק המערבי של הכפר לשמורת טבע.

אבינועם היה חוויית חיים [מספרת עליזה בר]. בפגישה הראשונה אתו הוא שלף מהכיסים בעלי-חיים שונים, והסביר מהם. הוא היה המדריך החברתי הראשון של שמונת הפולנים שהגיעו בשנת 1947 להדסים. בערב השכיב אותנו לישון, ישב על מיטתו של כל אחד, דיבר אתו, ונתן לו נשיקת לילה טוב.

אלכס אורלי מספר:

”יצאנו אתו לטיולים. למדנו להכיר חיות וצמחים בטבע. בלילות יצאנו אתו לשמוע קולות של חיות.”

רחל וירמיהו עודדו יוזמות תלמידים בכל התחומים. לאבינועם הם נתנו יד חופשית. על יוזמת תלמידי כיתה ו' בשנת 1950 להקים פינת חי, כתב בשנת 1951 התלמיד ישעיהו גיאת:

למעשה, ראשיתה של פינת החי מתחילה עוד בשנת 1950 ביוזמתם של ”משוגעים” מקבוצה ג'. באותה השנה, קבוצה ב' הכינה לעצמה גן פרחים, דרומה מהמחסן, וכמובן, קבוצה ג' לא יכלה להשלים עם זה בשוויון-נפש, ואז נפלה ההצעה: נקים פינת חי. ההתלהבות הייתה כה גדולה עד שלא שאלנו איפה, איך, אלא מיד ניגשנו אל השטח שלידי הבריכה, המוקף גדר, אשר תמיד נראה אידיאלי לכך, והתחלנו בעבודה. הייתה זאת עבודה מפרכת ממש, כי היו שם שרידי בטון עוד מימי היציקה של הבריכה. ההתלהבות הראשונה הייתה בעוכרינו. כבר למחרת הוברר לנו, שבקרוב יעבור שם כביש, ומובן שהתוכניות יתנגשו. המקום הבא, שהוקצב לנו, נשאר עד היום. אולם מה רבה הייתה העזובה במקום הזה. מורד מלא עשבי בר וחילפה, בגובה של חצי מטר. המראה לא שינה את מצב רוחנו, עוד באותו היום ביראנו את החלקה מהעשבים. כדי לתאר את גודל העבודה שעשינו, אומר בלי הפרזה: כלום לא היה שם ממה שהפך לפינת החי. אף לא האדמה. במריצות סחבנו את האדמה, ובמזחלות כדי ליישר את המורד, ורק האלון הצעיר הנמצא כיום במרכז הפינה היה גם אז, ואם יקרה נס ויפתח את פיו, יספר הוא עד כמה שונה המראה.

יישרנו את האדמה, הקמנו את שני הכלובים שקיימים היום, גידרנו מסביב בחוטי ברזל, שתלנו מסביב קיקיון, עדרנו ערוגות כדי לזרוע מזון לבעלי-חיים. המפליא הוא שלכל הכלובים שנבנו ולגדר לא היה כל תקציב. בנינו הכול ללא תמיכה כלשהי. ואף לא תמיכה בכלי עבודה. רק את הרשות קיבלנו. גם את בעלי-חיים השגנו בכוחות עצמנו. תנשמות תפסנו בכארות הסביבה, עכברים לכדנו במלכודות, יונים וארנבות קנינו בכסף שהשגנו מתוך הספקת קרפדות למכון [הביולוגי-פדגוגי, שהקים יהושע

בפינת החי.

בלול.

4. ישעיהו גיאת טעה. אבינועם הקים את פינת החי הראשונה בהדסים עוד בשנת 1947. אבל מהמחצית השנייה של מלחמת העצמאות הוא גויס חלקית, ופינת החי הוזנחה. הוא השתחרר סופית, וחזר לעבודה מלאה בכפר בשנת 1950, לאחר שגיאת וחבריו יזמו הקמת פינת חי. את ההתלהבות ליוזם הקמת פינת חי הפיח בהם אבינועם בחופשותיו. לאחר שחזר להדסים, הנהיג אבינועם את כל הפעילויות בפינת החי.

מרגולין בתל-אביב בשנת 1931 - כנזכר לעיל], גידור נעשה משיירי חוטי ברזל שהתגוללו בכפר.

מה דעתכם על התמונות הללו: נערים יוצאים כלילה עם נרות ודליים לתפוש קרפדות, ילדים יוצאים בכל לילה וגם בימי הגשמים, לבדוק את המלכודות, אם נתפסו עכברים, ילדים יוצאים בכל שבת עם כלובים להביא, פעם תנשמות, פעם אגמיות. והיו ילדים, שרבו עם המחנכים על התמיכה לפינה. אולם הגיעו ימי סוף השנה. ימי הבחינות. העברות, חוסר תמיכה, והכלובים עמדו ריקים, שוממים. הגדר נפרצה, עשבים עלו בפינת החי.

והנה ב-1932 פרוחה שוב פינת החי, ולא רק פינת חי. אבינועם [שהשתחרר כבר מצה"ל] נטל על עצמו את הדאגה לפינה זו. תקציב ראשוני נתנו לכלים. קבעו ילדים אשר יעבדו בפינה. התפתחו פינת החי, חדר הטבע והגבעה הבוטנית. בפינת החי נוכשו העשבים, תוקנה הגדר, נסתמו החורים שבכלובים, נזרע קיקיון מסביב ושוב נעדרו ערוגות ונזרע מזון למאכלי החי. אולם הכלובים עמדו עדיין ריקים.

בעל-החיים הראשון שהגיע היה חזיר-ים, שהובא מן המכון. אחריו, בשלבים מאוחרים יותר, עכברים לבנים, ארנבות, ואחרון - זוג יונים. היה צורך להכין כלובים יותר גדולים. חדר הטבע בשנה שעברה שימש בעיקר כמעבדה לימודית, שבה היו המכשירים העדינים, אוספים של אלמוגים, והעבודות העדינות כגון ניתוחים, הכנת שלדות, הפשטת עורות ועוד. גידלו בה גם בעלי-חיים, שלא היו די אמצעים לגדלם בפינת החי, כמו העכברים הלבנים וזחלים שונים.

הגבעה הבוטנית [שהתפתחה לשמורת טבע רשמית]: עם הפרחת השממות בארץ, ישנה

סכנה שעולם הצומח הטבעי יושמד, לכן מטעם מחלקה אשר בסמכות הממשלה, הוקצבו שטחים מיוחדים בהם שומרים על צמחיית הבר. כזו היא הגבעה הבוטנית. בשנה שעברה חלק מן הגבעה הוקף גדר עם שלטים שבהם מתבקשים החברים לא לקטוף מן הגבעה צמחים. כן גם שתלנו שם צמחי בר שאספנו מכל הסביבה, שהייתה סכנה שהמחרשה

איריס, ירדנה, רחמים חסון, עדי סטרווד, יקיר לאופר, מיכה, משה ליברמן, מתוקה, אליעזר וישנובסקי ופרידה נויברט.

תשמידם כגון: רקפות, איריסים, חבצלות חוף.⁵

שלוש שנים עבד אבי מאירי עם אבינועם במרכז הביולוגי. סיפר אבי:

קיבלנו מתנה חזיר-ים מן המכון הביולוגי-פדגוגי. יום אחד החזיר ברח. שכבתי שבועיים עם מלכודת מאחורי חדר-האוכל עד שהצלחתי לצוד אותו. היה זה במוצאי-שבת. הכנסנו את החזיר לשק, והלכנו לראות סרט. כשחזרנו אחרי הסרט, התברר שהוא נחנק. עלי הוטלה המשימה להחזיר את גווייתו למכון בתל-אביב. סחבתי

5. רשימתו של ישעיהו גיאת התפרסמה בראשונה בשנת 1951 בעיתון התלמידים "עיתוננו". היא התפרסמה שוב בחוברת "הדסים שלנו", שערכו דרורה אהרוני ושפרה קולת בשנת 1998.

את השק הכבד עד לכביש הראשי, ונסעתי באוטובוס לתל-אביב. פרופ' מנדלסון כעס מאוד. גדעון אריאל, יקיר לאופר ואני צדנו בשדות מאות לטאות וחרדונים, ומכרנו אותם למנדלסון, לצורכי הוראה ולניסיונות. כך הרגענו אותו במקצת.

כמפקד ב"הגנה" ובצה"ל, ניסה אבינועם להשליט משמעת חזקה. רוב התלמידים העריצוהו, וקיבלו את דרישותיו באהבה, אך היו גם התנגשויות, ובמקרה אחד לפחות התגלה, שאהבתו של אבינועם לטבע העבירה אותו על דעתו.

בכיתה י"א למד אתנו עמנואל כהנא, מנערי אבינועם, שנהג להתבודד בפרדס, ולהשתפך שם בנגינה על גיטרה [סיפר יוסף טנר]. יום אחד הוא הבחין בנחש צפע זוחל לעברו. הוא היכה על ראש הנחש בגיטרה, והרג אותו. שמח וטוב לב שב כהנא לכיתה עם גוויית הנחש. אבינועם כעס מאוד, "השתגעת?! אתה יודע מה עשית?! הנחשים נלחמים במכרסמים. יש חיי טבע. איך אתה משמיד חלק ממחזור הטבע!" עמנואל התנצל, וטען שהנחש סיכן את חייו. "אצלי לא תלמד", פסק אבינועם. הייתי אז בוועד הכיתה. עמדתו, ואמרתי לאבינועם, שאין קשר בין מה שקרה בפרדס לבין הלימודים. אם יעמוד על דעתו, כולנו נקום ונלך. כל החברים תמכו בי. למחרת הגיע אבינועם לכיתה, ופקד על עמנואל, "צא מהכיתה!" עמנואל שאל, "למה?"

אבינועם אמר, "אתה לא תלמיד שלי. לא רוצה אותך בכיתה". אמרתי שוב, שאין קשר בין הרג הצפע ללימודים. אבינועם התעקש. כולנו קמנו, יצאנו מהכיתה, והשארנו אותו המום. הוא רץ להנהלה, והזעיק את רחל. היא הגיעה בריצה, ואמרה לי בכעס, "מה זה?! אתה ממריד אנשים, וגורם לאי-סדרים, במקום לעזור לי להרגיע את הרוחות".

"מצטער, נעשה עוול לעמנואל", אמרתי, "הוא הרג צפע באופן טבעי וכהגנה עצמית, ואני לא מבין מה אבינועם רוצה ממנו".

היו סיכובים אחרים של דיונים, ולבסוף אבינועם נכנע, ועמנואל המשיך ללמוד אתנו. אביגדור שחן היה משורר של מלים. המפגש בינו לבין אבינועם, המשורר של הטבע, הוליד מערכת יחסים מורכבת.

אבינועם, בהתהלכו בטבע היה הר-געש מהלך [סיפר אביגדור]. התלהבותו מכל עשב, פרח או צמח הייתה מגיעה לכדי התעלות נפשית מידבקת בכל שנמצא לידו. אהבתי את שיעוריו. בעבורי, ילד מגלות, כל שיעור שלו פתח בפני דף חדש בספר הטבע של הקדוש-ברוך-הוא ... שיחותיו אתנו בטבע היו בעבורי חוויה רוחנית עדי התעלות החושים. הוא ידע שאני כותב שירים, ובטיולינו בטבע היה מכנה אותי בלשון גנאי, "משורר". לדידו, משורר מרבה לכתוב את שיריו על אודות פרחים מבלי להכיר את שמותיהם, את מספר העלים בכותרותיהם, והנורא מכול אפילו את אופן התרבותם אינו יודע. לימים התחקיתי לדעת אם אכן צדק בקביעתו הלא-מחמיאה למשוררים, ולבושתי ניתנת האמת להיאמר, על דעת אין-ספור ספרי שירה עברית שקראתי, שהצדק היה אתו ...

אחד מהטיולים האלה אני נושא בסתר לבי יובל שנים וקצת יותר. זה היה יום קיץ נאה, בימי מלחמת העצמאות. טיילנו בשדה רחב, לא הרחק מהדסים, ובעולם הטבע של הקדוש-ברוך-הוא, רק אנחנו, כיתת תלמידים ואבינועם, שדורש בהתלהבות של אמונה דתית על אודות צמח שהחזיק בידו. התלמידים כולם עומדים סביבו כעטרת על ראש מלך נערץ וכעלי כותרת בפרח כלנית. אני מגביה עיני השמימה, ובים הכחול של השמים התכולים והעמוקים, לא הרחק מאתנו, מפליג לו מטוס בשיוט אטי. היה זה

מפגשי השני ושלא בטובתי, בכלי תעופה.

ממש ביום שמש בהיר-שמים כזה, נקלעתי בשדה פתוח רחב-ידיים בימי טרנסדניסטריה האחרונים, לפני כניסת צבא משחררנינו, ה"צבא האדום", לפופוביץ, הגטו שלנו באוקראינה. באותה העת כבר נהגו הפרטיזנים לפקוד את הגטו, וזיק של תקוות חיים ניצת בתוכנו. השלגים הפשירו, ואחד המגורשים שב מהתגנבותו מתוך הגטו, ובישר שנתגלה בור גדול של תפוחי-אדמה, שהטמינו האוקראינים בשדה. בכורות האלה נהגו האוקראינים להטמין, לאחר איסוף תפוחי-האדמה, חלק מיבולם לימי הקיץ, כדי שישמשו לזריעת שדות חדשים. כל מי מבין דרי הגטו שעמד עוד על רגליו אץ ובידו כלי כלשהו לעבר הבור הענק בשדה הרחוק מהגטו. משהגענו לבור ירדו כמה אנשים אל תוכו, והחלו לנבור באדמה, לחשוף תפוחי-אדמה ולזורקם למעלה. והזריזים חטפו ותקעו לפיותיהם ואכלו אותם נאים, בשל הרעב וקוצר-רוחם. זה היה יום יפה מימים ותמים כפני מלאך. זכינו במנת שמש נדיבה, בשדה לא מושלג ובתפוחי-אדמה ... לפתע הבחנתי במרחק-מה מאתנו בלהק מטוסים (לימים למדתי, שאלה מטוסי "שטוקה" גרמניים). משגבר רעשם, הגביהו כולם ראשיהם לעבר המטוסים. הם נעו לאטם בזוגות, במרחקים קטנים ביניהם, היישר משמאלנו, וכאשר כמעט עברו הלאה, פנה לפתע אחד המטוסים לעברנו. בתוך כך נערכו האחרים בשורה ארוכה מאחוריו, והוא הפך למוביל המבנה. הם קרבו לאטם, ולפתע צללו לעברנו בצלילה אימתנית וברעש אדיר.

האנשים השליכו את כל שבידיהם, ונסו לכל העברים. עשרים וארבעה מטוסים גרמניים צוללים עליך. מי שלא שמע את שאגתם המזוועה, המשתקת והמקפאיה, לא ידע מהו קץ הימים ... הבחנתי בשדה תירס במרחק לא רב, ואצתי לעברו. משהשלכתי את עצמי על האדמה בין הקלחים היבשים, צנח-נפל לידי עוד ילד, שלא הכרתיו. האימה הייתה כה גדולה, שחשתי שלא המטוסים צוללים לעבר האדמה, אלא האדמה מתרוממת, בתוך הנהימה והשאון, לקראתם. ובתוך הבהלה וההלם הזה אני שומע את הילד קורא בקול: "שמע ישראל...!" מניה וביה ענית לו בשאגה, "... ה' אלוהינו ה' אחד ...". הגרמנים, שהבחינו בקבוצתנו סביב בור, חשדו, כנראה, שזו קבוצת פרטיזנים. לאחר שתי צלילות הפחדה, הסתלקו ...

משפנה לעברנו אותו המטוס הקל, בלי סימני זיהוי, בכיפת שמי שדות הדסים, ואנחנו סביב מורנו אבינועם, חמד לו, כנראה, הטייס היהודי לצון, והנמיך מעלינו בכת-אחת תוך פתיחת המצערת ...

בגבור הרעש, התפזרנו בבהלה לכל הרוחות, ואבינועם צעק, "לשכב ...!" שכבנו.

או-אז, שמעתי שאגה פורצת מתוכי, "שמע ישראל ...!" למזלי, היינו כה מפוחדים, ואף לא אחד שם לב לקריאת המצוקה שלי. אילו שמעו אותי הייתי הופך לחוכא ואטלולא ימים רבים בהדסים. שכן, מי קורא במצוקתו "שמע ישראל" זולת יהודי גלותי?! והרי כל-כך רציתי להיפטר באותם הימים מתדמית בזויה זו ...

הערצתי את אבינועם, אף כי מזגו ואופיו היו הפוכים לאלה של מיכאל קשטן. שני מורים, שני מחנכים, שניהם אשפים וכוהנים במקצועות הוראתם, וכל-כך שונים זה מזה. אבינועם הביא אותי לעולם הטבע המפייס, לעולם של שיחות העשבים, העצים ולחישות הפרחים בפריחתם. כל ציץ אצל אבינועם אמר שירה, אלא שהיה לו גם שם ולעתים גם כינוי לפי נפתולי מאבקו להישרדות. לצערי ולבושתי, עד עצם היום הזה, פרט לכמה פרחים בודדים, גם לעת זקנתי איני מכיר את שמותיהם, אף כי שכנים אנחנו במקומות מגורינו ... ובראותי היום את נכדי בני חמש-שש קוראים לעברי,

"סבא, בוא ראה ... וקוראים בשמו של פרח ... שאיני יודע שמו, ואני קרב אליהם, רוכן על הפרח, מתבונן ומנענע את ראשי, או מגמגם כמה מילות התפעלות – שהרי אני בוש להסגיר את בורותי. אך כל-כולי גאווה עד כמה רחק עמי בישראל, בפסע זמן קצר, מגלותו הארוכה, הארורה והמנוונת! וכל זאת בזכות מורים מחנכים כאבינועם. ובעומדי כך מול נכדי הקטנים, כמתוך ערפל עמוק עולה הד כינויי בפי אבינועם מורי, "משורר' ... משורר, הכותב בהתפעלות על פרחים מבלי לדעת שמותיהם, צמיחתם ורבעם ..."

כמעוף הנשר חלפו ימים רבים, ואני עומד בפתח עמק המלכים בלוקסור לרגלי שני הפסלים העתיקים והענקיים, מרצה לקבוצה ישראלית על מצרים העתיקה. בתוך כך הופיע אוטובוס, וקבוצה נוספת ירדה מתוכו, ועמדה ליד קבוצתי. לא ידעתי שגם זו ישראלית. האנשים התקבצו לידנו, לשמוע את הסברי. ברוב התלהבותי, הצבעתי בדרמטיות על כתרו של המלך, וקראתי, "ראו את הנשר, סמלם של מלכי מצרים."

ולפתע, מתוך הקבוצה קרעה את קריאתי שאגה אימתנית, "אביגדור שדכן, היית 'משורר', ונשאת משורר. זה לא נשר ... זה נץ."

השואג היה אבינועם קפלן, שלא ראיתיו ארבעה עשורי שנים ויותר, מאז עזבתי את הדסים. התחבקנו, ואמרתי לו, "מורי ורבי, צדקת! במרחבי הטבע נשארת 'משורר'". בכיר תלמידיו של אבינועם בהדסים היה מיכה ספירא. בכיתה י"ב הכין מיכה – לאחר תלאות מסוימות – עבודת מחקר, שפטרה אותו מבחינת בגרות בתנ"ך.

בהדרכת אבינועם חקרתי את אלון התבור [סיפר מיכה]. התחלתי את המחקר בהסתכלות היסטורית-תרבותית: מדובר בסמל לעוצמה ולכוח. עץ, שמסמן קברי שייח'ים. עץ, שכיסה את כל אזור השרון. התורכים כרתו אותו, והשתמשו בו להסקה של תנורי קטרים, והוא כמעט נכחד. זה עץ מעניין: חיים בו הרבה חרקים, המטילים ביצים על עליו, וחיים ממנו הרבה סרטנים. נסעתי מהדסים לתבור עם עמירם סערוני על אופניים. ישנו בשדות. מיפיתי את העצים, הערכת גילם, השגתי מקדחה, וספרתי טבעות. כתבתי על אגרות, שערבים סיפרו על עצמם ועל קברי שייח'ים. עבודה מחנכת. העבודה הייתה מצוינת. קיבלתי עליה ציון 100. ובעיקר, שמחתי כי היא פטרה אותי מלימוד תנ"ך אצל שלום דותן ומבחינת בגרות בתנ"ך.

אני, לעומת זאת, לא הערצתי את אבינועם, כפי שלא הערצתי בחיי איש. ביקשתי לא רק להכיר את הטבע, אלא גם להבין את אבני היסוד הפיסיקליות שלו. משימה זו הייתה מעל לכוחו של אבינועם. כדי ללמדו לקח ולהראות לו, שכל מה שהוא יכול, אני יכול לעשות טוב יותר, הבאתי להדסים, בניגוד לדעתו, ובתיאום עם אריה מר, המדריך בכיתה י' והמורה לכימיה, כוורת דבורים. קיבלתי אותה מאבי, שגידל דבורים בפרדסי פתח-תקווה, במטרה להיעקץ ולהירפא מדלקת פרקים. צררתי את הכוורת בשק, ונסעתי אתה באוטובוס להדסים, מבלי שלאיש מהנוסעים היה מושג שהם נוסעים בחברת אלפי דבורים. למזלנו, לא אירעה תקלה. את הכוורת הנחתי ליד מגדל המים, וטיפלתי בה לפי חוברות לגידול דברים, שסיפק לי אבי.

ההצלחה הייתה מעל המשוער: הכוורת הגיעה בקיץ לארבע קומות, והפיקה דבש, שהספיק לכל מי שאהב לאכול דבש בדונג. אבינועם לא ביקר מעולם בכוורת. אבל חובבי טבע אמיתיים היו באים אתי בהיחבא, חובשים מסיכה רזרבית נגד עקיצות, ומתבוננים יחד אתי בחיי הדבורים.

אביגדור שחן: היית משורר ונשאת משורר.

בשנת 2005 שוחחתי עם אבינועם קפלן על הפרשה. הוא זכר אותה לא בחמדה: היית שואל שאלות ומתווכח, ועל כל דבר אומר, "לא נכון!" ומשמיע את דעתך ההפוכה. היית אמנם תלמיד טוב, אבל עושה צרות. תמיד היה לך מה לומר. לחוג שלי לא השתייכת. רחל וירמיהו התנגדו להבאת הכוורת, מחשש שתלמידים יעקצו. עד היום אני מבין איך הצלחת לגדל דבורים בהדסים.

ג. "מיכאל כולו רוח"

כליל שבת הראשון שלי בהדסים לבשתי חולצה רוסית, ועם גרעון, עם צ'ילי, עם יוסף ועם אשר, הלכתי לאולם. במרכז ישב גיל אלדמע עם אקורדיון. לידו עמדו דני דסה, מיכאל קשטן ושדר מ"קול ישראל". סביבם עמדו שלושה מעגלים של חניכים מכל הגילים בחולצות לבנות, שהחזיקו איש את יד רעהו. גיל השמיע כמה צלילים, מיכאל פתח בשיר:

חד, חד מחרב
 חד, חד מחרב
 חרמשי לא יעצור.
 עד, עד הערב
 עד, עד הערב
 שיבולי-זהב נקצור, נקצור.
 שיבולים, שיבולים, שיבולים
 עומרים נביא הגורנה,
 בר באוסם נאגור נא,
 שיבולים, שיבולים, שיבולים.
 רב, רב, הגודש
 רב, רב הגודש
 כקמה הלהב יך
 זה, זה החודש
 זה החודש
 גם נקצור וגם נשמח, נשמח.
 שיבולים ...

המעגלים פתחו בריקוד, מיכאל המשיך לשיר, ו"קול ישראל" העביר בשידור ישיר מהדסים תוכנית ריקודים לליל שבת. אביגדור שחן ואני היינו התלמידים המקורבים ביותר למיכאל. שמרתי אתו על קשרים - עד מותו בשנת 1985. אחרי פרוץ מלחמת לבנון, בשנת 1982, יזם מיכאל, שעמד אז בראש אגף התרבות בחיפה, רב-שיח על הלחימה בטרור, ב"בית רוטשילד" בחיפה. את רב-השיח הנחה פרופסור יגאל עילם, והשתתפו בו פרופסור מרטין ון קרפלד, אריה יצחקי ואני. באותו רב-שיח העליתי עלי את חמתו של ון קרפלד כשטענתי, שבני-אדם אינם מבינים את הוויית הצבא והמלחמה, כי לא פיתחו כלים קוגניטיביים לכך. התובנות הצבאיות, אמרתי, דומות למדע הצללים של אפלטון: מקבלים עבורן משרות, פרסים, מחברים עליהם מחקרים וספרים, אבל אינן מתארות מציאות, אלא מיתוסים. ון קרפלד רתח מזעם, כיוון, שלדעתו, מחקריו וספריו היו אמת לאמיתה ולא צללים. לימים הוא פרסם מסמך, שבו הוא טען שאני חולה-רוח, וזו דעת כל המומחים הצבאיים בישראל עלי. אחרי ההרצאה הזמין אותי מיכאל לבית-קפה סמוך, שיבח את הדברים שאמרתי, ואמר

שאומץ-הלב הנעלה ביותר הוא אומץ-לב אינטלקטואלי, ושהוא גאה על היותי תלמיד שלו. הוא הוסיף:

“אורי, אתה זוכר את הפרחים בהדסים?” נימה של תוגה הייתה בדבריו.
“ודאי שאני זוכר. שוחחתי אתם מדי בוקר בדרכי לחדר-האוכל, מתבונן במתוקה, ושואל את הפרחים איך אוכל להשיגה”.

“הדיאלוג שלנו עם הפרחים יצר את הרוח המיוחדת של הדסים. על כך צריך להודות לירמיהו, שהפך את הגבעה החולית, סמוך לאבן-יהודה, לגינת הנוי המפוארת ביותר בישראל, ממש ‘גני טילרי’, או הגנים התלויים בבבל העתיקה. קורסים של גננים היו באים אלינו לצפות בפלא. היום אין פרחים בהדסים. חול שב ומשתלט על המקום הנפלא ההוא שיחד רקמנו בו חלומות”. הוא שלח מבט מהורהר באגרטל הפרחים שעל שולחננו, והמשיך, “היום יש פרחים נהדרים במשתלות, או בכניסות לערים. היום קונים פרחים בחנויות. סידור פרחים באגרטלים הפך למקצוע. בהדסים, פרחים בגינות ליוו את כל חיינו. לא היה שביל שלא היה מוקף פרחים”.

“אכן, פרחים היו הטירוף של ירמיהו”.

“היעלמות הפרחים היא הכתובת על הקיר לתהליך קריסתה של מדינת ישראל. אתה בן הדור הראשון של המדינה ואולי גם בן הדור האחרון שלה. אני ברחתי לכאן מפולין הכבושה בשנת 1940, ולא אשרוד עד המבחן הגדול”.

“מיכאל, אל תהיה כל-כך פסימי! אנחנו נחדש את ימי המדינה כקדם, כאותו עוף חול שהתגלה לנו באמצעות הסונטה 110 של בטהובן בתיקון ליל חג השבועות. רוח חבורת הדסים תבלום את ההידרדרות! אתה זוכר את שלוש עבודות המחקר שלי בכיתות ז'-ט': על מחדלי ארגון ה'הגנה' בשוק קמילא בפרוץ מלחמת העצמאות, בפרשת הל"ה בינואר 1948 ובטבח הרופאים בשיירת הדסה באפריל אותה השנה?”

“אורי יקרי, אני צריך להודות שבאותו ויכוח צדקת! היית אמנם ילד, אך תוכנותיך על הוויית הצבא והמלחמה אז היו הרבה מעבר לתפיסתי. הידרדרנו כמדינה והידרדרנו כחברה, משום שבמקום לחשוף ליקויים, לנתחם ולהפיק לקחים, יצרנו תרבות מיתולוגית. אני מכה על חטא על שהייתי אחד הפיונים של אותה התרבות”.

“מיכאל, לעולם לא מאוחר. לא ניתן למנוע את מותו של יצור אנוש, אך ניתן לבלום הידרדרותה של מערכת, ולהפוך את המגמה.

“מאוחר”, הוא נאנח, “מאוחר”.

לא היה ברור לי אז, ולא ברור לי אחרי עשרים שנה, למי מאוחר, למיכאל שאיבד את שתי בנותיו, או למדינת ישראל. בעודי מהרהר שלף מיכאל דף נייר מכיס חולצתו, וקרא באוזניי בקול נמוך:

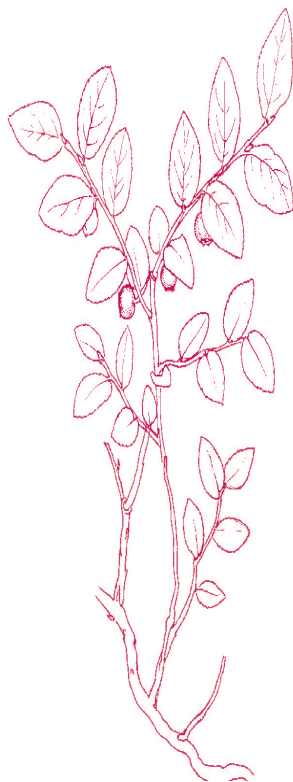
סוף האלף

אין צוואר לקולר,
החוקרים העלו חרס
השופטים נאלמו דום
אסון טבע.

כל האנטנות צנחו
כל המוקדים קפאו
הפקק המרכזי פקע
לא מעומס מתח לא מעוצם לחץ
בקור וברעב גווע הבודד.

מיכאל קשטון: “הדיאלוג שלנו עם הפרחים יצר את הרוח המיוחדת של הדסים”.

כפור פשט בגלגל
רק קצב מנגינה בוער עדיין
לא לָבָה
רק גוף אשה בוער עדיין
לא לָבָה.

לא אש תמיד
גנרטור גלמוד
תקוותיו האחרונות.

"זו שירה מטאפיסית, שעוצמתה ענקית", אמרתי לו, "כיוון שהרגש שבה מחודר ומזוקק על-ידי הדיוק ועל-ידי ההפשטה של הרעיון. בשירה זו אני שומע הן לשיחותינו בהדסים".

הוא התבונן בי באהבה וקם ללכת. אסף לחיקו את תיקו. "זכור, אורי, שלב ראשון בהיפוך המגמה: המסת הכפור בגלגל. זו משימה כפוית-טובה של שכיבה על הגדר, של לעג ושל החרמה, כפי שכתב היינה במבוא לתרגום הגרמני לדון קישוט. אם תיקח על עצמך את המשימה - תסבול כל חייך. תהיה בודד כל חייך. בדידות היא פחדו הגדול ביותר של האדם, היא המוות".

לא אמרתי דבר, והוא פרש. כל הדרך לביתי ברמת אפעל חשבתי: "איך ממיסים, איך ממיסים?" הפתרון היחיד שעלה על דעתי: חושפים ליקויים. לפני שלושים שנה לא הייתי מודע עדיין עד כמה צדק מיכאל, עד כמה המסת הכפור בגלגל היא משימה כפוית-טובה ועד כמה מבלי לבצע זאת, תקרוס המערכת.

מיכאל נולד בפולין בעיר סטולין שבפלך פינסק בשנת 1922. יהודה, אביו, ניהל את בית-הספר "תרבות" בעיר. היה למיכאל אח מבוגר, אהרון, לימים פרופסור לארכיטקטורה בטכניון, ואחות צעירה בעשר שנים, ושמה צעירה, שניהלה לימים בית-ספר תיכון בחיפה. בתחילת שנות השלושים התכוון יהודה לעלות עם כל משפחתו ארצה. ראשי הסוכנות היהודית לחצו עליו לרחות את עלייתו, לעבור לווארשה, כדי לעבוד במשרד העלייה שם. הוא נענה לבקשתם, ועם כל בני משפחתו עבר לווארשה. הוא תכנן לעלות בשנת 1940.

כשפרצה המלחמה, נקלע לעין הסערה. סיכויי משפחת קשטן להינצל היו קלושים. גדלנו בבית עברי (מספרת צעירה קשטן). פולנית למדתי רק בכיתה ג'. עברית הייתה שפת הבית. יידיש קלטתי מחברים של הורי, ומעובדת שהייתה בבית. הבית היה מוקד לחלוצים-שליחים מהארץ, שהתכוננו לעלות ארצה. עיקר עניינו של אבא היה עלייה. הוא היה בקשר עם יהודים שרצו לעלות, עזר, וסייע. הוא לא השתייך למפלגה כלשהי, אבל היה ציוני סוציאליסט, קשור למפא"י.

כנער, היה מיכאל בתנועת "השומר הצעיר" בווארשה. הוא אהב כדורגל. שרנו הרבה מאוד. ידענו את כל שירי ארץ-ישראל. אבא נסע לשני קונגרסים ציוניים, היה בארץ פעמיים. כל ניחוחות ארץ-ישראל היו בבית. דיברנו עברית ספרדית תקינה, כמו שדיברו בארץ. קיבלתי חוברות "דבר לילדים", כקשר עם ארץ-ישראל ועם החלוצים. מדי יום שישי היה לנו אורח מארץ-ישראל. הכול התנהל מסביב לארץ-ישראל ושזור במסורת חסידית. אבא לא היה איש דתי, אבל היה שומר מסורת, ידען גדול במקורות: תלמוד, תנ"ך, עברית. ספגנו ממנו את כל המורשת: ציונות, סוציאליזם חסידות.

אהרון ומיכאל הלכו לבית-ספר יסודי "תרבות", ואחר-כך לגימנסיה עברית "חינוך". הייתה מערכת חינוך יהודית נהדרת בווארשה. במסגרת בית-הספר הזה היה אגף "יהודי" לבנים ואגף "יהודייה" לבנות. היו בחינות בגרות בפולנית, בתרבות קלאסית

ובשפות.

אהרון למד גרמנית. מיכאל, צרפתית. למיכאל הייתה נטייה לספרות. האח הבכור היה אמן בנשמתו: צייר, שמע מוסיקה, ונטה יותר לתרבות כללית. קרא הרבה, הלך הרבה לתיאטרון. מיכאל היה יותר קרוב בנשמתו לציונות. מיכאל היה קשור למה שקרה בבית. שר יפה, היה ילד מקסים. בלונדיני עם עיניים כחולות. הצד החזק במשפחה היה ההומניסטי. אהרון אסף חרקים.

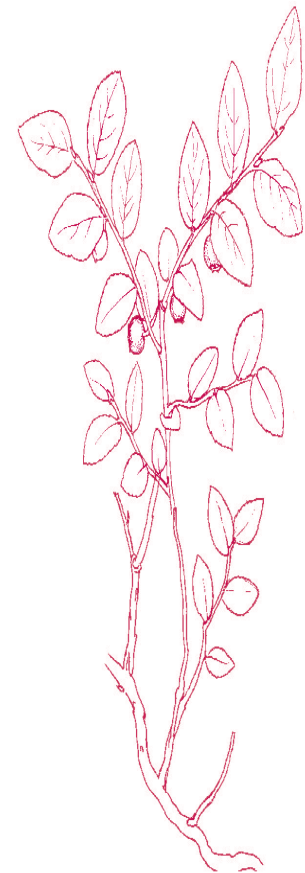
מיכאל כולו רוח. אפשר היה להבחין באופיים לפי השולחנות של שני הבנים בחדרם: אצל אהרון הבכור, הכול מסודר. אצל מיכאל היה בלגן עם כתמי דיו. שירים הוא כתב מגיל שבע-עשרה.

כשפרצה מלחמת-העולם השנייה התכוננו לעלות לארץ-ישראל. הורינו ידעו רוסית, ולמדו פולנית כשהגיעו לווארשה. בפרוץ המלחמה, סיים אהרון שנת לימודים בטכניון בחיפה, סנונית ראשונה שלנו. הכוונה הייתה לעלות ארצה עם תום לימודיו של מיכאל בתיכון. נתקענו. אהרון חש ברוחות המלחמה הקרבה, ועשה מעשה. בדיעבד כעסנו עליו מאוד. הוא בא באוגוסט לווארשה, לחופשת הקיץ, להיות אתנו. אמר: יהיה מה שיהיה, הוא יהיה עם המשפחה. אני זוכרת את הצער הקשה מנשוא של הורי על שנקלע למערבולת המלחמה, למרות שהיה סטודנט בחיפה. אני לא מאמינה בנסים, אבל היה פלא. ביתנו נהרס בהפצצות בראש השנה 1939. גרנו בבית דירות באזור יהודי. הגרמנים הפציצו בראש השנה את האזור היהודי, בכוונה: שרפו והרסו. במהרה, בראשית המלחמה, בספטמבר, כל האזור היהודי עלה בלהבות. פצצות תבערה והרסו. אצלנו הפצצה נפלה במאונך, בתוך החדר הגדול. ירדה לסלון מקומה לקומה, עד המרתף. היינו במקלט במרתף הבית. הפצצה חצתה את הדירות לשניים. אנחנו ישבנו במקלט. למזלנו, לא במקום שנפלה הפצצה, אלא בקרבתו.

הכול החשיך. הגברים צריכים היו לחפור ולחפש מוצא. רגעי אימה. חשבנו שאנו נחנקים. אלה שישבו בחלק שעליו נפלה הפצצה, נהרגו כולם. אנחנו ניצלנו. הגברים חפרו. מיכאל לא ישב אתנו כשזה קרה. עזר לאנשים להיכנס לפניו. הוא נשאר בפתח. כשיצאנו, לא חשבנו שקרה לו משהו. יצא כולו אפור, עם פצע מדמם בראשו. תמונה זו, דם שיוורד מראשו על האפור, חרותה בזיכרוני מאז. בקושי זיהינו אותו.

ברחנו משם בעור שינינו לרובע הפולני. לאבא הייתה תושייה שאין כמותה. נזכר בידיד פולני, מישוהו מאנשי חברת הספנות האיטלקית "אדריאטיקה", שגר ברובע הפולני. אבא היה מקובל מאוד, איש מקסים, איש חברה, מאוד נעים הליכות. כל מי שבא אתו במגע היה ידידו. לא היו ברירות אחרות. יהודים רצו בכל הכיוונים, עם צרורות, פצועים, יחפים, איברו נעליים. אמי איבדה נעל אחת. היינו בהכנות לסעודת ראש השנה. היינו לבושים בבגדי חג. רצנו. הגענו אל הבית. איך אבא זכר את הכתובת? הכול תושייה. דפקנו על השער, צלצלנו בפעמון. האנשים הכניסו אותנו, השקו אותנו, והאכילו אותנו. היינו שש נפשות, כולל עוזרת-הבית. קלטו אותנו, ונתנו לנו שמיכות. השכיבו אותנו בחדרים ובפרוזדור.

אבא לא רצה להישאר שם. למחרת הלך לברר איפה אפשר להתאכסן. עברנו לקרובת משפחה רחוקה, אלמנה עם בת. ביקש להתגורר פרק-זמן, עד שתימצא דירה. מצא דירה. היו אנשים שכרחו מזרחה לרוסיה. אבא שכר את דירתם, והתמקמנו שם. לא היו לנו חפצים. אבא, אהרון ומיכאל הלכו לבית הישן, לראות מה קרה. יכלו לעלות במדרגות עד פתח הדירה. ליד הפתח היו מעילים. לקחו את המעילים, הוציאו מהמטבח פריטים. נברו בחור שנפער באדמה, והוציאו משם גביע כסף ומפצח אגוזים,

שעדיין ישנו אצלי. יישרנו אותו.⁷ התמקמנו בדירה זמנית. הייתי כמעט בת תשע. שוחחתי עם מיכאל ועם אהרון. יש דברים שנתרו מעורפלים. אבא תכנן בריחה. אמר שמוכרחים להגיע למקום מבטחים. הדיון בין אבא לאמא היה, האם לנסוע? לאמא הייתה אמא ואחות נשואה בסטולין. אמא טענה, שמן הדין לברוח לשם ולהתחבא שם. אבא לא קיבל את פתרונה, וחיפש דרך לצאת מפולין.

התבוננו בכניסת הגרמנים לווארשה, במצעד הברווזים המפורסם. שמענו ברמקולים, שהיטלר נכנס לווארשה. היינו רעבים, היינו במצור. היה לנו קצת סוכר ואורז. עלי הוטלה המשימה להביא מצרכים על סמך פתקים שחילקו לתושבים, כיוון שאת הבחורים חטפו לעבודות שיקום של ההריסות בעיר. היינו ספונים בבית. אבא תכנן את הבריחה. אני מתקשה להגיד מה בדיוק עשה: קצת עם שוחד, הרבה עם עזרה של ידידים פולניים וקשר עם חיים ברלס, ראש המשרד הארץ-ישראלי בתורכיה, שגיסו היה בקבוצת הבורחים שארגן אבא.

בחג החנוכה, דצמבר 1939, התכנסו יהודים רבים בביתנו. תלו שמיכות על החלונות, כדי שהחיילים הגרמניים ברחובות לא יבחינו בהתכנסות. אבא סיפר לנוכחים, שאנחנו מתכוננים לצאת לחופש דרך איטליה, שלא הצטרפה עדיין למלחמה. מאיטליה נמשיך לארץ-ישראל. הוא שאל מי רוצה לברוח באותה הדרך, אם וכאשר נגיע לאיטליה. הוא השאיר מידע בידי אנשים על הקשרים שיצר ועל המסלול שתכנן.

קבוצה של כמה משפחות יצאו ברכבת. נפרדנו מהעובדת שלנו, שרצה אחרי הכרכרה כברת-דרך. אבא לווה כסף כדי שנתלבש בהגינות, וניראה כיוצאים לחופשה ולא כפליטים, דאג שלא נשפיל עיניים ולא נגלה סימני פחד. נסענו לווינה. היא הייתה תחת כיבוש. בעיר היה עוצר כלילה. בתעודות שהשיג אבא נכתב שמותר לנו לקחת מונית, להגיע למלון טוב לשהיית לילה. בבוקר יצאנו ברכבת כדי לעבור את הגבול לאיטליה. עם מיכאל לא היו בעיות. הייתה לו חזות ארית פולנית. חששנו שיחשדו באהרון, כיוון שהיה כהה. שוטרים וחיילים בתחנת רכבת שאלו אודותיו. היה סיפור קשה, והוא נלקח על-ידי קצין, וחשבנו שלא יחזירו אותו. אהרון סיפר לקצין, שהוא סטודנט לארכיטקטורה בטכניון. הקצין היה ארכיטקט, ומיד התחייך, ופתח עמו בשיחה נלבבת, ונתן לו לעבור את הגבול. בצד השני כבר חיכו לנו. כך הגענו לטריאסט.

בטריאסט אבא פתח משרד עלייה. הוא היה בקשר עם חיים ברלס, והתבקש להישאר בעיר, כדי לנסות להוציא עוד קבוצות יהודים שמוכנים להסתכן. איני יודעת את מידת הצלחתו. היו אנשים שברחו בדרך זו.

התגוררנו במלון צנוע. בקושי אכלנו ארוחות בחוץ. אסור היה לאכול במלון. קנינו חלב, והבחורים שוטטו. האכלתי יונים בכיכר. אבא החליט לשלוח את אהרון לחיפה, ללימודים, כי הוא הפסיד את ראשית שנת הלימודים שהתחילה באוקטובר. אהרון הפליג ארצה. לא ידענו כמה זמן עוד נשאר לנו. כאשר היו סימנים שאיטליה תיכנס למלחמה, עלינו על האונייה "מרקו פולו", והגענו לחיפה במאוס 1940.

בישראל חיכו לנו אנשי הסוכנות, וקיבלו מאבא דין-וחשבון. הוא התחיל לעבוד מיד במחלקת העלייה. גרנו פרק-זמן אצל קרובי משפחה בתל-אביב, ועלינו לירושלים. אבא הקדיש את חייו לעלייה. לימים היה מנהל מחלקת העלייה של הסוכנות, עד מותו בשנת 1956, בהיותו רק בן 61. היה קשה מבחינה כלכלית. ידידים רבים וקרובים סייעו

מלכה קשטן: לימדה את ניצולי השואה הראשונים שבאו להרסים.

7. מספרת צעירה: "נישואי לצבי הם נישואין שניים. לפני-כן הייתי נשואה לרפאל טריפון. צבי ואני נישאנו לפני יותר מעשרים שנה. כשפרקנו את חפצינו ראיתי שלצבי יש גביע דומה. שלו מקרקוב".

בהלוואות. אבא היה שקוע בחובות, ואמא ניהלה בית לתפארת, עם הרבה אורחים ועם שירה.

באוקטובר 1940 התחיל מיכאל ללמוד ספרות באוניברסיטה העברית. עקב המלחמה לא הייתה לו תעודת בגרות, והוא התקבל ללימודים על תנאי. הוא נכנס ראשו ורובו לכתובת שירה ולקריאת שירה. דקלם בעל-פה את שיריו ש' שלום, שאת שירתו העריץ.⁸ הוא התגייס למשטרת היישובים העבריים. היה נוטר, שתחנתו הייתה בנווה-יעקב. המשיך בלימודים, ומדי פעם חיפש עבודות להתפרנס. בקיץ הדריך במחנות-נוער.

מיכאל התחתן עם מלכה בשנת 1947. אביה היה מנהל באג"ד. היא נולדה בפולין, והייתה תינוקת כשעלתה ארצה [ממשיכה צעירה]. פגשתי אותה כשהייתי נערה בת חמש-עשרה. היו לו כמה חברות לפניו. היא למדה ספרות באוניברסיטה העברית, בחורה יפהפייה, דקת גזרה אופנתית, ויחסית לערכי, מגונדרת. הייתה קצת אחרת. הייתה לה עברית נהדרת. היא כתבה למיכאל מכתבים יפים.

מיכאל קשטן היה משורר, מיסטיקאי, מחנך, ציוני, וסוציאליסט. רחל וירמיהו בחרו בו להשתלם אצלו בבן-שמן לפני הקמת הדסים, כדי שיפתח את היצירה הדיאלוגית שלנו בתחום הספרות והרוח. לפיכך, אך טבעי שמיכה ספירא דבק באבינועם, ואילו אביגדור שחן ואני דבקנו במיכאל.

במקביל לדיאלוג ההיסטוריוסופי-שירי בין מיכאל לבני, שרר בין מיכאל לאביגדור שדה דיאלוגי לירי קסום, שהועבר אלינו כחווית הזהב של החלום ושל המילים בראיונו עם אביגדור. מיכאל המשורר, שהכיר את אביגדור רק במארכס 1948 כנער בן ארבע-עשרה, ניצול שואה, הצטרף באופן טבעי לשיח השירי של אביגדור:

זוכר אני את לימוד אותיות האלף-בית העברי ב"חדר" [מספר אביגדור]. אהבתי אותן מרגע התודעותי אליהן. דימיתי אותן לציפורים, שקיננו בתוכי מאז ומתמיד, ולפתע השתחררו מתוכי. ועד היום אותיות עבריות מרגשות אותי, ואיני יכול לעבור ליד ספר עברי מבלי שאפתחנו ואציץ בו.

נשמת המשורר של החניך מזהה נשמה-אחות דיוניסית במיכאל:

היה לו קול יפה. כל מי שהיו בהדסים זוכרים את מיכאל ואותנו ישובים על הדשא ביום שישי, ושירים שירי ארץ-ישראל. שוכבים על אדמת ארץ-ישראל עם הפנים אל שמים מכופכים. הוא היה שר באופן בלתי-רגיל, והיה מסיים את שירתו בשיר, שרק שורה אחת אני זוכר עוד ממנו, והוא נוגה וענוג עד דמע: "במרתפים אין אור בחלונות... הקטע הכי רומנטי שמעלה את נשמת האדם עד כדי התעלות לעולמות שמעבר לחושים. הוא היה מדריך קבוצתנו וגם מורנו בכיתה הרגילה.

בפגישתם הראשונה, כווירגיליוס לדנטה, נגלתה לאביגדור לבכיותו של מיכאל כמהות שמכניסתו לשער גן-עדן, למהותה של ארץ-ישראל המתגלמת, בעיני ניצול מגיא הגיהנום של טרנסדניסטריה, בזהב דיונות החול של הדסים:

בהגיענו ארצה מקפריסין, הועברנו מנמל חיפה במשוריינים, חלק מהדרך למחנה-העולים, באוהלים, ברעננה. כעבור כשבועיים-שלושה הגיעו שלושה אנשים שבחנו אותנו. איני זוכר אם מיכאל היה בין הבוחנים. זה היה במארכס 1948, לפני הקמת המדינה. בחנו אותנו בשאלות אישיות, ידיעות בעברית, ידיעות כלליות. זה היה מבחן

8. ש' (שלום יוסף) שלום (1904-1990), סופר, משורר ומתרגם עברי. נולד בפולין, ועלה ארצה בשנת 1922. נצר למשפחת אדמו"רים. יצירתו כוללת בעיקר פרוזה אוטוביוגרפית. בשירתו הלירית ניכרת זיקה למסורת השירה הסימבוליסטית - ה"אני" השירי שלו תווה על מסתרי העולם שמסביבו, ומנסה להגיע לאיחוד מיסטי עמו. בשירתו מורגשת גם השפעת סמלים ורעיונות של עולם הקבלה והחסידות. כמו כן, כתב שירה לאומית, והרבה לתרגם משירת העולם; בין היתר, תרגם את כל הסונטות של שייקספיר מאנגלית, וזכה על תרגומו זה בפרס טשרניחובסקי לתרגום.

תוך כדי שיחה, לראות האם אנחנו מספיק טובים לבוא בקהל הדסים. אני ואחותי, חברי קבוצת "לפיד", בני 13-14. כל הקבוצה שלנו הגיעה מהכשרה בטרנסילוואניה, דרך קפריסין, ונשארה בהדסים עד 1951, עד ההליכה לקיבוץ. הבחינה התקיימה בתוך אוהל, שהכניסו אותנו אליו אחד-אחד. ההתרגשות הייתה גדולה. למחרת הגיע טנדר, והסיע עשרה מאתנו להדסים. האיש ליד הנהג היה קשטן. אני זוכר שלבש מכנסיים קצרים, והייתה לו צלקת ליד הברך. אני זוכר את עיניו הכחולות ואת חיוכו המקסים. סוף-סוף מישהו חיך אלינו. בעלותנו על הטנדר הניח כפו על כתף כל אחד מאתנו, עודד ותמך.

היות שהכניסה להדסים הייתה עדיין דרך חולית, נכנסנו לאבן-יהודה, ומשם דרך השדות, בדרך-לא-דרך, שקע הטנדר. השארנו את החבילות, והלכנו ברגל בים של חול, והרחק לפנינו מדרון ארוך ועליו ארבעה בתים ועל פסגתו בית אחד - חדר-האוכל. כשעמדנו על הגבעה מסרנו את חפצינו האישיים למחסן לשמירה, ואמרו לנו שקבוצתנו קבוצה ג', הבית השלישי מלמעלה.

עמדתי בפסגת הגבעה, והעברתי מבטי סביב. למטה מצד ימין מטע שעליו גדולים מאוד. אלה בננות, שלא ראיתי מעולם. בתוך המטע, כפוף כלשהו, עמד בית דו-קומתי, ובקומתו השנייה מרפסת ללא מעקה. זה בית חנון. והשאר - הכול זהב, שמים כחולים וחולות טהורים. תקעתי את עקבות נעלי בתוך החול המלטף, שהיה כה נעים לשקוע בו, וגם אם אלף שנים אחיה אזכור חוויה חד-פעמית זו, ואז לחשתי לעצמי, "מכאן לא אזוז עוד לעולם ... לעולם, אלא בשליחות". שכן, למחננו בקפריסין הגיעו שליחי ארץ-ישראל, ובעינינו היו כבני אלים. באותם הרגעים היה הנוף הזה של הדסים הטהור, הזך והצח ביותר בעולם. נשבעתי שכאן, בסביבה טהורה זו, לכשאגדל אבנה את ביתי. ואכן, קיימתי את שבועתי.

משניתקו סוף-סוף רגלי מהחול המפנק והמלטף, אצתי אחרי חברי לבית של קבוצה ג', ושובצתי לחדר בקומה ב'. עמדתי בפתח כולי מכושף. חדר נקי ויפהפה, המיטות עם כיסויים צבעוניים, ומתחתיהם שמיכה, ותחתיה סדין. רגעים לא מועטים עמדתי מתבונן בחדר הקסום, לבסוף שכבתי על המיטה.

ימים רבים לא חשתי תחתי סדין. בהפלגתנו מנמל בורגס בבולגריה, באונייה עמוסה תשעת אלפים וחמש מאות מעפילים, הייתה הצפיפות מחרידה. עיר בתוך תיבה ענקית, כתיבתו של נוח, שטה על פני נחשולים קוצפים. אנחנו, קבוצת "לפיד", הגענו לאונייה אחרונים, ולא היה עוד מקום לשכן אותנו בבטן האונייה. השאירו אותנו על הסיפון תחת ברזנט מתוח. ובתוך האונייה שלוש קומות וכל קומה בת חמש קומות של מיטות, ולכל מעפיל ומעפילה הוקצו שישים סנטימטר של מקום מחיה.

על הסיפון היה קר מאוד. רוח מקפיאה נשבה. הפלגנו בחודש דצמבר 1947, ובדרך פקדונו סופות גשמים. לאחר שעזבנו את הדרדנלים החלו ללוותנו משחתות בריטיות, ששטו סביבנו מבלי ליצור קשר אתנו. מדי יום של הפלגה רבתה שיירתם בכמה משחתות, וביום השלישי לצאתנו ממצרי הדרדנלים שטנו מוקפים אחת-עשרה אוניות קרב בריטיות. היינו שתי אוניות מעפילים, "עצמאות" ו"קיבוץ גלויות", שיחד נשאו כחמישה-עשר אלף וחמש מאות מעפילים. משאך נכנסנו למים הטריטוריאליים של ארץ-ישראל, חסמו את דרכנו כמה משחתות. אותה העת קראו אלינו מפקדי האונייה שלנו, אנשי ה"הגנה", שאם יעלו האנגלים על האונייה יש ללחום בהם בכל שיש בידינו. מפקד האונייה הודיע לבריטים שפנינו לארץ-ישראל, ולא נשוב עוד על עקבותינו, גם אם נרד תהומה. והמשיך להשיט את האונייה. אונייתנו, "עצמאות", הייתה הראשונה מהשתיים. כיוון שהייתי על הסיפון, ראיתי לפתע משחתת בריטית,

מאלו שהיו כמה מאות מטרים לפנינו. היא "יישרה קו" עם אונייתנו, ופתחה בגיחה מסחררת לעבר בטן אונייתנו. עשרות מטרים לפני, "שברה" ימינה, ושבה לעמדתה הקודמת, ושוב "יישרה קו", והגיחה לעבר בטן האונייה כדי להבקיעה. ובהגיעה קרובה מאוד אל אונייתנו, "שברה" ימינה, ושבה לעמדתה. זה היה אות ורמז למפקדי אוניותינו לכוונותיהם ולהחלטתם. או-אז, קיבלו מפקדינו את הצעתם ה"משופרת" של הבריטים, שיעלו לאונייה, ורב-חובל שלהם ישיטה לקפריסין.

במחנה בקפריסין מצאנו מחנות אוהלים גדולים נעוצים בתוך החול, ובכל אוהל שש מיטות ברזל, ועליהן מזרנים ושתי שמיכות על כל מיטה. והחורף הקפריסאי הקר נגס בנו ללא רחם ובמלוא תאבוננו.

עוד באותו ערב ישבנו במועדון הבית כל ילדי הקבוצה עם מיכאל, מדריך קבוצתנו. היינו כבני ארבע-עשרה. פגישתנו הראשונה אתו, כמדריך קבוצתנו, הייתה בערב פגישת היכרות ושיחת חברה. השיחה התנהלה בעברית קלה אף-על-פי שרוב חברי הקבוצה לא דיברו עברית. הוא דיבר בנועם, בלשון פשוטה. ומעולם לא דיבר אלינו בשפה לועזית, אף לא בידיש.

בדיאלוג השירי בין מיכאל לאביגדור, במהלך השנים, משתנים היחסים – מאלה של מורה-תלמיד ליחסי רעות שוויוניים, שבשיאם מביא המאסטר את אביגדור אל חדר-חדריו, ומראה לו את שיריו.

"ספר לי על האירוע הדרמטי ביותר שלך עם מיכאל בהדסים".

אביגדור: "כל שיחת 'חברה' בקפריסין בקבוצתנו, קבוצת 'לפיד', נפתחה בהמנון בעברית שאני כתבתי. בפזמון ההמנון הזה הייתה שגיאה לשונית צורמת, בשל החרוז שנזקקתי לו. חברי לא ידעו על השגיאה, וגם לא אני. ומשגילה אותה אחד משליחי ארץ-ישראל בקפריסין, הוסיף שזה ודאי ה'חופש' שהמשורר נוטל לעצמו בשירתו. בעיני, התירוץ הזה מצא חן, ואף לא התאמצתי לתקן את השגיאה. כאשר ישבנו במועדון 'קבוצה ג', ומיכאל שמע את ההמנון, ושאל מי כתבו, חברי הצביעו לרוב גאוותי עלי... הוא חיך. ומשקמנו אמר, שלדעתו יש 'שגיאה קטנה' שצריך לתקנה... מיהרתי אפוא להבהיר למיכאל שלמשורר מותר לכתוב בשגיאות למען החרוז... מיכאל חיך, ולא הוסיף..."

"כך התוודעתי למיכאל כ'משורר'."

"זה הדבר הכי דרמטי?!"

"לא! היות שכבר ידע שאני כותב שירים, הוא עודד אותי לכתוב. וכל שיר שכתבתי הייתי אף אל מיכאל, כולי נרגש, להראותו. והוא מעולם לא אמר, 'אני עסוק עכשיו...', או 'בוא בפעם אחרת...' מפיו למדתי היטב מה פירוש 'חופש המשורר'. הוא לימד אותי את משמעת הכתיבה. אימן אותי לכבוש את הרגש, ולהביע משמעות באמצעות מלים. שהרי כל מלה היא עולם בפני עצמו. משהגעת אליו עם שיר רציתי לקוראו בפניו. אבל הוא התנגד, משך מידי את הדף הכתוב, ואמר, 'אתה קורא יפה, ומחפה באמצעות פאתוס קריאתך על חולשות הטקסט, או על החרוז הצולע. מה שהיה לך לומר – אמרת, כאן כתוב כך, לכן חשוב עשר פעמים לפני שאתה מוציא מידך את השיר, כי לקורא אין רחמים...'".

"וזה היה האירוע הכי דרמטי שלך עם מיכאל?!"

"לא! האירוע שריגש אותי עד שהרטיט את גופי, היה כאשר לאחר כשנה-שנתיים אחרי קריאת שירי, גילה לי: 'גם אני כותב שירים. בוא ואראה לך משירי...'".

זאת הייתה הפעם היחידה שהייתי בביתו. הוא הוציא תיק נייר חום מתוך מגירה. הנייר

היה חלק ועבה כלשהו. נייר יפה זרוע שורות שחורות קצרות, של כתב-ידו היפה. גם עכשיו, יובל ועוד כעשור שנים אחרי שראיתם, הן מרצדות לנגד עיני. היו בתיק כשלושים-ארבעים שירים. והוא קרא כמה מהם בפני. שיריו היו בעלי מקצב נפלא. ישבתי פעור-פה, מאזין לקריאתו. ואיני יודע ממה התפעלתי יותר: משירתו או מכך שהוא מצא אותי 'שותף' לסוד כתיבת שירים. ריחפתי בעננים. ימים רבים לאחר-מכן עוד התהלכתי כולי מאמין ולא מאמין, שמכאל הנערץ עלי כל-כך קרא בפני את שיריו.

שירתו הושפעה משירת אלתרמן ומשירת שלונסקי, שהעריך מאוד את שירתו של מיכאל, ואף לחץ עליו להמשיך לכתוב שירה. ומיכאל באותם הימים עדיין לא כתב את פזמוניו הנפלאים בקצביותם וביופיים. את אלה חיבר כשהגיע המלחין גיל אלדמע להדסים.

אתה שואל אותי, איזה רושם עשו עלי שיריו? רושם אדיר.

אני אוהב קצב, ושיריו קצביים מאוד. ונושאי שיריו: לילות שמירה, הגנה על ארץ-ישראל ושירי אהבה מאופקים. לימים, לאחר מותו, הוצא ספר שיריו היחיד. משאחזתי בידי את ספרו רבתה כל-כך התרגשותי, שפתחתיו ועיני ריצדו על פני כמה שירים, וסגרת את הספר. עד היום איני מסוגל לפותחו. משאני נוגע בו רועדות ידי, ואני מניחו במקומו. מיכאל היה אבי הרוחני, כל דרכי בחינוך, בספרות ובמחקר הייתה בהשראת רוחו, הדרכתו וחינוכו. כל תפקיד שקיבלתי, או מינוי שנתמנית לרגל עבודתי הציבורית, הייתי נוסע אליו לבשרו, או מודיעו במכתב.

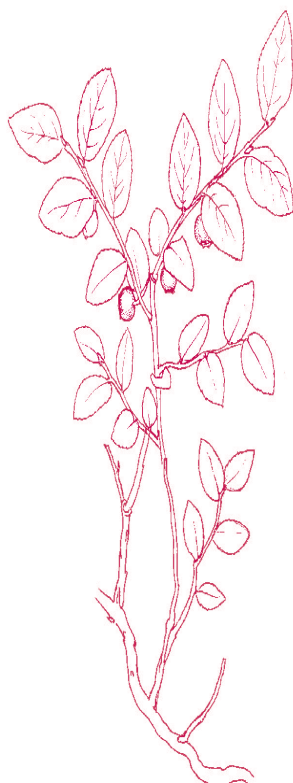
בחופשתי הראשונה מגדוד 13 ["ברק"] "גולני" הופעתי אצלו, כולי גאוה, במדי צה"ל. ומשקיבלתי את סרט ההדרכה בבית-הספר למ"כים של "גולני", היה מיכאל הראשון שידע על כך. משנתקבלתי לאוניברסיטה הוא היה הראשון שאתו חלקתי את שמחתי. כל התקדמות בתפקיד בעבודתי הציבורית, מיכאל היה ראשון המתבשרים. לפני חתונתי, הודעתי להורי ולהורי רעייתי לעתיד, שיש בכוונתי לכתוב בהזמנה שהאורחים מתבקשים שלא להביא מתנות ... ולהוסיף את הפסוק "שונא מתנות יחיה ...". תגובת הורי והורי רעייתי לא הייתה מלבבת בלשון המעטה, ומשהתעקשתי, קבע אבי: "שאל את מיכאל ... ותשובתו מיהרה להגיע בגלויה: "שוב אתה מקדים את זמנך. לבי, לבי אתך. אבל אורחך עלולים שלא להבין נכונה כוונתך, וייעלבו ... נהג אפוא כפי שהעולם נוהג. אין מנוס מדעה קדומה ... וכך נהגתי.

הוא בא לחתונתנו, ובידו מתנת חתונה, מזלג להרתחת תה. וכשהגישו לי, לחש: "אתה לומד וכותב בלילות. כוס תה תפיג עייפותך ..." המזלג הוא אחד הפריטים השמורים והמקודשים ביותר בביתנו. המזלג הוא זיכרון לי וקמע לי והד להילת דמותו הבלתי-נשכחת.

משקיבלתי בשנת 1966 את פרס ז'בוטינסקי על ספרי הראשון, כנפי הניצחון - תולדות חיל אוויר צה"ל והמח"ל, נכח מיכאל בטקס, והיה נרגש כמוני. ובדרכי לבימת הנואמים לחש לעברי, "אביגדור, אל תקרא בפאתוס ... היות שהייתי נרגש, לא הצלחתי להבליג, וקראתי בהדגשה כל מילה, ומיכאל היה בעננים ... וכששלחתי לו את עבודת הדוקטורט שלי ועליה הקדשתי לו, ענה לי במכתב שזה הדבר הכי נפלא שקרה לו בחייו.

זה היה הקשר בינינו.

אחרי מותו החליטה הטלוויזיה החינוכית לעשות תוכנית על מיכאל קשטן ועל פועלו. מלכה, אשתו, התנתה את עשיית התוכנית בכך שאהיה בין המרואיינים. אך דא עקא, שהמפיקים חיפשו את אביגדור שדכן, ולא מצאו אחד כזה בספר הטלפונים - עד

ששבח וייס הודיעם שזה אני. אפילו את שמי, "שחן", העניק לי מיכאל לאחר שאחד הפרופסורים באוניברסיטה הציק לי מאוד בשמי הקודם. פניתי אל מיכאל, והוא הציג לי כמה שמות, ובהם "שחן", ובחרתי בו. תשעה ספרים כתבתי: היסטוריה צבאית, מחקר על השואה וספרות יפה אבל באף אחד מהם לא היה מיכאל חסר לי כל-כך כבספרי, אל עבר הסמבטיון, מסע בעקבות עשרת השבטים, מחקר, שארך שלוש-עשרה שנה, ובהן ארבע שנות נדודים ביערות-עד ובארצות נידחות. כל אותן השנים התגעגעתי ואני מתגעגע אליו לספר לו על תגליותי, על לבטי, על ממצאי המדהימים. על קביעתי, שהשפה היפנית אינה אלא השפה העברית המעוותת, וחגיגנו חגיגה ומקדשי "שינטו" שלהם אינם אלא תעתיק "אוהל המועד" שלנו בנדודינו במדבר ולזכר הנדודים האלה בני דת "שינטו" עד עצם היום הזה מפרקים ומעבירים מדי יובל שנים את מקדשיהם ככרת דרך קצרה, ומקימים אותם מחדש. כפי שפורק המשכן הזה, והוקם בנדודינו אל עבר ארצנו המובטחת, ומילון המילים העבריות בשפה היפנית, שאני מביא בסוף הספר. לו רק ידע! לו רק קרא את הספר, פרי הדרכתו וחינוכו. מכל שורה בספר ומכל מילה בו מבצבצת הילת רוחו הנבונה והמופלאה, הילת המחנך, המורה, המתווה דרך. באמתחתי קובץ סיפורים, בתחום הסיפורת, שפורסמו בעשרות כתבי-עת ספרותיים, וחלקם אף תורגמו לשבע שפות. שאיפתי להוציא לאור, וכאשר יצא לאור בכריכתו הפנימית ייכתב: "למורה, למחנך ולמשורר מיכאל קשטן, מורי, מחנכי וידידי שהוליכני בהיכלי הספרות העברית". זה כוחו של מחנך. מספר פרופ' שבח וייס:

בפולין הפסקתי להיות פולני בגין השואה, בארץ-ישראל חזרתי להיות פולני בגין חד-הממדיות של הצברים. גם קשטן היה פולני, למרות, שכמוני, התאמץ מאוד להיות ישראלי. לנו היה קל לתקשר. מיכאל היה איש שיחה נפלא. הוא מעולם לא הרצה. הוא שוחח. מיכאל היה פייטן: הייתה לו שפה עשירת-דימויים. היה איש יפה, גברי. בעל תווי פנים של פולני, טיפוס של גוי, אינטליגנטי, גוף מלא. הוא לימד תנ"ך. זו הייתה חוויה בלתי-רגילה ללמוד אצלו. הוא היה סוציאליסט, חבר מפלגת אחדות העבודה. הוא העניק לסיפורי התנ"ך פירוש חברתי: הציג את ירמיהו ואת עמוס כנביאי זעם וצדק, כגיבורים השוחים נגד הזרם. בכך היה עבורי דגם ומקור השראה לתפקודי האינטלקטואלי-פוליטי, שפריו ניכר בקריירה שלי. בקבלת-שבת, מיכאל לימד שירים. היה לו קול נפלא. כל פעם שר שיר סולו: "שני עשרונים סולת, מנחה בלולה בסולת". השיר הזה בקולו מצלצל באוזני אחרי חמישים שנה. הוא קול הקורא לי במדבר.

מיכאל קשטן היה מורה בולט [מספר אמיר שפירא]. היה בן-אדם במלוא מובן המילה. יכולת לדפוק אצלו בדלת בכל שעה. הוא התייחס אליך יפה, כמו לאדם מבוגר. הקדיש לך את כל הזמן שבעולם. היה יפה-נפש בלי מירכאות, אצילי. היה מחנך בה"א הידיעה. אבא ואמא אהבו אותו אהבת-נפש. בעיניהם, הוא היה ערך מוסף. מיכאל קשטן ניחן בסגולת הדיאלוג, שהייתה לה השפעה מעצבת ומכרעת על דרכו החינוכית של אביגדור כמחנך. שקיפותו התקשורתית גילמה עבור הלכות השבורים של הילדים ניצולי השואה עולם שניתן לשוב ולהאמין בו. היא חוללה את הבלתי-אפשרי, בהתגברת על תהום קרע אמונתם.

למיכאל, קודם כול היתה יושרה שבאה לידי ביטוי בשיחה אתו [מספר אביגדור שחן]. כילד שבא מהגולה, יחד עם הדם בעורקיני זרמה החשדנות כלפי מי שעומד מולך. היינו מבוגרים מאוד, בתוכנו מאוד זקנים. מה מיכאל יכול ללמד אותי אחרי טרנסדניסטריה? הוא לימד אותנו לומר כל מה שעולה ברוחך. אין מה להתבייש, אבל

לומר יפה. ידע לדובב אותך.

טוהר הלב, התקשורת המוסרית, היו מידות שגילם בהתנהגותו המובלעת, ועל-פיה חניך, בניגוד חריף לשלום דותן. הוא חניך לתום, לשוויון בין הפה ללב, דבר שיצר אמון עמוק כל-כך בקרב חניכיו, וביטל את המחיצה המלאכותית בין הפרטי ובין הפומבי, בין הפנימי ובין החיצוני, השורה בדרך-כלל בכתי-הספר המייצגים את התרבות הנוכחית, והוא אימן את לב חניכיו במה שלא מאמנים בשום בית-ספר המהווה חלק מהמערכת הסטנדרטית: את היכולת לאינטימיות אמיתית.

מיכאל היה אנטיזה של קפלן, שעמו לא קשרתי חברות. אצלו היו גינונים של אצולה יהודית פולנית, של נימוסים. למיכאל הייתה גישה ישירה עם תלמיד, וזה לימד אותי הרבה מאוד, והיה לי לסיסמתי כל חיי בחינוך. הייתי מורה, מדריך ומפקח על המכללות בישראל. למדתי ממנו: סוד, שסיפר לך משהו, לעולם אל תוציאו מתוכך. בתקופה שאהבנו נערות, אהבות קטנות, היה לי חבר מפולין, עמנואל זינגר. הוא חבר טוב שלי, המבוגר ממני. הוא לימד אותי את רזי ההליכות עם בנות. וזו הייתה תמצית תורתו: אם אתה אוהב את שושנה, אתה צריך להתחיל עם שרה ... ואז שושנה תקנא, ותהיה נערץ עליה. פקפקתי בתורתו, אבל היה מבוגר ממני. באתי למיכאל, ואמרתי: תשמע, עמנואל אמר לי כך וכך ... ואז אמר לי מיכאל משפט, שערך היום הוא מהדהד בראשי: אביגדור, כשאתה אוהב מישהי, גש לנערה, ואמור לה בשפתך; ואני סומך עליך שתדע כיצד לומר, אבל אמור ברור: אני אוהב אותך. אל תעשה חוכמות. כי מי שאתה לא אוהב יקרא זאת על פניך. זה הפך לי לסיסמה בחיים. אהבתי נערה, אמרתי לה בצורה יפה. מיכאל אהב לשמוע את האדם.

מיכאל השפיע על התפתחותי הרוחנית בשני היבטים עיקריים של סגולתו הדיאלוגית: א. יכולת הקשב שלו הפעילה את מנגנון המשוב, הוא המנגנון המופעל במתודה הדיאלוגית

תזמורת הדיסם.

הישיבתית - החל מהדיאלוג של אברהם אבינו עם האל - ואשר יושם בהדסים. החיוניות העצומה של המנגנון הזה להתפתחות מוח האדם, מתבררת כיום בעקבות מחקרים בעיבוי הפונקציה הסימבולית של הלשון ובפיתוח כושר הפשטה גבוה; ו-ב. השפעה מעצבת ומכרעת עלי כחוקר אבני היסוד של התנהגות האדם, לפי מודלים צבאיים.

למיכאל השפעה מעצבת על כל חבורתנו. בחוכמתם, הבינו רחל

וירמיהו כי מיכאל הוא אמן דיאלוג-העל המילולי. בלי סוג כזה של דיאלוג, אי-אפשר לפתח דיאלוגים אחרים. זה מותר האדם. את המותר הזה פיתח בנו מיכאל. המשורר ש' שלום, שאת שירתו העריץ מיכאל, העריך את מיכאל אחר מותו:

הוא חי בחשאי ומת בחשאי, אך מובטחני שקול הדממה הדקה מקונן מרה על אחריתו. איני יודע כמה שורות שירה כתב בימי חייו. אולם הוא היה משורר בכל הווייתו. קשוב אל פעימות לב העולם. הכרתיו לפני כיוכל שנים בירושלים כאשר הזמינני לקריאת עבודת התואר שלו על ספרי פנים אל הפנים, לפני מורו הפרופסור יוסף קלויזנר באוניברסיטה העברית. פרופסור קלויזנר אמר אז, "אני חייב תודה למר מיכאל קשטן,

שלימדני להבין ספר שירים, שהנני מודה ומתוודה שאנוכי לא הבינתי אותו". איני יודע אם גילוי-לב עליון היה כאן, או דו-משמעות הייתה כאן. אולם הדברים קלעו לכל אורך הדרך. מיכאל קשטן הבין מה שאחרים לא הבינו, ואת הבנתו האציל על כל סביבותיו, על כל עבודת התרבות שלו רבת-השנים. הוא, בוודאי, גם הבין מה שנבצר מאתנו, למה בחר הגורל דווקא בו, הטוב הישר והנאצל להכחידו עם ביתו יום אחד. בהתהלכו עמנו, כן לכתו מאתנו - משתאה מחריש לדעת.

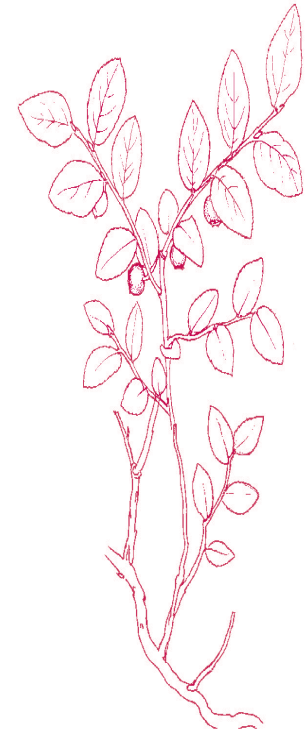
ד. "בן לוקח בת"

התלמידים בהדסים עשו הרבה ספורט, נחשפו למוסיקה קלאסית, שיחקו בהצגות, הרבו ללכת לתיאטרון, למדו ציור, רקדו הרבה, גם ריקודי-עם ומחול בכלל. בפגישתו הראשונה עם צוות המורים, בספטמבר 1947, סיפר פרופסור משה שוובה:

הפילוסוף והמתמטיקאי פיתגורס, שחי במאה השישית ובמאה החמישית לפני הספירה, התאגרף במשחקים האולימפיים ביוון. גדול הפילוסופים בכל הזמנים, אפלטון, שחי באתונה במאה החמישית ובמאה הרביעית לפני הספירה, השתתף בתחרויות במשחקים האולימפיים. היוונים האמינו כי חינוך הילדים ליופי ולאמנות יעצב אזרחים אידיאליים במדינה אידיאלית. תפיסת היוונים הקדמונים הייתה פנתאיסטית, ולפיה האלוהות היא אחדות גוף ורוח הנשקפת באדם, ולכן יופי וכוח, כביטוי לאיזון האלוהי המושלם וההרמוני בין הרוח לבין הגוף, נחשבו לתכונות אידיאליות ביוון העתיקה. יש לזכור, שבעיני היוונים נודע ערך עילאי לתחרות, הנקראת "אגון", ומשמעותה סבל מימוש האלוהי שבאדם, כלומר מאבק טראגי בין האדם לגורלו, המקיף, ללא הפרדה, בין ההיבט הרוחני לחומרי, ספורט ואמנות, תחרות בכתיבת טרגדיה, או בזריקת הדיסקוס; והוא מאבק דינאמי, כי התום האלוהי מושג רק זמנית. לא בכדי הוענקו למנצחים זרים מצמחים טבעיים. הפרס נועד להיות זמני, כדי שלא ינוח המנצח "על זרי דפנה (מלאכותיים)". המנצח אמור להתאמן ולהתכונן לתחרויות הבאות, ולא להתענג על "ארון הגביעים" שבביתו. על אלה אומר לוקיאנוס בחיבורו "דו-שיח על הגימנסטיקה": "אין ערכם החיצוני של הפרסים עומד לנגד עינינו. אנו רואים בהם רק סמל לניצחון, סימן היכר לאחד שגבר על האחר ... עבור אלה שאינם מתחרטים על המאמץ והעבודה שהשקיעו, מעדן הניצחון אף את הבעיטות שספגו", ובמקום אחר הוא אומר כדלקמן: "וכאשר תשמע איזה כבוד מעניקים לאתלטים, ואיך זה אשר גבר על מתחריו על הכתר, שקול בערכו לאלים עצמם".

לוקיאנוס, בהרצאתו בשנת 160 לספירה, תלה את שרידותה של העיר-מדינה היוונית בתנאי שלום ומלחמה, בהרמוניה הרוחנית-גופנית של אזרחיה היחידים, הרמוניה שהושגה על-ידי שיטת החינוך היוונית, שאימנה את הילד בבית-הספר להיאבקות, שבו פותח הגוף, ובבית-הספר למוסיקה, שבו פותחה הרוח, ובו למדו קרוא-וכתוב, חשבון, שירה ומוסיקה. מגיל 16-18 הנערים למדו בגימנסיון, ששיקף את האמונה הפנתאיסטית, ולכן נבנה בשילוב אופטימלי עם הטבע, והעמיד במרכז חינוכו את התרבות הגופנית, כראי הנפש. גימנסיון=גימנסוס, שפירושו עירום. כל האימונים והתחרויות נערכו בעירום כאשר הפילוסופיה מאחורי זה גרסה, שכל מי שחותר לניצח ולתחרות צריך להראות את גופו בעירום ללא בושה, ועל-מנת להגיע לכך, יתאמן הרבה!

הפילוסוף, המדינאי והמחזאי הרומאי לוקיוס אנאוס סנקה אמר בשנת 42 לספירה, ששלום בעולם יושג, אם נחנך את ילדינו לראות את העולם כולו כמולדת. זאת ניתן לעשות בעזרת ספורט ואמנויות.

דני דסה: "פיתחתי חינוך יהודי דרך ריקוד".

מחדש המשחקים האולימפיים בימינו, הברון הצרפתי פייר דה-קוברטין, ביקש להפוך את תחרויות האתלטיקה לחגיגה רוחנית.

מסקנה: בהדסים יש לשים דגש על חינוך לספורט ולאמנויות.

הרבה שנים אחר-כך אמר נלסון מנדלה, הנשיא השחור הראשון של דרום אפריקה וחתן פרס נובל לשלום: "לאמנות ולספורט יש הכוח לשנות את העולם, לאחד בני-אדם למען אידיאלים משותפים. אמנות וספורט מדברים אל האנשים בלשון שהם מבינים. הם מפיחים תקווה, הם מכשירים חזקים יותר מן הממשלות להביא לשלום בעולם".

רחל וירמיהו שפירא אימצו תפיסה זו בהדסים. אמנות וספורט ניקו מאתנו רעלים נפשיים, הפכו אותנו לחבורה טבעית מלוכדת עם התעלות ל"חשיבה פראית" (Sauvage Pensée), כפי שהסבירה האנתרופולוג והסטרוקטורליסט היהודי, קלוד לוי שטראוס. כפי שידעו היוונים אינטואיטיבית, במעברם מפגניזם למיתוס וללוגוס הפילוסופי-המדעי שלהם, וכפי שידע מיכה באמצעות ריקודו, המוח נמצא ומתקשר בכל מקום בגוף, ומהווה חשיבה פראית - דיבור משוכלל ומשוקלל של הגוף עם המוח (לכן, למשל, יהודים נעים בעוצמת תפילתם ובלומדם) - המאיצה ומשכללת את התקשורת העצבית, ומעצימה את נגישות מכלול המידע החושי לעיבוד הכרתי מושגי. על בסיס היצירתיות הדיאלוגית, שקלטנו בהדסים, פיתח גדעון אריאל את הדיסציפלינה הביו-מכאנית, ששינתה את פני הספורט בעולם, ויחד פיתחנו פרדיגמה חינוכית-לימודית, שלעניות דעתנו, תשפר את חברת האדם.

מי שהניע את השילוב בין ספורט, בין ריקוד ובין לימודים בהדסים היה דני דסה, גדול המורים לריקודי-עם במאה העשרים. את שישים הריקודים שיצר רוקדים היום בכל רחבי העולם.

"ריקוד משמעותו: 'כל עצמותי תאמרנה' ריקוד. כשאדם מגיע למדרגה זו - יש לו ריקוד", הוא הסביר לנו בגיל 77 במרכז לריקודי-עם שהקים בקליפורניה. אני מאמין בקיום מרחב אלוהי, וממנו היצירה מתגלה לאדם. אלי התגלתה היצירה, ואני פיתחתי חינוך יהודי דרך ריקוד. מכנים אותי כאן "יהדות ברגליים". בריקודי אני מבטא את ערך החברות והיחד, את הדיאלוג ההכרחי סביב "מדורת השבט", כדי שנמשיך את קיומנו הלאומי.

זכינו להיות שפני הניסיונות של דסה בראשית דרכנו. כשעזב אותנו, והיגר לארצות-הברית, כבר לא ניתן היה לעצור את המומנטום.

דני דסה נולד בירושלים העתיקה בשנת 1929 - דור שמיני בארץ-ישראל מצד אמו ודור שני של עולים מסלונקי מצד אביו. באותה שנה פרעו הערבים בכל ארץ-ישראל, ובחברון הם טבחו את יהודי הקהילה. אז החלה לחדור בקרב היהודים ההכרה, שהערבים מתכוונים לסלק את היהודים מארץ-ישראל, וכי המלחמה בין יהודים לערבים עלולה להימשך שנים רבות. משפחת דסה עקרה מירושלים העתיקה למקום מגורים בטוח יותר בעיר החדשה. את לימודיו החל דני בבתי-ספר דתיים, אך משפחתו התרחקה מהדת, וכך גם הוא. מהשלב הדתי בחייו הוא נושא עמו את הצו של אהבת אחים ושכל יהודי הוא אח לכל יהודי. אירוע-מפתח בחייו היה הצטרפותו לתנועת הנוער השמאלנית "השומר הצעיר". שם התאהב בנוהג לחגוג את ליל שבת בריקודי-עם. הריקודים הראשונים שלמד היו "צ'רקסיה" ו"בן לוקח בת". "הדריך אותנו אורי מקיבוץ מזרע שבעמק יזרעאל. הוא לימד אותי לרקוד, הוא השפיע על כל חיי. הוא אליל בשבילי. גם אחרי שבעים שנה אנחנו בקשר", נזכר דני.

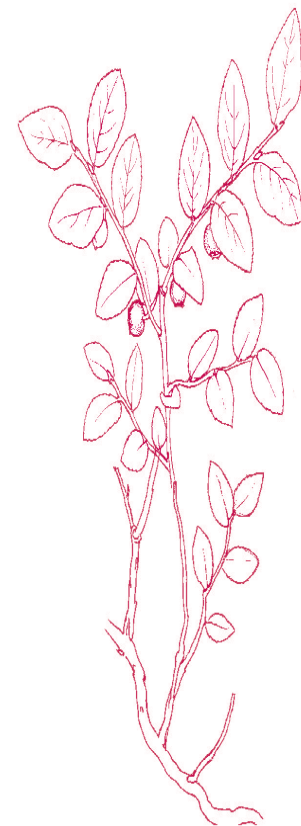

בגיל שבע-עשרה הצטרף לקיבוץ בית-הערבה שלחופי ים המלח, ובפרוץ מלחמת העצמאות, בשלושים בנובמבר 1947, נקלע לחוד החנית של הקרב הראשון באותה המלחמה, הקרב על שוק ממילא, שבו הביסו הערבים את היהודים ביום השלישי לפרוץ המלחמה. דני היה המדריך החברתי של כיתתי בשנתי הראשונה בהדסים בקבוצה ג'. באחד ממפגשינו הראשונים אתו, בספטמבר 1952, הוא סיפר לנו על מעורבותו במחדל היהודי בשוק ממילא בירושלים, בפרוץ מלחמת העצמאות:

יום אחרי השמחה של כ"ט בנובמבר, רקדנו ברחובות ובכיכרות, השתוללנו ב"הורה". הריקוד היה ביטוי לשמחה. זה היה הערב הגדול ביותר שאני זוכר בחיי. למחרת יצאו ערבים מהמסגד, דרך רחוב יפו, למרכז העיר. לדודי היה בית-חרושת לממתקים בממילא. זה היה רחוב אחד ארוך, והם התחילו לשרוף. הלכתי לבנייני הסוכנות היהודית, ומשם יצאנו שמונה חברה לבנין ג'נראלי, עם מקלות קפא"פ, שבהם התאמנו. התחיל קרב ידיים. חזרנו לבנייני הסוכנות, ונתנו לנו אקדחים. פרצנו ותפסנו את הבניין בתוך המרכז המסחרי. סגרנו את תריסי הברזל. לקחנו קופסאות שימורים, כדי שיהיה לנו מה לאכול. ישנו שם בלילה. למחרת מצאנו עצמנו סגורים ומנותקים מכל קשר. קשר טלפוני לא היה, והיינו מנותקים יומיים. לא ידענו מה לעשות. ביום השני החלטנו שאין מה לעשות שם. הסתכלנו דרך החלון, וראינו אספסוף ערבי, אבל גם חיילים ושוטרים בריטיים, שניפצו חנויות וגנבו מכל הבא ליד. זו הייתה חוויה קשה מאוד. חשבתי: אם מיד אחרי כ"ט בנובמבר לא יכולנו להגן על המרכז המסחרי בממילא, איך נקים מדינה ונגן עליה? החלטנו בלילה, שכל אחד על אחריות עצמו, יתגנב מן מהבניין, וירוץ לכיוון העיר. למזלנו, באותו ערב הגיע משוריין בריטי, וחיילים נכנסו לבניין לערוך חיפוש. חיפשו ומצאו כמה אקדחים, הכניסו אותנו למשוריין, והורידו אותנו ליד הדואר ברחוב הנסיכה מרי. משם הלכנו לסוכנות ברחוב המלך ג'ורג'. בבנייני הסוכנות היה מטה ה"הגנה". המפקדים שם אפילו לא ידעו מכל הסיפור. לא ידעו שהיינו מנותקים.

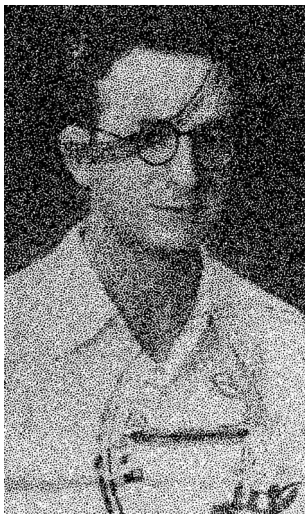
אחרי המרכז המסחרי הלכתי לתנובה, למחלבה ליד רחוב גאולה. שם היו כמה מפקדים. זה לא היה צבא. סיפרתי את הסיפור שקרה במרכז המסחרי, ולא ידעו על זה דבר. הייתי מיואש!

הסיפור של דני עניין אותי מאוד, אך לא הדהים אותי. כשהייתי בן ארבע, במלחמת-העולם השנייה, שוחחתי עם סבי על מלחמות ועל קרבות, ועם אבי, כשחזר מהחזית, וקיבל חופשות מהצבא הבריטי. במלחמת העצמאות, גויסו אחי ואבי: רם היה בגדוד הראשון של הפלמ"ח והוא בן שבע-עשרה, ואבי בחטיבת "קריית" התל-אביבית. הם נפגשו במבצע "דני" בקרב על לוד. אחרי קרבות "עשרת הימים" נסעתי עם אבי לבקר את אחי בכפר הערבי ברפיליה. אחי סיפר לי על אי-הסדר בקרב משמר-העמק באפריל 1948, על תבוסתנו בקרב מלכיה הראשון, בגליל, בחודש מאי, ועל טבח ערביי לוד ועל גירושם בידי חיילי הגדוד השלישי של הפלמ"ח. לדבריו, את פקודת הגירוש נתנו יגאל אלון, מפקד המבצע, ויצחק רבין, קצין המבצעים שלו. שוחחתי הרבה עם סבי, עם אבי ועם אחי על אי-פרסום האמת על מלחמות, וכבר אז ידעתי שהסיפורים על גבורת היהודים בתש"ח בכלל ועל גבורת הפלמ"ח בפרט הם מיתוסים פוליטיים, המונעים איתור ליקויים והפקת לקחים. בהיותי בכיתה ד', אמר לי אחי, כשסיירנו באתר קרב מלכיה: "אם לא יהיה לנו הכוח לעמוד מול המציאות, ולהודות בכישלונותינו ובתפקודנו הלקוי, ישפרו הערבים את תפקודם בעתיד, ויכו אותנו שוק על ירך, עד כדי סיכון קיומה של מדינת ישראל".

ישראל עמיר, מפקד מחוז ירושלים.

יצחק נבון, ראש שירות הידיעות הערבי בירושלים.

דבריו הרשימו אותי מאוד, ונחרתו עמוק בזיכרוני. בכיתה ז' בהדסים, אחרי ששמעתי את סיפורו של דני דסה על הניצחון הערבי בשוק ממילא, שוחחתי על כך עם מיכאל קשטן. אמרתי לו: "הניצחון הערבי בממילא העלה מאוד את המוראל הערבי בעיר, והשפיל מאוד את המוראל היהודי, לא רק בירושלים, אלא בכל הארץ. כל מלחמת העצמאות הייתה נראית אחרת, ואולי מאורעות סוף נובמבר ודצמבר 1947 לא היו מתגלגלים למלחמה, אלמלא הובסנו אז?" "אורי, אל תמהר להגיע למסקנות מרחיקות לכת כל-כך. ראוי לחקור את פרטי האירוע לפני שחורצים משפט".

נעניתי לאתגר. במהלך שנת לימודי הראשונה, בחופשת הקיץ ובשליש הראשון של כיתה ח', לא עשיתי כמעט דבר, פרט לחקר הקרב כעבודת גמר לכיתה ח'. מיכאל קשטן הדריך אותי עד סוף שנת הלימודים, ובחופשה בבית הדריך אותי, עד כדי שותפות במחקר, משה שיפוני, דודי, שנפצע קשה במלחמת העצמאות. הייתי מקורב אליו מאוד, ואף סייעתי לו בעיסוקיו. כזכור, בעקבות היכרותו עם פרופ' שוובה ועם רחל וירמיהו שפירא, הוא הפנה את אמי ואותי להדסים. דודי שמח לחקור יחד אתי את הפרשה. דפנה אורדנג סייעה לי, וכך התקרבו מאוד זה לזה.

ה. מחקר של נער בכיתה ח': פרשת המרכז המסחרי בירושלים בפרוץ מלחמת העצמאות¹⁰

מבוא - לפני 29 בנובמבר 1947 הכריז מפקד מחוז ירושלים, ישראל עמיר,¹¹ על כוננות שגרית בירושלים (כוננות כזאת הייתה נהוגה לקראת הימים המועדים להתפרעות של ערבים). הכוננות הקיפה ארבע מאות איש, רובם מאנשי חיל-המשמר (חי"ם), ורק תשעים ושניים אנשי חי"ש, שלא כולם התייצבו. בפקודת הכוננות של עמיר כתוב: "אין ידיעות על תכונה מיוחדת לפורענות ... ואף-על-פי-כן אין להזניח את שירותי הביטחון בימים אלה ויש להבטיח שתהיה תגובה מיידית במקרה של התפרעות ספונטאנית". חימוש הלוחמים היה דל, ולא היו אמצעי קשר בין היחידות. ב-30 בנובמבר יצאה פקודת כוננות חדשה, אך מספר המגויסים ומצב הנשק כמעט ולא השתנו. אחת הסיבות: היה קשה לאתר את חברי ה"הגנה", שהיו עסוקים בריקוד ברחובות.

בני משפחת חוסייני הכריזו על שביתה של כל ערביי ארץ-ישראל, שתתחיל ב-2 בדצמבר ותימשך שלושה ימים. לדרו"ח בעניין זה שמסרו גולדה מאיר, ראובן שילוח ואליהו ששון לבן-גוריון, מצורפת הערכה שהערבים יצאו להפגנות, כנראה, רק ביום האחרון של השביתה. הערכה זאת התבררה. כבר באותו יום, ב-1 בדצמבר, צעדו תלמידים ערבים בהפגנה נגד הקמת מדינה יהודית, ממסגד אל-אקצה לשכונת שיח' ג'ראח, וערבים ירו בפועלים יהודיים שעבדו במחצבת צובא, סמוך לקסטל. לראש הש"י הירושלמי, יצחק לוי, נודע על כוונת הערבים לתקוף שכונה יהודית, אף-על-פי-כן לא שינו מפקדי המחוז את הערכתם ולא גייסו את יחידות ה"הגנה" בכל המחוז.

העיתון היפואי "א-דיפע" כתב במאמר הראשי: "לשרתוק ניתן כל מה שביקש. הוא קיבל תשעים וחמישה אחוזים מאדמתה הפורייה של הארץ, שבעים וחמישה אחוזים משטחה, וששים אחוזים מתושביה; הוא לקח את כל שדות-התעופה, מסילות-הברזל והכבישים הסלולים ואת כל האזורים השייכים לערבים; הוא קיבל את יפו, המוקפת חומה של אדמות יהודיות ומוצפת נחשול של איבה יהודית. שרתוק לקח כל מה שדרש. הוא דרש יותר

10. המחקר מובא כאן כמות שהוא, בלי עריכה מהותית. הוספנו הערות הבהרה בסוגריים מרובעים.

11. עמיר-זבדלובסקי היה מהמפקדים הבכירים ב"הגנה", ממפקדי הש"י וממנהלי התעשייה הצבאית. לימים - המפקד הראשון של חיל האוויר בצה"ל, במלחמת העצמאות.

מוויצמן, והעולם יודע מה הם חלומותיו של ויצמן. הוי בני העם הנדיב, קומו, התעוררו!" גם "מאורעות" 1936-1939 החלו בשביתה כללית ובמאמרי-הסתה, והיה ברור לכול שהערבים לא יסתפקו במניעת תוצרתם מהשווקים ובהיעדרות מעבודה. פעולות-האיבה החלו בבת-אחת בכל הארץ, אבל ההתמודדות החמורה הראשונה - אם כי לא הצבאית - הייתה בירושלים. בהתמודדות זו נחלו היהודים כישלון.

מקום מועד לפורענות היה "המרכז המסחרי החדש", שהשתרע מאחורי מלון "המלך דוד" לכיוון שער יפו ולאורך החומה, והיה מוקף ברבעים ערביים.¹² אדמת המרכז המסחרי הייתה שייכת לחברת "הכשרת היישוב"¹³ (שקנתה אותה מהכנסייה האורתודוקסית בשנת 1922), והיו בו בתי-מסחר סיטוניים גדולים של יהודים (של משפחת קלדרון לעודפי ציוד צבאי, של משפחת וקובר למצרכי-מזון, של משפחות סיטון וישראלשוילי לטקסטיל ושל משפחת יושע לסדקית). עשרות בתי-מסחר קטנים של ערבים ושל יהודים ומוסכים של ערבים. בימי הפגנות, שביתות ומתיחות, היו חלק מן הסוחרים היהודים סוגרים את עסקיהם במרכז המסחרי, הסמוך לשער-יפו המאיים.

לפני שביתת שלושת-הימים נפוצו שמועות על כוונת הערבים לפרוץ לחנויות. ביום ב', 1 בדצמבר, הוציאו סוחרים ערבים אחדים את סחורותיהם מן המרכז המסחרי. הסוחר והעסקן הספרדי, אליהו אלישר,¹⁴ סיפר על כך לוועד הקהילה, ונאמר לו כי 'ה'הגנה' תשמור על היהודים", ואל להם לעזוב את חנויותיהם. על המרכז המסחרי שמרו שלושה חברי "הגנה", ומפקדם הזהיר את הסוחרים: "אם תוציאו אפילו שרוך נעל - נירה בכם. הכול בסדר!"

ערבים שתקפו את השיירה.

12. דודי משה, דפנה ואני צפינו על שוק ממילא ממלון "המלך דוד". השוק עצמו היה אז אזור צבאי סגור. עקבות ההרס והשריפה ניכרו בו היטב.

13. גוף כלכלי של התנועה הציונית, שייסדו ד"ר ארתור רופין ופרופ' אוטו ורבורג בשנת 1909, כדי לרכוש קרקעות בארץ-ישראל ולהכשירן להתיישבות יהודים. אחרי מלחמת-העולם הראשונה החלה החברה לעסוק גם ברכישת קרקע להתיישבות לא-חקלאית. עד קום המדינה רכשה החברה כמחצית מקרקעות ארץ-ישראל, שהיו בידי היישוב היהודי. החברה הופרטה בשנות התשעים (ויקיפדיה).

14. לימים - חבר בכנסת הראשונה ובכנסת השנייה.

הפגנה אלימה - ביום ג', 2 בדצמבר, בבוקר השכם, יצאו ראש "הש"י הערבי" הירושלמי יצחק נבון¹⁵ ועוזרו, לעיר העתיקה, לקנות עיתון ולסייר. בדו"ח של נבון כתוב: "בבוקר היה שקט, ומוכרי ירקות ערבים הכינו את סחורתם". נבון הורה לפקודיו לדווח על כל אירוע למשרדו שבכיכר ציון. והידיעות זרמו: בעיר המזרחית מגיפים הסוחרים את חנויותיהם בתריסי-ברזל מסומנים בצלבים או בסהרונים (כדי להבדילן מחנויות היהודים); הערבים מתקהלים בקבוצות גדולות ושומעים נאומים; הם מצפים להוראות טלפוניות מהמופתי, מקאהיר; ערבים עזבו את בתיהם ליד השכונה היהודית נחלת-שבעה; תלמידי בתי-הספר "אברהמייה" ו"ראשידייה" התאספו בשעה 8.30 בבוקר בסביבות שער שכם, והם מתכוננים לצאת להפגנה. למרות הסימנים הללו, לא נשלחה תגבורת למרכז המסחרי. אליהו אלישר התבקש להרגיע את הסוחרים המבוהלים, וכך עשה בשעה 9 בבוקר.

הרס המרכז המסחרי ביום שלישי למלחמה.

נבון שלח את הידיעות שליט אל מפקד המחוז, ישראל עמיר. עמיר הורה למפקדי הפלוגות, צבי סיני וישראל פונט, לשלוח חמש חוליות, בכל אחת שני לוחמים ו"סליקרית", עם אקדחים, לרחוב הנסיכה מרי. בשעה 10 בבוקר נסעו כתב "הארץ", אשר לזר, ומנהל הסניף

הירושלמי של עיתון זה, משה שמיר, במכונית במורד רחוב הנסיכה מרי, והותקפו סמוך לבתי הבולשת שברחוב ממילא, ליד המרכז המסחרי. משה שמיר כתב:

"פתאום הגיחה מעבר לפינה כנופיית ערבים צורחים, מנפנפים באגרופים, בסכינים ובאלות. אשר תפס את ההגה בשתי ידיו וניסה להפנות את המכונית, אבל, כמו שאומרים היום, לא עבר את הטסט. המכונית נעצרה לרוחב הכביש, המנוע כבה ולא רצה להידלק. מיד היינו מוקפים. צעקתי, 'אשר, ברח!' ופתחתי את הדלת בהדיפה חזקה. המכה הפילה את הערבי שהחזיק סכין בידו. הדרך במעלה הרחוב הייתה פתוחה. ברחתי כל עוד נפשי בי. לזר נדקר בבטנו ובגבו, ההמון כמעט קרע אותו לגזרים, ואז הגיעו למקום חוליות אחדות ששלח עמיר. שלושה מפקדים ירו באקדחים לכיוון ההמון: מפקד הפלוגה, צבי סיני¹⁶, מפקד המחלקה, משה סלומון, ומפקד הכיתה, משה ירקוני. סיני סיפר: 'ראינו שוטרים בריטיים חוסמים את הרחוב, כאילו ערוכים לפיזור ההפגנה ... אך ההמון הערבי עלה, בלי להיעצר, מזוין בנשק קר, מקלות, סכינים ואלות. כשהגיעו סמוך אלינו שלפנו את האקדחים, ירינו כמה יריות באוויר וההמון פנה לאחור וברח לעבר המרכז המסחרי'. שני שוטרים בריטיים התקדמו לקראת סיני, ואחד מהם אמר לחברו באנגלית: 'ירה ברגליו, נתפוס אותו חי'. סיני ברח לאחת החנויות, יצא מהפתח האחורי, התערב בקהל, רץ אל בית קופת-חולים, שמטה המחוז שכן בו, ודיווח לעמיר שראה עשן מיתמר מן המרכז המסחרי, ששריטות בריטיות

15. לימים - מזכיר ראש הממשלה, שר ונשיא המדינה.

16. רפנה ואני ראינו את צבי סיני, וקיבלנו ממנו מסמכים רבים, שבהם השתמשתי בחיבורי.

מפנות פצועים מהמרכז, ושהוא, סלומון וירקוני ירו בהמון הערבי. היריות של סיני, סלומון וירקוני הבריחו את ההמון המתפרע, ואשר לזר הפצוע נשאר על המדרכה. "הוא היה במצב נורא", סיים משה שמיר את סיפורו. "איני יודע מהיכן הופיעו כמה אנשי-'הגנה' ואילצו נהג מכונית ערבי להובילנו לתחנת מגן-דוד-אדום. משם הביא אותנו אמבולנס אל שולחן הניתוחים ב'הדסה'. לזר נשאר בחיים". כשהלך סיני לבית קופת-חולים, ארגן משה סלומון את אנשי החוליות להגנה על מרכז העיר. ביומנו כתב:

"תפסנו בניין ליד קולנוע 'רקס'. הנשק שברשותנו כמוהו כאין. נודע לי כי יהודים גרים בבניין שבפינת הרחובות הנסיכה מרי-סנט יוליאן. אחד-אחד מתכנסים האנשים. לרשותי כיתה של שנים-עשר איש. ארגנו את ה'הגנה' בשטח. שניים ירדו למטה, לפקח על התנועה, וכל ערבי וכל זר גורשו ללא רחם. ראינו עשן עולה מן המרכז המסחרי. קמה התרגשות רבה בקרב היהודים שבמעלה הרחוב. רבים מנסים להתפרץ למטה, אך המשטרה חוסמת בעדם, והם מתגודדים ליד קולנוע 'רקס'. שוב מתקהלים ערבים. ממש למטה מן הבניין שלנו הם נעצרים על-ידי שרשרת [של אנשי] צבא. אני מצביע על קו דמיוני ומודיע כי אם ינסו הערבים לעבור קו זה נטיל רימונים ונפתח באש. לא, הערבים אינם רבים, הצבא אינו נותן להם לעבור וחבל לנו לבזבז את התחמושת על מספר מצומצם. אין כל חשש מחיפוש או ממאסר, הרי לנו המדינה! לפתע, אש חזקה מצפון ... מצד הדואר. אני צועק לנשארים על הגג התחתון לעקוב ולראות מי היורים. נוטרים ערביים ושוטרים יורים עלינו! האש חזקה. אני צועק לסגני לברוק את הכניסות ולעקוב אחר היורים. ושומע קול צעדים: מתקרב סרג'נט אנגלי. אני קופץ ומניח את האקדח בין דודי המים אשר על הגג. נזכרתי במחסנית הרזרבית שאתי, נשענתי ליד המעקה וזרקתיה למטה. אני יורד בסולם לקחת את מעילי. מופיעים עוד אנגלים. לא, אין הם באים מחדר-המדרגות אלא מבית סמוך, שפרצו בו דלת בקיר המשותף. עתה מובן לי מדוע לא הוזהרנו קודם-לכן. על המדרגות, עוצר אותנו איש הבולשת. מופיע שוטר מלמעלה וטוען שאת הרימון שבידו הוציא מידי יוסף.

"אנו סגורים, ארבעה בדירה. למעלה נשארו עוד חברים אחדים, בלי שנדע דבר עליהם. אחרי חצי-שעה הובל יוסף למעצר, בליווי משמר. אחר-כך עוד ארבעה. ומה על הנשק? שעתיים חלפו. מופיע שכן צעיר ומביא שלושה אקדחים שנשארו על הגג העליון ... עדיין אנו מוקפים משטרה. בטלפון אנו מוסרים ד"ש למכרים. מכונית עוברת ברחובות ומכריזה על עוצר. אני מתלבט: להסתכן ולצאת? יוצאים בחור ובחורה, הם הצליחו לעבור. נועם ואני יוצאים אחרונים. גם אנו מגיעים בשלום לבסיס, בעוד הכול חושבים שנאסרנו. עד שעה מאוחרת ישבנו בגימנסיה, מספרים וחוזרים ומספרים על מאורעות היום".

הרס המרכז המסחרי – הפורעים שהיו מעודדים מהתנהגות השוטרים הבריטיים חזרו אל המרכז המסחרי, הסתערו על חנויות במוטות-ברזל ובגרזינים, הכו את בעליהן, בזזו, הרסו ושרפו. השוטרים הבריטיים צפו במחזה בהנאה, ואחדים מהם פוצצו מנעולי-חנויות בירות מתת-מקלע. משוריין משטרה ניפץ תריס-ברזל, ושוטר בריטי עמד וצילם. כשראה שיהודי רושם את מספרו, סטר על לחיו וקרע את הפתק. יהודי אחר צילם בחשאי את מעשי השוטרים.

הקצין הבריטי א.ס. פוליי, מפקד נקודת-המשטרה במרכז המסחרי ושונא יהודים ידוע, עודד את הערבים לחזור אל המרכז והורה לפקודיו להצית בו חנויות. בתוך המון

הפורעים התהלך יעקב (יעקובה) כהן,¹⁷ שהתחזה לערבי, ואסף מידע. הוא סיפר: "היהודים ניסו להציל מה שאפשר. הכניסו סחורות לחנויות, הגיפו את התריסים והעבירו סחורות אל הרבעים היהודיים. ראיתי יהודי גורר שק וערבים רצים לקראתו ודוקרים אותו בסכינים. לא יכולתי לחוש לעזרתו ולחשוף את זהותי. לא היה לי סיכוי להצילו מהתמודדות ישירה ולבי לא מלאני לעמוד ולראות איך שוחטים יהודי. צעקתי, 'בוליס! בוליס!' הערבים הניחו ליהודי ונרתעו; יהודים אחרים חילצו אותו, ואני חמקתי מן המקום".

תפקודו הגרוע של ארגון ה"הגנה" - כל היום ניסו אנשי הסוכנות היהודית, לשווא, להתקשר עם המזכיר הראשי של ממשלת המנדט, סר הנרי גרניי. מזכיר מחלקת-הביטחון בסוכנות, יחזקאל סהר, ואיש המחלקה המדינית, ראובן שילוח, התקשרו בטלפון עם המפקח הראשי של משטרת ארץ-ישראל.

מישקה רבינוביץ (מיכאל רותם)¹⁸ הדריך גדנ"עים בגימנסיה העברית בשכונת רחביה. בשעה 10 בבוקר אמר לו המנהל, ד"ר ברתנא: "גש לברר אם עלינו לשלוח את התלמידים לבתיהם, שמעתי שיש מהומות בעיר".

"הלכתי לבית ההסתדרות", סיפר רותם, "על הכביש עמדו סטודנטים בשורה. ישראל פונט והנשק קריצימר חילקו הוראות, ופונט הורה לי להצטרף. 'יוצאים לפעולת-חירום', אמר. הביאו שק עם מקלות-קפא"פ [קרוב פנים אל פנים] וחילקו אותם בינינו. וקריצימר הביא תיק-עור שבתוכו היה תת-מקלע סטן. שאלו, מי יודע להשתמש בסטן. אמרתי: 'אני מכיר את הכלי'. קריצימר אמר: 'כן. הוא מהבריגדה'. הרכבתי את הסטן וחיברתי אליו מחסנית. אמרו לי להפריד בין הסטן למחסנית, כדי שלא להסב תשומת-לב [של הבריטים]. החבאתי את הסטן תחת הסוודר. יצאנו לכיוון ממילא. הייתי מספר שניים בטור. פונט אמר: 'זה מהבריגדה, תנו לו להיות מספר אחד'. עלינו על משאית, שחיכתה לנו בדרך, והערמנו עליה אבנים. רק לי היה נשק חם. נסענו עד בניין 'ג'נראלי'. הכביש היה חסום במשוריינים בריטיים. ירדנו מן המשאית. פונט ניהל משא-ומתן עם קציני-המשטרה היהודי, סופר, ועם קציני-המשטרה הבריטי, טייגר. פונט דיבר בחוצפה, וטייגר עשה אתו עסקה והרשה לקבוצות קטנות להסתנן לממילא. כשעברתי את המחסום, הבחין שוטר בריטי בסטן שלי. הקצין טייגר אותת בידו לשוטר, להניח לי לעבור. הייתה הרגשה שאנחנו פועלים ברשות הבריטים. במרכז המסחרי בערו החנויות. קיבלנו הוראה להיכנס לחנויות שלא עלו באש, לאסוף את היהודים ולעזור להם להסתלק. ריכזנו אותם ליד 'הבית המשולש' וליווינו אותם עד מגרש הרוסים".

אחד מאנשי מנגנון-הקבע של ה"הגנה" עלה להר הצופים, וגייס מתנדבים לעזרת המרכז המסחרי, מתוך אולמי ההרצאות ובספריות. בין המגויסים היו בועז שכביץ, שישב בספרייה, יהודה פרגו (ארבל),¹⁹ שהיה בדרכו לשיעור בסוציולוגיה, ואריה אורי, שהגיע באוטובוס לקמפוס. שלושתם שירתו בצבא הבריטי במלחמת-העולם השנייה, שכביץ היה סגן, אורי וארבל, סמלים. הסטודנטים נסעו מהר הצופים לבית-ההסתדרות. בדרך זרקו ילדים ערבים אבנים על מכוניותם. הסטודנטים ביקשו מהנהג לעצור, כדי "לשבור להם את העצמות", אך איש מנגנון-הקבע הורה לו

17. דפנה ואני ראינו את יעקובה כהן, וקיבלנו ממנו מסמכים רבים, שבהם השתמשתי בחיבורי.

18. דפנה ואני ראינו את מישקה רבינוביץ (מיכאל רותם), וקיבלנו ממנו מסמכים רבים, שבהם השתמשתי בחיבורי.

19. דפנה ואני ראינו את יהודה ארבל (שהיה לימים מראשי השב"כ), וקיבלנו ממנו מסמכים רבים, שבהם השתמשתי בחיבורי.

להמשיך. בבית-ההסדרות רוכזו משוחררי הצבא הבריטי בחדר נפרד, ונשאלו:

- "מי הגבוה בדרגה?"

איש לא ענה.

- "יש קולונל?"

איש לא ענה.

- "יש מייג'ור?"

איש לא ענה.

- "קפטן?"

איש לא ענה.

שכביץ, בעל הדרגה הגבוהה ביותר, קיבל את הפיקוד והנשק: תת-מקלע סטן עם מחסנית אחת, שני אקדחים עם מחסנית אחת, שלושה רימוני-מילס ושלוש קתות של טוריות. איש נמוך מאוד, כבן חמישים, הוצג לפני המגויסים כאחראי לפעולה, הוביל אותם אל מאחורי מלון "המלך דוד" ואמר: "לפנינו האויב בכוחות גדולים. איננו יכולים לעשות דבר. מאחורינו גדר-תיל ואין דרך נסיגה. נישאר כאן עד שעה 4 אחרי הצהריים, ואז נתפזר כיחידים ונתאסף בחצר הגימנסיה רחביה". לא היו שאלות. הנמוך השאיר את הפיקוד לשכביץ והסתלק, והסטודנטים הביטו זה בזה ולא ידעו אם לצחוק או לבכות. במרחק עשרים מטרים מהם, בעמדה, ישב חייל בריטי וכיוון אליהם מקלע ברן. אריה אורי אמר לו באנגלית, בבדיחה: "שלוש מעלות הגבהה!" והחייל הרים את הקנה וכיוון אותו אל חומות העיר העתיקה. שכביץ סיפר: "ישבנו על הסלעים, ברן בריטי מכוון מאחור, ערבים בוזזים מלפנים, ואנחנו לא עשינו דבר. אף לא את המעט שהיה אפשר לעשות. לא ירינו ירייה אחת."

את כישלון ה"הגנה" ביום ההוא תירץ מפקד המחוז ישראל עמיר:

"ירושלים העברית הייתה מכותרת באזורי-ביטחון בריטיים, והמעבר דרכם היה בלתי-אפשרי, אלא אם כן נילחם נגדם בגלוי. זה היה הקושי העיקרי שלנו. למחרת ליל ההצבעה באו"ם יצאה מכונית עם רמקולים לרחובות ירושלים והיהודים נקראו לא להיסחף בשמחה ולהתכונן לבאות. יחידות שלנו הוצבו בכל המקומות הרגישים. כשהחלו המהומות שלחנו לאזור יחידה מיוחדת, נוסף על האנשים שהיו מוצבים בעמדות. אנשי היחידה ירו שתי יריות וההמון ברח. שני אנשים מן הסיור הגיעו בריצה למפקדה שלי, במרפאת קופת-חולים, סמוך ל'בית-פרומין', והודיעו: 'כנופיות ערביות עולות על ירושלים העברית'. שלחתי הוראה ליחידה שהייתה במקום, לפתוח באש. המפקד שלה לא מילא את הפקודה, מפני שהיה ברור שמי שיפתח באש ייאסר מיד בידי הבריטים והנשק היקר ילך לאיבוד, והמפקד שקל והחליט שהדבר אינו כדאי. שלחתי הוראה ליחידה אחרת, שהתמקמה בבית חברה-החשמל שבמרכז המסחרי, והיא מילאה את ההוראות ופתחה באש. הבריטים כיתרו אותה ואסרו את כל חבריה. שלחתי יחידות נוספות לאזור המהומות. אחת מהן נעצרה ליד מחסום בריטי, יחידה אחרת ניסתה לחדור עם שלוש מכוניות, במסווה של מכבי-אש, ונעצרה גם היא. הוריתי לאנשי ה'הגנה' בימין-משה לבוא לעזרה, אך השוטרים לא נתנו להם לעבור. ארבע פעמים נכשלו. האלטרנטיבה האחרונה הייתה לפרוץ בכוח, אבל זאת הייתה החלטה מדינית; אולתרו ישיבות קדחתניות עם אנשי הסוכנות, ולבסוף הוחלט לא לתקוף את הבריטים, מפני שהערבים פגעו רק ברכוש ולא היו הרוגים. חששנו שפריצה בכוח תהיה ראשית מלחמה. לדעתי, הייתה זאת החלטה נכונה. נטרול הבריטים לעמדה של פאסיביות עוינת אפשר לנו פעילות חופשית, פחות או יותר, עוד כמה חודשים; אחרת, היה מצבנו קשה עוד יותר. הרי לא יכולנו להכריע את הבריטים."

"בסיכום, המהומות של היום הוא אותו ולא התפשטו לאזורים אחרים. לפנות-ערב הרשו הבריטים ליחידה קטנה של ה'הגנה' לעבור את המחסומים ולהיכנס למרכז המסחרי, אבל האש כבר דעכה".

תוצאות - על המשבר ב"הגנה" הירושלמית אפשר ללמוד ממכתביו של מנחם ריז'מן (ריז'י) אל בני-משפחתו בתל-אביב. ריז'מן היה סגן מפקד פלוגת הסטודנטים. ב-23 בדצמבר כתב:

"איני שבע רצון. נילחם על כל שטות כאילו עמדתי לפני כיבוש הר-הבית. נמאס לי כל הדבר. האנשים חושבים שבציונות מחפים על כישלונות, רשלנויות, אי-סדר וחטאים כלפי חיי-אנשים. אני רב על כל שעל, על כל דבר קטן. על כל דרישה שלי לסדר, לארגון, לאחריות, וכמובן איני יכול לשלוט בלשוני ואני מפליט גם מלים חדות. הם חושבים אותי, ודאי, לנודניק, ואני אותם לנאדות נפוחים, עצלנים, חסרי-לב, שמקומם בכל מיני מקומות, רק לא כאן.

... מה הצמחונות שלנו? איפה ההבטחות הגדולות שנהלום בכל הכוח ולא רק מסיבה צבאית גרידא, שאין לנו כוח לעמידה ממושכת? או אולי חפרו תירוצים חדשים מתחת לקרקע? ואולי באמת זקנים מושלים בנו, שהבנתם קצת קלושה? מוזר היה לראות שרק לאחר שנפל לידי חבר, ונדהמנו למראה הדם הרב שזרם ממצחו, רק אז ניתנה הוראה לצליפות מצידנו. האם תמיד תהיה היוזמה בידיהם, תמיד? האם איננו יכולים לגמור עם יאזור, באב אל-ואד ו'החברה הלאומית הערבית לתחבורה' על-ידי רצה, טבח, פיצוצים, שיגמרו את ה'מאורעות', אף אם בשפך דם רב (שלהם, לא שלנו)? מי מרשה למנהיגים לשחק בחיי בחורינו ללא אחריות? רק הספרדים יפים ישאו אחר-כך... לא, אינני רוצה ליפול (אם הוטל עלי) כעכבר בחור, המתגונן יפה במאורתו, אבל רק יציץ, יפגע בו החתול... כאן לא מסבירים, והאהדה לאצ"ל גדלה, התבינו? ההמון אינו נכנס לפלפולים. האצ"ל הורג, טובח (אף אם מעט, חשוב הפרינציפ) ועל-ידי כך מפחיד, ומספק את הקהל. את הקו הפוליטי הנוכחי אין איש מבין. פני הערבים אינם לשלום, ובכריתת ברית כמו בין חולון ותל-א-ריש לא נרוויח ולא נשקיט".

פרשת המרכז המסחרי בירושלים הייתה האזהרה שמנהיגי היישוב היהודי ומפקדי ה"הגנה" לא קראו, וגם ראשי המדינה הצעירה וראשי צה"ל אחרי המלחמה לא הבינו את משמעותה. הפרשה הוכיחה כי היהודים הגיעו בלתי-מוכנים למלחמה וכי ארגון ה"הגנה" לא התאים למשימה ההיסטורית שהוטלה עליו: להבטיח את תהליך הקמתה של מדינת ישראל ולהתגבר על האיום הערבי על הקמתה ועל קיומה. אמנם בסופו של דבר ניצחו היהודים באותה מלחמה, אך המחיר היה גבוה מאוד. במלחמה נהרגו ששת אלפים יהודים, שהם אחוז אחד מן האוכלוסייה. אם היהודים היו מגיעים מוכנים טוב יותר, ניתן היה לצמצם את המחיר ויהודים רבים היו נותרים בחיים. המחיר הגבוה של המלחמה לא רק מעיב על תוצאותיה, אלא גם מעמיד בסימן שאלה את עצם הניצחון. שכן אחד המדדים העיקריים להערכת כל פעולה הוא מחירה. למחיר יהיו השפעות ארוכות-טווח על מדינת ישראל, שלא ניתן לשנותן, ואם נמשיך להתעלם מן המציאות ולהתחבא מאחורי אגדות הוא יעמיד בספק את עצם קיומנו.²⁰

ו. שירת הדסה

דוד משה היה מרוצה מאוד מהמחקר. הוא יעץ לי לפתח את כישורי בחקר מלחמות, אך גם הזהיר אותי, שבמחצית המאה העשרים, הדור והתרבות בישראל אינם בשלים

20. כאמור, ממציא המחקר נוסחו בדיאלוג עם דודי משה שיפוני, ורבות מהתובנות נזקפות לזכותו.

למחקרים כאלה; ולכן, לא אזכה לשום תמיכה, לא באקדמיה, לא בתקשורת וכמובן לא במערכת הביטחון, שלא לדבר על כך שלא אזכה לתהילה. שוחחתי על ממצאינו עם דני דסה. הוא תירץ את תפקודה הגרוע של ה"הגנה" בירושלים בכך, שליהודים לא הייתה יכולת להקים צבא של ממש תחת השלטון הבריטי. לדעתו, בתש"ח פעל היישוב היהודי בצורה יוצאת מהכלל.

צילום אוויר של איזור הטבח.

מיכאל קשטן, לעומתו, שיבח אמנם את המחקר, אך תירץ את המחדלים במינוי נאמני בן-גוריון למפקדי העיר ובדחיקת הפלמ"ח ממנה לקראת המלחמה. מיכאל, שהכיר את דוד משה מבן-שמן, טען שדודי גרר אותי לעמדות ביקורתיות מוגזמות, והוסיף כי המחקר הוא יותר של דודי מאשר שלי. אכן, בלא דודי לא הייתי מצליח להשלים

את המחקר ולנסחו כפי שניסחתי, אך טיעונו היה כשל לוגי "אד הומינם", ששם את הדגש בטוען ולא בטיעון.

השאלה המרכזית בעיני - אז ואחרי חמישים שנה - היא: מדוע הגיע ארגון ה"הגנה" כה בלתי-מוכן למלחמת העצמאות, ומדוע הוסתרה תופעה זו לא רק מעיני הציבור, אלא גם מעיניהם של ראשי המערכת הפוליטית ושל מפקדי צה"ל. שקר לציבור הוא חטא לדמוקרטיה. מנהיגים ומפקדים, המשקרים לעצמם, הם סיכון שרידותי. התירוצים של דני ושל מיכאל נראו לי כהתחמקות מלהתמודד עם לב הבעיה: פגמים מבניים במערכת הביטחון של היישוב היהודי ושל מדינת ישראל מחד גיסא, וחוסר הבנה של בן-גוריון וחבריו בהוויית הצבא והמלחמה מאידך גיסא.

ידעתי מה חלקי במחקר, ופירשתי את תגובת מיכאל יחד עם אזהרת דודי, שהדור לא בשל, ומיכאל הוא חלק מהדור. ואכן, דעתי התקבלה בתחילת שנות החמישים ככפירה בעיקר. רק דפנה התעניינה במחקר, ושוחחנו עליו רבות. היא ביקשה שאשתף אותה במחקרי הבאים. דווקא משום ההסתייגות מהמחקר וממני, מצאתי עצמי ממשיך לעסוק בנושא. דודי עודד אותי, והעמיד את עצמו לרשותי.

ביום העצמאות 1954 סיפר דני על מעורבותו בקרב שיירת הדסה:

נשלחתי למובלעת הר הצופים, שהייתה מוקפת ערבים, לשמור על בנייני האוניברסיטה העברית ועל בית-החולים הדסה. באפריל 1948 יצאה אלינו, מירושלים החדשה, שיירה עם משוריינים. רוב נוסעי השיירה היו רופאים ואחיות. בדרך, רובם נטבחו. היה סיוט. ביקשו שגזזה גופות. הם נשחטו. לי היה מקלע. ירדתי ויריתי את כל הכדורים שהיו לי. אחד או שניים מאנשי השיירה הצליחו להגיע להר [הצופים]. הייתי על ההר, וניסינו לעשות כל מה שיכולנו. הבריטים לא נתנו לעזור. חסמו אותנו.

שוחחתי עם דני דסה ועם מיכאל קשטן על פרשת הטבח ושמעתי מהם את אותם הסברים: המגבלות שהטילו הבריטים והתפקוד הלקוי של נאמני בן-גוריון בירושלים. גם הפעם

הסבריהם לא נראו לי, והתחלתי לחשוב שהמדובר במאפיין תרבותי: התחמקות מאחריות. הפעם החלטתי לחקור את פרשת הטבח עם דוד משה ועם דפנה אורדנג, מבלי לשתף בו את המורים מהדסים, שהיו, לדעתי - אז והיום - מורים מצוינים, אך לא הצליחו לחרוג מן הפרדיגמה המיתולוגית של מלחמות ישראל. הקדשתי לכך את כל חופשת הקיץ בין כיתה ח' לכיתה ט'. שוב ביקרתי פעמים אחדות בקיץ אצל דפנה בירושלים, והיא ביקרה אצלי בתל-אביב. יחד ראינו אנשים, שהיו מעורבים באותה הפרשה. אלה ממצאינו, שנוסחו בעזרת הרוד משה:

הר הצופים - על פסגת הר הצופים עמדה, בתחילה המאה [העשרים], אחוזת-הקיט של סר ג'ון גריי-היל, עורך-דין אנגלי, אוהד רעיון שיבת-ציון. סר ג'ון היה מבלה באחווה זו את חג הפסחא. בשנת 1914 ניהל משא-ומתן עם המשרד הארץ-ישראלי של ההסתדרות הציונית על מכירתה, ואחרי מותו קנה אותה מיורשיו, ראש המשרד הארץ-ישראלי, ארתור רופין. ב-1916, בט"ו באב תרע"ח (1919) נורתה אבן-הפינה לבית האוניברסיטה העברית באחוזת גריי-היל. האוניברסיטה נחנכה ב-1 באפריל 1925.²¹

בשנת 1921 הקימו חיים ויצמן ואלברט איינשטיין ועד שגייס כספים להקמת מרכז רפואי-מדעי בארץ-ישראל, וב-1924 נרכשה בכספים אלה אדמה על הר הצופים, לא רחוק מהאוניברסיטה. ארגון הנשים היהודיות האמריקאיות "הדסה" התחייב להקים את המרכז. הדעות נחלקו. איש האוניברסיטה, יהודה מאגנס, דרש שהמרכז הרפואי יוקם סמוך לאוניברסיטה: איש "הדסה", ד"ר אפרים בלוסטון, דרש להקימו בתוך האוכלוסייה שהוא אמור לשרת אותה, ונימק: "לחולה חשוב יותר לראות רופא ולא נוף. אין להקים מחיצה בין חולה לרופא, ומרחק גיאוגרפי הוא מחיצה בלתי-נסבלת". ד"ר יהודה מאגנס, הפציפיסט שהאמין באחוות-עמים, ניצח בוויכוח הזה, ואבן הפינה למרכז הרפואי נורתה באוקטובר 1934 על הר הצופים המאוכלס בערבים. בית-החולים נפתח במאי 1939, ובאותו היום נולדו שם שני תינוקות.²²

הר הצופים היה המרכז האוניברסיטאי והרפואי של ארץ-ישראל בשנות הארבעים.²³ בין מורי האוניברסיטה ורופאי "הדסה", ועוד יותר בין הסטודנטים, היו חברי "הגנה" רבים, אבל לא הם שנתנו את הטון באוניברסיטה, אלא אנשי אגודת "ברית שלום", שד"ר מאגנס והפרופסורים מרטין בובר ומשה שוובה היו מנהיגיהם, והם סברו שהערבים ודאי שלא יפגעו במבצר זה של הציונות המתונה ובמרכז הרפואי. גם בסיס של "הגנה" היה על הר הצופים. הבריטים לא התעניינו בהר המרוחק מהעיר, וה"הגנה" ניצלה את ההזדמנות וארגנה אימונים וקורסים בבסיס זה. בחודשי המלחמה היה הר הצופים מובלעת יהודית בתוך הסביבה הערבית, והכביש המוליך אליו עבר בתוך השכונה הערבית שייח' ג'ראח. הר הצופים נחשב לחבל עצמאי (מספר 11) ב"הגנה", ומפקדו, יהושע בן-ישעיה, היה כפוף במישרין למפקד המחוז.

לקראת המלחמה היה החבל הזה מבוצר למדי, אבל לא היה רצף של שכונות יהודיות בינו ובין ירושלים העברית, ולא נסלל אליו כביש עוקף שייח' ג'ראח. מפקדת המחוז ניצלה את ההר כבסיס להתקפות על שכונות ערביות ועל התחבורה הערבית בצפון ירושלים; מנהיגי היישוב, לעומת זאת, היו מעוניינים שפעילות האוניברסיטה והמרכז הרפואי תימשך כרגיל.

21. גם המחקר הזה מובא כאן כמות שהוא, בלי עריכה מהותית. הוספנו הערות הבהרה בסוגריים מרובעים.

22. שפרה, רעייתי, הייתה התינוקת השלישית שנולדה שם.

23. כמובן, הטכניון קדם לו כמוסד אקדמי. הוא הוקם בחיפה לפניו, עוד בעשור הראשון למאה העשרים, לפני מלחמת-העולם הראשונה - ביוזמה של יהודים מגרמניה - אך עד שנות השבעים לא הייתה בו פקולטה לרפואה.

כבר ב-30 בנובמבר 1947 נורו יריות ממארב על אמבולנס שנסע ל"הדסה". ב-2 בינואר 1948 נורה בשייח' ג'ראח אוטובוס [יהודי] שנסע להר הצופים, וחנה גרדי, תלמידת בית-הספר לאחיות, נפגעה ונהרגה. ב-20 בינואר דיווח מפקד המחוז, ישראל עמיר, לבן-גוריון: "בדרך לאוניברסיטה יש שייח' ג'ראח, שכונת נשאשיבי ובתי המופתי ואנטוניוס. היריות הערביות מגיעות לרחוב שמואל הנביא ולבית-ישראל. התושבים הערבים עזבו את שייח' ג'ראח, אולם הכנופיות נכנסו לבתים העזובים. היו קשיים בתחבורה הפנימית בעיר, סילוק רוממה הערבית הקל, שתי דרכים עדיין בסכנה: לאוניברסיטה ו'הדסה', ולתלפיות, רמת-רחל ומקור חיים".

בפברואר שוב הותקף בשייח' ג'ראח אוטובוס [יהודי] שנסע ל"הדסה" ותשעה נוסעים נפצעו. הנהג שנפצע קשה בבטנו, המשיך והסיע את האוטובוס אל הר הצופים. על ארבע תקריות אחרות דיווח אריה הירש, איש המחלקה הטכנית של בית-החולים "הדסה":

"ב-8 במארס בבוקר יצאו שני אוטובוסים להר הצופים, אחד מהם עלה על מוקש מול 'בית אנטוניוס'. הערבים ירו מן המארב על שני האוטובוסים והרגו את אפרים בן-יוסף, שעבד בבנייה ובביצורים ... הנהגים העלו את האוטובוסים להר-הצופים. לא היו נפגעים נוספים. אותו יום אחרי-הצהריים נורו יריות בשייח' ג'ראח על משאית שהובילה חומרי בניין, המשאית נעצרה והנהג ברח ברגל, שתי משאיות של 'סולל בונה' חילצו את המשאית התקועה, אש נורתה על המחלצים, ואחד מהם, אלימלך שולמן, נהרג. ב-11 במארס נורו יריות בשייח' ג'ראח על שיירה שהובילה רופאים ואחיות ועובדי אוניברסיטה. איש לא נפגע, ב-17 במארס נורתה שיירה באותו מקום. שני אנשי 'הגנה' שליוו את השיירה נפצעו, יוסף פינטו ומשה גיאת. יחידות צבא בריטי, שנכחו במקום, לא התערבו".

בקרב על ואדי ג'וז, שהתחולל ב-26 בפברואר (במבצע כרמל), הגיעו יחידות ה"הגנה" לשכונה, מהר הצופים. באותו יום נורו יריות בשייח' ג'ראח על שיירה שהובילה נשק ותחמושת להר הצופים. משוריין אחד יצא מכלל שימוש ושניים מנוסעיו נהרגו. הערבים שרפו את המשוריין התקוע והתעללו בגוויות.

בכל האירועים האלה ירו ערבים על מכוניות של יהודים בשייח' ג'ראח, הבריטים לא התערבו וה"הגנה" לא הפעילה כוח בזמן התקריות; כך היה גם ב-13 באפריל.

ראשי השלטון ומפקדי הצבא הבריטיים, שהיו מיודדים עם מורי האוניברסיטה ועם רופאי "הדסה", הפגינו יחס מיוחד לתחבורה היהודית להר הצופים, ועד מארס אבטח הצבא הבריטי את השיירות שעלו להר. דו"ח שכתב מנהל בית-החולים "הדסה", ד"ר חיים יאסקי, העיד שחמש שיירות עלו יום-יום להר. באותו דו"ח כתוב שבתחילת מארס עברה האחריות על התחבורה ל"הגנה", ומאז "השתרר אי-סדר בתחבורה".

ב-2 במארס אחרי-הצהריים קיבלה המרכזנית של המרכז הרפואי הודעה בערבית: בית-החולים יופצץ בעוד שעה. הייתה זאת אזהרת-שווא. באמצע מארס אמר עבד אל-קדר אל-חוסייני לעיתונאים: "היהודים הורסים את בתינו והורגים את נשינו וילדינו מבסיסהם שבבית-החולים 'הדסה' ובאוניברסיטה, לכן פקדתי לכבוש אותם ואפילו להרוס אותם", והראה לעיתונאים תותח שהוצב על גג מוזיאון רוקפלר, מכוון להר הצופים. הוא גם הצהיר על כוונתו לפגוע במכוניות שיעלו להר הצופים. ביום מותו [בקרב על הקסטל, במבצע "נחשון"] נמצאו בכיסיו רישומי תוכניות לכיבוש ההר. הערבים לא הסתירו את כוונותיהם. נראה שרק היהודים לא התייחסו אליהן במלוא הרצינות.

המנתח, פרופ' אדוארד ג'וזף, הודיע למנהל "הדסה" ד"ר יאסקי במכתב, שאין הוא מקבל על עצמו עוד אחריות להעברת חולים להר הצופים, וד"ר יאסקי ענה לו: "לא הגיע עדיין

ד"ר חיים יאסקי, מנהל בית-החולים הדסה, נהרג בשיירה.

שייח' ג'ראח.

הזמן לפנות את הר הצופים, וביטחון אין בשום מקום אחר". אבל גם הוא חרד לגורל החולים, ובדו"ח ששלח לגזבר הסוכנות, אליעזר קפלן (ב-19 במארס) כתוב: "[בבית-החולים] נמצאים כיום קרוב למאתיים וחמישים חולים. מהם למעלה משמונים פצועים והשאר נגועים קשה במחלות שונות. חולים אלה זקוקים למספר ניכר של עובדים רפואיים ולאספקה, וזה ניתן לספק אם קיימת תחבורה

תקינה עם העיר". הוא כתב שאם לא תהיה תחבורה רצופה לבית-החולים, תצומצם פעילותו, "והדבר יפגע קשה באפשרות האשפוז בירושלים, יחליש את עמדתנו על הר הצופים וינחית מהלומה פסיכולוגית על הציבור היהודי באמריקה בכלל ועל חוגי 'הדסה' בפרט, כי הם יבינו שצמצום זה אינו אלא התחלת חיסול... עד התחלת מאי נשארו ימים מועטים, ומצווה עלינו להתכונן לכל אפשרות, מאוד הייתי רוצה להימנע מנקיטת אמצעים העלולים להשרות דיכאון נפשי על העובדים והחולים, ולסייע על-ידי כך לאויב במלחמת-העצבים".

יאסקי שלח עותקים ממכתבו זה לבן-גוריון, לד"ר מאגנס, ולעוד שישה נמענים. ב-22 במארס דנו ראשי "הדסה" בפניו הר הצופים אבל החליטו להמשיך, לפי שעה, בפעילות רגילה, ולהזהיר את מוסדות היישוב שאם לא תיפתר בעיית התחבורה להר יועבר בית-החולים למקום אחר. על החלטה זאת שילם ד"ר יאסקי בחייו: לא אמצע מאי היה התאריך הקריטי של הר הצופים, אלא אמצע אפריל.

אזהרותיו של "צדיק" - ב-26 בפברואר, נפגש יוסף שני,²⁴ קצין הקשר הראשי של ה"הגנה", עם הבריטים בירושלים, עם מפקד הכוחות הבריטיים באזור, הבריגדיר ג'ונס, במפקדה הבריטית ששכנה במושבה הגרמנית. "הערבים תוקפים את המכוניות הנוסעות להר הצופים מפני שהם סבורים ש"ההגנה" מעבירה בהן נשק וציוד צבאי", אמר ג'ונס ליוסף שני, והבטיח לו שאם תותקפנה שיירות יהודיות בשייח' ג'ראח, יירו הבריטים בתוקפים.

הוראות כאלה, אמר ג'ונס, נשלחות אל מפקד הגדוד החונה בצפון ירושלים, לויטננט-קולונל מקלאוד. ב-2 במארס שוב הבטיח ג'ונס ליוסף שני שהבריטים ישליטו סדר בדרך להר הצופים, וביקש שה"הגנה" לא תיזום תקריות בצפון העיר וליד עטרת ונווה-יעקב, ולא תירה פגזי-מרגמה מהר הצופים אל ואדי ג'וז: הערבים, אמר ג'ונס, מסכימים להסדר זה. שני התחייב: ה"הגנה" תשמור על השקט, אם ישמרו עליו הערבים. רק שני ימים שמרה ה"הגנה" על התחייבותו של שני. כבר ב-4 במארס יצאו נועם גרוסמן פקודיו לצומת אל-ג'יב שבסביבות רמאללה כדי לפגוע במכוניות ערביות.

היה זה "מבצע שמואל" שנועד להיות תשובה לפיגועים בתחבורה העברית ברחבי הארץ, בעיקר בדרך תל-אביב-ירושלים. גרוסמן וחמישה-עשר מפקודיו נהרגו. מכוניות ערביות לא נפגעו ב"מבצע שמואל". אבל הגזרה התחממה.

בסוף מארס כבר היה ידוע שקשה מאוד להוביל שיירות בתוך שטח ערבי, ושעוד יותר

24. דפנה ואני ראינו את יוסף שני, וקיבלנו ממנו מסמכים רבים, שבהם השתמשתי בחיבורי.

קשה לחלץ את השיירות המותקפות. אחת השיירות שנכשלו, "שיירת עטרות", נתקעה בשועפת, לא רחוק מהדרך להר הצופים, ב-24 במארס. דוד שאלתיאל²⁵ ומטה-המחוז לא הפיקו את הלקחים. בדו"ח מתחילת אפריל, כתב קצין המודיעין (קמו"ד) של צפון ירושלים, שכינויו המחתרתי "צדיק"²⁶, שנשקפת סכנה לשיירת הר הצופים ושרצוי "לארגן מכוניות משטרה וצבא משלנו, שיוכלו לחלץ אנשים וכלי-רכב תקועים בזמן התקפה, במקום זה, או באחר דומה לו בתכונותיו, על-ידי אנשינו, לבושים כשוטרים או כחיילים". האזהרה לא נקלטה.

ד"ר יאסקי ונשיא האוניברסיטה ד"ר מאגנס לחצו, ובן-גוריון הורה לשאלתיאל במברק, ב-31 במארס: "תעשה כל המאמצים להבטיח משוריין שלוש-ארבע פעמים ביום, משעה 7 בבוקר עד 4 אחר הצהריים לבית-החולים 'הדסה'".

לא כך קרה במציאות. כבר באמצע ינואר 1948 כמעט שבתו הלימודים באוניברסיטה. רוב הסטודנטים גויסו ל"הגנה", והמעבדות [באוניברסיטה] שירתו את יחידת חיל-המדע (חמ"ד) הירושלמית, שד"ר אהרון קצ'לסקי (קציר) עמד בראשה.

מפקד הר הצופים, יהושע בן-ישעיה, קבע תקן של שמונים איש לעמדות ההגנה שעל ההר. מטה ה"הגנה" בירושלים ושלטונות האוניברסיטה איישו את העמדות בתורנות, במורים ובעובדים שלא התגייסו ל"הגנה" ושעדיין לא מלאו להם חמישים שנה. אנשי היחידה של קציר [חמ"ד] שוחררו מחובת השמירה. מורים אחדים, שגילם היה יותר מחמישים, התנדבו גם הם לשבת בעמדות. אחד מהם היה פרופ' בוננונטורה, שנהרג ב-13 באפריל, בשיירת הר הצופים, בדרך למלא את משמרתו. היו גם מורים שלא מילאו את חובתם זו, אף שגילם היה פחות מחמישים.

האוניברסיטה הקימה ועדה מצומצמת כדי לוודא שאנשי-הרוח אמנם נושאים בעול המזערי שהוטל עליהם.

בידיעת ה"הגנה" ניהלו ראשי האוניברסיטה ו"הדסה" משא-ומתן עם הבריטים על סלילת דרך-ביטחון בין הר הצופים ובין ירושלים העברית, מצפון לשייח' ג'ראח. ב-12 במארס הציגו להם הבריטים שלושה תנאים: היהודים ישאו בהוצאות סלילת הדרך, יבצעו את העבודה ויאבטחו את העובדים. תנאים אלה נראו לראשי היישוב היהודי קשים מדי, והדרך לא נסללה.

באפריל כבר פעלו מחלקות "הדסה" רק בשיטת האלתורים. חיים רנן, מנהל משרד קבלת החולים, היה מפקד בית-החולים מטעם ה"הגנה". מעובדי בית-החולים הבריטי הסמוך, אוגוסטה ויקטוריה, קנה רנן מעילי-חורף צבאיים, מנועים להטענת מצברים [גנרטורים], דלק ותחמושת. הפסקות החשמל על ההר היו רבות, וקו הטלפון עם ירושלים העברית שובש לעתים קרובות.

מחלקות אחדות של בית-החולים עברו לעיר העברית. ד"ר יאסקי רכש ברחוב הנביאים מבנה שהיה קודם בית-חולים סקוטי ומוסד של המיסיון, ואנשי "הדסה" הכשירו אותו כמרכז רפואי. בתחילת אפריל כבר עברו לעיר העברית רוב המחלקות של "הדסה", וגם ד"ר יאסקי עבר לשם. הוא נסע עם אשתו להר הצופים ב-13 באפריל, כדי להביא משם העירה ציוד רפואי וחפצים אישיים.

אף שהבריטים כבר לא סיפקו (מתחילת מארס) אבטחה צמודה לשיירות שעלו להר הצופים, פטרלו משורינים בריטיים יום-יום על הדרך המובילה להר. ב-9 במארס

25. מפקד בכיר ב"הגנה" ומראשי הש"י. שאלתיאל החליף את ישראל עמיר כמפקד מחוז (ממ"ז) ירושלים ב"הגנה" - כלומר, מפקד חטיבה 9 "עציוני". כיהן בתפקיד עד אוגוסט, והוחלף על-ידי משה דיין. לימים - אלוף בצה"ל.

26. את המסמך הזה נתן יוסף שני לרפנה ולי.

איזור הטבח.

התמקמה יחידה צבאית בריטית ב"בית אנטוניוס" הנטוש שבשייח' ג'ראח והתקינה בו עמדה, כדי לאבטח את השיירות של היהודים.

"גם לערבים יש פורשים" - אחרי כיבוש הקסטל, מבצע "נחשון", הרס דיר יאסין וקולוניה ליד מוצא העברית, הרג תושביהם ומות עבד אל-קאדר אל-חוסייני, בעשרת הימים הראשונים של חודש אפריל, הייתה ידם של היהודים על העליונה בירושלים, אבל הערבים עדיין לא עיכלו את השינוי, והתקפת-נגד שלהם, או לפחות פעולת גמול ונקם, הייתה צפויה. לא היה קשה לשער מראש שהמכה תונחת על שיירה: ניסיון ארבעת חודשי המלחמה הראשונים כבר לימד שהדרכים הן החוליה החלשה במערך היהודי.

מאמצע מארס היה אשר (זיזי) רבינוביץ' (רהב) מפקד השיירות שעלו להר הצופים. אחרי תשעה באפריל הבחינו פקודיו בסימני אי-שקט בדרך להר הצופים. רהב דיווח לשמשון בר-נוי, מפקד הפלוגה שלו,²⁷ על מיעוט תנועת כלי-הרכב הערביים, בקטע שבין השכונות היהודיות ובין ההר, ואמר שזה סימן רע. הוא לא קיבל הוראות בעניין.

קפטן ג"ס, איש המודיעין במפקדת הצבא הבריטי, שהיה ממונה על איסוף החומר המודיעיני בירושלים, טען, לאחר המלחמה, שכל בר-דעת היה יכול לנחש, שהערבים ינקמו ביהודים על הטבח בדיר יאסין, ויכו אותם בנקודת-התורפה שלהם. ג"ס שיתף פעולה עם הש"י ועם המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית. לפי עדותו, אמרו אנשי המודיעין הצבאי הבריטי למפקדי הצבא בירושלים, שהערבים ודאי יתקפו שיירה יהודית בשייח' ג'ראח.

ב-10 באפריל פוצצו ערבים צינור, שהוביל מים מהגבעה הצרפתית להר הצופים. חיילים בריטיים אבטחו את אנשי המחלקה הטכנית של "הדסה", שתיקנו את הצינור. מייג'ור ג'ק צ'רצ'יל, סקוטי שהיה אחראי מטעם הצבא לאבטחת השיירות של היהודים והערבים בירושלים, נכח במקום תיקון הצינור, ויוסף שני העיד שהוא "היה נעים מאוד, ולקח במכוניתו אספקה רפואית העירה".

ב-11 באפריל התחכם רהב לערבים ויצא עם השיירה, לא בשעה 9 בבוקר כרגיל, אלא ב-11 לפני הצהריים: בדרך לא היו תקלות, אך הוא ופקודיו "הריחו שמהו עומד להתרחש", אף שלא יכלו להצביע על סימן מסוים.

אחרי שהגיעה השיירה להר הצופים, נפגשו בבית-החולים "הדסה" בריטים ויהודים: בריגדיר ג'ונס, מייג'ור צ'רצ'יל ומפקדי החטיבה הבריטית שחנתה באזור ירושלים, נשיא האוניברסיטה ד"ר מאגנס, המנהל הרפואי של "הדסה", ד"ר אלי דיוויס, ואיש אוניברסיטה והש"י פרופ' אברהם רייפנברג. ד"ר מאגנס שאל אם ה"צלב האדום" ייתן את חסותו למרכז הרפואי, ובריגדיר ג'ונס ענה לו: אין לסמוך על הערבים, גם אצלם יש "פורשים" שהסכמי הפסקת-האש אינם מחייבים אותם: למרבה המזל, הדרך להר הצופים שקטה, לפי שעה. מייג'ור צ'רצ'יל הזהיר את היהודים: יריות הצלפים משכונת בית-ישראל על הערבים עלולות לחמם את הגזרה ולגרור פעולות גמול. סוכם שהשיירה הבאה תעלה להר הצופים מחרתיים, ב-13 באפריל.

עוד באותו יום הגיש יוסף שני למפקדיו דו"ח על הפגישה הזאת.

"אל תשלח את הפרווה" - ב-13 באפריל ב-9 בבוקר יצאה "שיירת הדסה" להר הצופים ממרפאת "הדסה" שברחוב הסולל. רק לאנשים שתפקידם חייב אותם לכך הותר לנסוע בה, ואף-על-פי-כן נסעו בה אנשים לבקר קרובי-משפחה ולמטרות פרטיות אחרות. ברחוב הסולל התנפלו הנוסעים הרבים על שני האוטובוסים המשוריינים, שאחד מהם היה מיועד לעובדי "הדסה" ואחד לעובדי האוניברסיטה. כארבעים איש הצטופפו בכל

27. לימים - הזמר המפורסם.

אוטובוס. בדרך לבית-ישראל הצטרפו אליהם שני אמבולנסים, שלוש משאיות שהובילו אספקה וחומרי-בניין לביצורים, ושני משוריינים - בסך הכול נסעו ב"שיירת הדסה" יותר ממאה איש בתשעה כלי-רכב. התחנה האחרונה של השיירה בשטח היהודי הייתה ליד "טיפת חלב", ברחוב שמואל הנביא שבבית-ישראל.

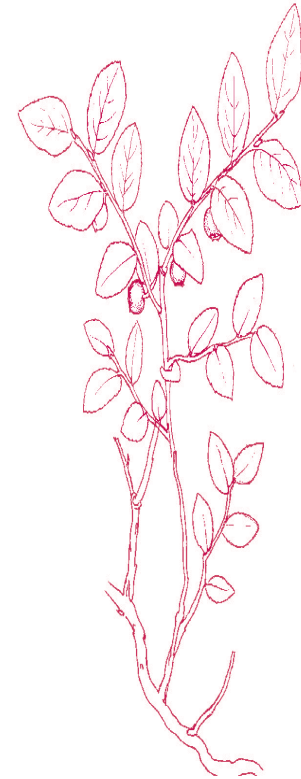
בראש השיירה נסע משוריין בפיקוד אשר רהב, ובו חמישה לוחמים ושתי טרמפיסטיות. אחריו נסעו, לפי הסדר: אמבולנס קטן עם שנים-עשר נוסעים, לרבות ד"ר יאסקי, אשתו, ופצוע ששכב על אלונקה; אמבולנס יותר גדול ובו שני נהגים, שני חולים וכמה רופאים ואחיות; שני האוטובוסים; שלוש המשאיות; משוריין-מאסף עם שישה לוחמים. מכשירי קשר לא היו בשיירה, אף שהשימוש במכשיר קשר כבר היה נפוץ בשיירות שנסעו מחוץ לעיר. קצין המבצעים של חטיבת "עציוני", ציון אלדר,²⁸ שלח את השיירה לדרכה, והיה בטוח שלא יאונה לה כל רע; הוא אפילו הרשה לאחותו חווה, ששירתה ביחידת ה"הגנה" על הר הצופים, לנסוע בשיירה. לחטיבת "עציוני" לא הגיעו ידיעות על כוונת הערבים לנקום את נקמת דיר יאסין, ולא הוכנה תוכנית לחלץ את השיירה אם תותקף.

שניים מפקודיו של עבד אל-קאדר אל-חוסייני - מוחמד עבד אל-סג'אר ועבדול עבד-לטוף - הניחו מוקש על הכביש בשכונת שיח' ג'ראח וארגנו את המארב.

מהתצפיות ראו אנשי ה"הגנה" תנועה חשודה בשיח' ג'ראח בשעה 9:15 בבוקר. השיירה כבר הגיעה אז לתחנה שליד "טיפת-חלב". מאחת התצפיות נשלח דו"ח למפקד החבל: ערבים הכניסו חלונות משוריינים בעלי אשנבים לבית העומד "בין בית נשאשיבי ובין הבית הבלתי גמור, משמאל לכביש". אנשי התצפית הציעו למפקד להסתכל במשקפת גדולה ולברוק אם הוצב בחלון מקלע או מכונת-ירייה. קצין המודיעין האזורי הציע לרהב להשיגח על הבית. אחרי האסון אמר קצין המודיעין שלא הייתה לו סמכות לעכב את השיירה, "במיוחד לאחר שבימים האחרונים לא נעצרו השיירות ליד 'טיפת חלב' לשם קבלת ידיעות אחרונות על ביטחון הדרך, משום שהיה סידור עם הצבא והמשטרה".

ליד "טיפת חלב" עמד במחסום משה הילמן,²⁹ איש-הקשר עם הבריטים בצפון ירושלים וידידו של מפקד משטרת מאה שערים, המפקח רוברט וב. הילמן סייע לווב להיפגש עם אהובתו היהודייה, וגם נתן לה מעיל פרווה, גמול על השירותים שסיפק וב"הגנה". וב ופקודיו היו מסיירים בדרך, לפני צאת השיירות, ומדווחים להילמן על ממצאיהם, לפני שהיה נותן למפקדי-השיירות אישור אחרון להיכנס לשטח הערבי. ב-13 באפריל הודיע סמל משטרה בריטי להילמן שהדרך תקינה. הילמן לא הסתפק בהודעה זאת, טלפן לווב וביקש אישור גם ממנו. לפי הדו"ח שכתב הקמו"ר "צדיק", אחרי זמן-מה ענה וב להילמן ש"הדרך בסדר" (באותו דו"ח גם כתוב שהילמן קיבל את ההודעה מהתצפית על הפעילות החשודה בשיח' ג'ראח). אבל לנו סיפר הילמן שווב הזהיר אותו בשיחתם הטלפונית, ושהוא לא הבין את האזהרה "היום אל תשלח את הפרווה" של וב, והילמן סבר שידידו מדבר על פרווה נוספת בשביל אהובתו ותמה קצת - הרי הבחורה כבר קיבלה מעיל-פרווה - אבל לא התעכב לחשוב שאולי מסתתר רמז כלשהו בדברי מפקד-המשטרה. הוא נתן לשיירה את האישור לצאת, וכשהבין את טעותו כבר היה מאוחר מדי.

"המצב רע מאוד" - בשיח' ג'ראח שררה דממת-מוות. "הייתה לי הרגשה שאנחנו נוסעים לתוך מלכודת איומה. הכביש היה ריק ועזוב", סיפר רהב אחרי שנים, "חשבת שאולי כדאי לחזור, אך לא עשיתי דבר, וגם לא היה מקום למכוניות להסתובב. אמרתי לעצמי: עוד רגע ונעבור את הסיוט. ואז זה התחיל".

28. דפנה ואני ראינו את ציון אלדר, וקיבלנו ממנו מסמכים רבים, שבהם השתמשתי בחיבורי.

29. דפנה ואני ראינו את משה הילמן, וקיבלנו ממנו מסמכים רבים, שעשיתי בהם שימוש בחיבורי.

כדו"ח ועדת-חקירה (מ-1948) כתוב: "בהיכנס השיירה לשכונת שייח' ג'ראח, הבחין אחד הרופאים שבאמבולנס הגדול (והשלישי בשיירה) ... בעמדה נמוכה של שקי-חול משמאל לכביש, בסיבוב לשמעון-הצדיק או מעט לפניו, עמדה שהוא ונהג האמבולנס חשבוה לחדשה. נוסעי מכוניות המשא אף הרגישו בתנועה של ערכים מזוינים בסביבה זו. ב-9.40 בבוקר הגיע המשוריין המוביל של רהב לאזור הפורענות. מול הבית הבלתי-גמור נראו ערימות עפר על הכביש, ורהב פקד על הנהג לעקוף אותן. הנהג לא דייק במילוי ההוראה, סטה רק מעט והגלגל השמאלי של המשוריין עלה על מוקש. המשוריין נזרק לצד שמאל של הכביש. ואז נורתה בבת-אחת אש חזקה על כל השיירה. הנהג של האמבולנס הקטן (השני בטור) איבד את עשתונותו, סטה לשמאל הכביש ונתקע בתעלה. האמבולנס הגדול, שלוש המשאיות ומשוריין-המאסף יצאו ממלכודת-האש: אחדים הסתובבו, אחרים נסעו בהילוך אחורי, וכולם חזרו לעיר העברית. אחדים מנוסעיהם נפצעו, אך חייהם ניצלו. בשטח המוכה אש נשארו שמונה אנשים במשוריין המוביל, שנים-עשר אנשים באמבולנס הקטן, שהיה במרחק חמישה מטרים מהמשוריין, וכשמונים אנשים בשני האוטובוסים, שנתקעו במרחק כמאה וחמישים מטרים מהמשוריין. במשוריין היו מכונת-ירייה אחת, תת-מקלע "טומיגן" אחד, רובים צ'כיים ורימונים. באמבולנס היה אקדח יחיד, של ד"ר יאסקי. באוטובוסים לא ישבו לוחמים. מהעדויות שנאספו אחר-כך עולה שהיו בהם שניים או שלושה אקדחים פריטים, ושזה כל הנשק שהיה בהם. לימים הצדיק רהב את בריחתם של ארבעת כלי-הרכב האזרחיים, ואמר: "חבל שהאחרים לא ברחו", ולעומת זאת הביע תמיהה על בריחת משוריין-המאסף: "לדעתי, היה על מפקדו להתקדם ולראות איך הוא יכול להגיש עזרה".

את הדו"ח הראשון מראש הש"י הערבי, יצחק נבון, ש"השיירה הרפואית ל'הדסה' הותקפה בשכונת נשאשיבי" - קיבל מטה מחוז ירושלים בשעה 9.50 בבוקר. הדו"ח השני נתקבל כעבור עשר דקות: "שני אוטובוסים ואמבולנס אחד עומדים קצת נמוך משכונת נשאשיבי. אינם יכולים כנראה להמשיך, בגלל אש חזקה".

וב-10.15: "האוטובוסים והאמבולנס עומדים בשייח' ג'ראח, ישנם חילופי-יריות. במקום שיירת מכוניות של הלגיון".

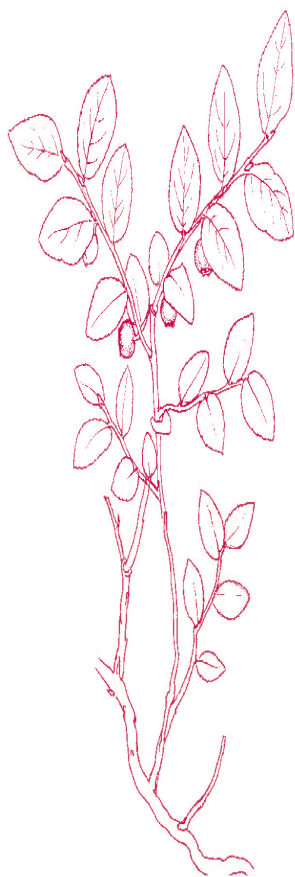
אליהו ארבל היה קצין תורן במטה מחוז ירושלים, כלילה שבין 12 ל-13 באפריל, ועמד לסיים את התורנות בשעה 10 בבוקר. כשדיווח ארבל על אירועי הלילה והבוקר למחליפו, ציון אלדר, הגיעו למטה דיווחיו של יצחק נבון, וארבל שלח אותם אל שאלתיאל, שעמד אז ליד מחנה שנלר וקיבל את שיירת-האספקה הגדולה מהשפלה. גם ארבל וגם שאלתיאל סברו שזאת תקרית "רגילה", אך כשהגיעו ידיעות נוספות פקד שאלתיאל על ארבל לנסוע לבית-ישראל ולראות מקרוב "מה אפשר לעשות".

ראש הש"י של ירושלים, יצחק לוי,³⁰ סיפר:

"ההתפוצצות והיריות על השיירה בשייח' ג'ראח היו כהתפרצות הר-געש. הבנתי שמהו איום ונורא קרה. זינקתי למכונית ונסעתי לרחוב שמואל הנביא. פגשתי שם את המכוניות האחרונות של השיירה שחזרו משייח' ג'ראח. חקרת את האנשים, עליתי על אחד הגגות וצפיתי במתרחש. כשהבינתי שהשיירה לכודה פקדתי על מפקד האזור להעלות מקלע על הגג ולירות אל שני צדי האוטובוס הלכוד, כדי שערכים לא ייגשו אליו. נסעתי למחנה שנלר והבאתי משם מקלע נוסף, אחר-כך נסעתי לשאלתיאל. אמרתי לו שלכודים שני אוטובוסים, אמבולנס ומשוריין, ושמוכרחים לחלץ אותם מיד, אחרת כל האנשים ייהרגו.

שאלתיאל אמר לי שמתנהל משא-ומתן עם הבריטים ושהם יצילו את השיירה. אמרתי

30. דפנה ואני ראינו את יצחק לוי (לויצה), וקיבלנו ממנו מסמכים רבים, שבהם השתמשתי בחיבורי.

לו שהאנשים עלולים להיהרג כל רגע, ואסור לחכות. הצעתי לשלוח פלוגה לפרוץ לשייח' ג'ראח. שאלתיאל השיב שהצעתי כמוה כאיבוד לדעת ושהוא מאמין שהבריטים יחלצו. יצאתי ממנו מאוכזב וכעוס, אחרי חמש דקות חזרתי אליו ואמרתי בצעקות שמוכרחים לפעול. הוא השיב: "אליהו ארבל מטפל בזה, תפנה אליו". ב-10:30 בבוקר הודיע הילמן לציון אלדד בטלפון מ"טיפת-חלב": "כבר שלושת רבעי-השעה שביקשנו עזרה לשיירה, והיא (העזרה) טרם הגיעה, המצב רע מאוד". אחרי חמש דקות טלפן למטה-המחוז יצחק נבון: "משייח' ג'ראח מבקשים נשק כבד, מכיוון שברובים אינם יכולים להתגבר על היריות".

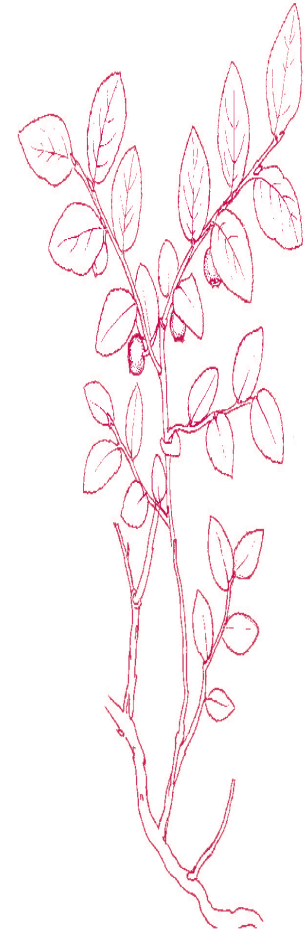
מכל עבר נהרו ערבים לשייח' ג'ראח. האנשים שישבו במכוניות שמעו צעקות, "זכרו את דיר יאסין!" רוב האש ניתכה על המשוריין של רהב. השריון שלו היה מפח רך, ורשת כיסטה אותו כדי למנוע את חדירת הרימונים. הקליעים חדרו דרך הפח והרשת. אנשים נפגעו, רובים יצאו מכלל שימוש. אל האמבולנס והאוטובוסים המשוריינים לא חדרו כדורים, ויושביהם האמינו שלוחמי ה"הגנה" ודאי יהדפו את התוקפים בעוד זמן לא רב. במרחק מאה מטרים לפני המשוריין של רהב עמדו שני משוריינים בריטיים ואבטחו את

הדרך בשביל שיירת מפקד הצבא הבריטי, גנרל מקמילן, שעבר סמוך לשייח' ג'ראח בדרכו מירושלים לשדה-התעופה שליד עטרות (קלנדיה). לרהב היה נדמה שהחיילים הבריטיים היושבים במשוריינים אלה מסייעים לתוקפים ויורים על השיירה. הוא פקד על המקלען, ברוך נוסבאום, לירות בהם. נוסבאום ירה והבריטים השיבו אש.

ערבים בורחים מכפרם מפחד נקמת היהודים.

מקמילן כתב אחר-כך לד"ר מאגנס: "נורתה עלי אש ממשוריין יהודי ... הערכתי אז שמצב השיירה אינו קשה ושיהיה קל לחלץ אותה אם המשוריין היהודי ינצור את האש". מקמילן ופמלייתו נסעו לדרכם, ושני המשוריינים הבריטיים הסתלקו מאזור הקרב. ב"בית אנטוניוס" חנתה, כאמור, מחלקה בריטית, בפיקוד הקפטן האירי פולקנר. בדו"ח ועדת-החקירה כתוב: "אנשי מחלקה זאת פעלו נגד המתקפים. אבל מחוסר ציוד כבד לא יכלו להשפיע על המערכה, והתערבותם הייתה ללא תוצאות מכריעות לנתקפים. איש המודיעין הבריטי קפטן ג.ס., ידיד היהודים, שהה אז במנזר נוטרדם, שיחידה בריטית חנתה בו. כשנודע לו על המתרחש נסע לשייח' ג'ראח בשריונית קטנה, עם נהג ועוזר, חלף על-פני השיירה, עקף מימין את המכתש שנפער בכביש ליד המשוריין התקוע של רהב ונכנס ל"בית אנטוניוס". אחר-כך סיפר שמהמשוריין היהודי נראה בד לבן מתנופף, אות כניעה, אבל הערבים הגבירו את האש, ופולקנר ופקודיו, שעד אז לא עשו דבר, התרגזו וירו על הערבים מכל הכלים שהיו ברשותם. במכשיר-הקשר דיווח ג.ס. על מצב השיירה למטה הצבא הבריטי במלון "המלך דוד". לפי עדותו, נשלחה מהמטה הוראה

לחיילים בריטיים, שאיישו עמדה בשכונת מאה שערים, לטווח פגזי מרגמה 3 אינטש על הערבים שנהרו לשייח' ג'ראח. הפגיעות היו מדויקות, ערבים רבים נפגעו ורבים נסוגו. מהר הצופים ומהשכונות הסמוכות לשייח' ג'ראח ירו יהודים - מרובים, ממקלעים וממרגמות - על עמדות משוערות של ערבים, כדי לרתק אותם ולהפריע להם לתקוף את המכוניות הלכודות, אבל לאש הזאת לא הייתה השפעה. סביר להניח שהיא פגעה ביהודים וסיכנה בריטים.³¹ ואין ספק שהיא סיפקה לבריטים סיבה או תירוץ לא להתערב. הבריטים דרשו מהיהודים להפסיק את האש הלא-יעילה, והודיעו שזה התנאי להתערבותם. גדוד "מוריה" היה אחראי לצפון ירושלים. משה סלומון, שבאותו שלב של המלחמה כבר היה מפקד פלוגה בגדוד זה, כתב ביומנו שבבוקר ההוא שמע לפתע התפוצצויות ויריות, והבין שהשיירה מותקפת. "פקדתי מיד על האנשים להיות במצב הכן, עוד בטרם תבוא הפקודה. היינו מוכנים בזמן, עם שני משוריינים". דב דורון מגדוד "מוריה" סיפר שהוא וחבריו קיבלו פקודה להתארגן לקראת פריצה ברגל לשייח' ג'ראח והכינו נשק וציוד, אבל הפקודה לפרוץ לא הגיעה. כששאלו מדוע, השיב להם מפקד-הפלוגה יוסף נבו³² שהבריטים איימו להפגוז בתותחים ובמרגמות את היהודים שיפרצו לשייח' ג'ראח. לדברי יצחק לוי, סיפר לו נבו שהוא הכין כוח לפרוץ לשייח' ג'ראח ושמטה המחוז אסר על הכוח לפרוץ.

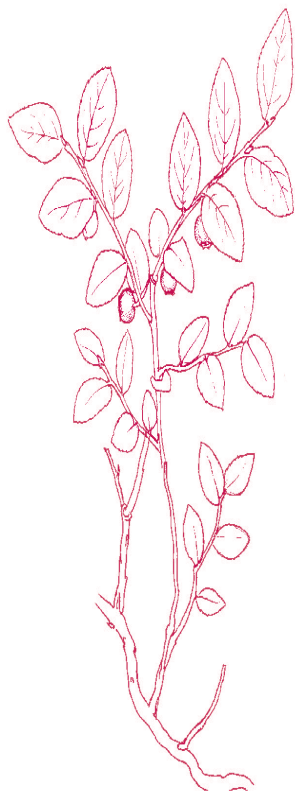
סמג"ד "מוריה" צבי סיני סיפר:

"נרב וייסמן, קצין המודיעין הגדודי, בא בריצה למטה הגדוד ואמר שכנראה השיירה מותקפת. סיני קפץ למכונית, נסע לקרבת שייח' ג'ראח, עלה על גג גבוה וראה את המתרחש. הוא חזר למטה הגדוד. מאחר שהבין ששני משוריינים לא יחלצו את השיירה, ביקש ממשה סלומון לחכות ונסע למחנה שנלך לבקש תגבורת משאלתיאל. שם שכנע אותו ראש הש"י יצחק לוי לבקש ממישאל שחם³³ לשלוח את מלווי שיירת האספקה (שבאה מחולדה) לחלץ את השיירה הלכודה בשייח' ג'ראח. גם שאלתיאל ביקש זאת, אבל שחם סירב להקצות משוריינים לחילוץ וטען שעליו להחזיר מיד לשפלה את המשאיות והמשוריינים; זאת הפקודה שקיבל, והיא חד-משמעית. אחרי מיקוח והפצרות הסכים שחם לשלוח משוריין אחד לשייח' ג'ראח, ויחד עם שאלתיאל ביקש את המשוריין ממפקד מחלקת-החוד של שיירת "נחשון", ברוך גלבוץ.

רוב מלווי שיירת "נחשון" כבר הלכו העירה, כדי לאכול ולנוח, רק חמישה-עשר נשארו עם גלבוץ, לשמור על המשוריינים. לא כל החמישה-עשר הכירו זה את זה.

"הגיעו אלי כמה 'מגדולי הדור', שאלתיאל, שחם ופמליה שלהם, ושאלו מי מפקד המשוריין", סיפר גלבוץ, "החברה הצביעו עלי. שאלתיאל אמר לי, 'קרה אסון ויש שחיטה בדרך להר הצופים. הערבים הורגים רופאים, פרופסורים ואחיות. מוכרחים לרכז כוח כדי לחלצם מיד. אין ידיעות מדויקות מה קורה שם, אבל זה אסון'. אמרתי לו שני דברים: עלי לקבל פקודה מוסמכת ממפקד שאני כפוף לו, ואינני מכיר את הדרך להר הצופים. הוא ענה, 'אני אתקשר עם הפיקוד העליון בתל-אביב ואתה תקבל פקודה מתאימה'. אחר-כך הסתלק לזמן-מה, ואני המשכתי לעמוד ברחוב, לידי המשוריינים. כשחזר אמר, 'יש פקודה, אסוף את אנשיך במשוריין אחד וצא'."

שאלתיאל התכוון לשלוח לשייח' ג'ראח שלושה משוריינים, כפיקוד צבי סיני. אבל משה סלומון נסע לשם עם שני משוריינים של גדוד "מוריה" עוד לפני שהסתיים המשא-ומתן של שאלתיאל עם שחם וגלבוץ, על כן שלח שאלתיאל את סיני כמורה-דרך למשוריין של

31. זאת בפירוש תוכנה של משה שיפוני.

32. לימים - אלוף-משנה בצה"ל וראש עיריית הרצליה.

33. לימים - אלוף-משנה בצה"ל. כשפיקד על חטיבת מחוז ירושלים (16) היה אחראי להקמת יחידה 101.

גלבע. שנים-עשר איש, חברי פלמ"ח וחי"ש [חיל שדה - הכוח הקרבי של ה"הגנה"], ישבו במשוריין של גלבע, אבל רק צבי סיני הכיר את הדרך לשייח' ג'ראח וידע היכן השיירה הלכודה. המשוריינים של סלומון נכנסו לשייח' ג'ראח בשעה 10.45 בבוקר, תחת אש חזקה. המשוריין הראשון של סלומון הגיע אל האוטובוסים הלכודים, נטע תקוות, המשיך לנסוע והגיע אל המשוריין של רהב. "רגע הרהרתי שזו מלכודת", כתב סלומון ביומנו, "בכל אופן, פקדתי על הנהג לעבור מימין, על הטראסה שהכביש בנוי עליה. חששתי שמא נתהפך, היו לי שני פצועים. החלטתי להורידם (בהר הצופים). בהר נתברר שיש לנו שלושה פנצ'רים ומשאבת-המעצורים (בלמים) מקולקלת".

ב-11.15 דיווח מפקד הר הצופים, יואל מלקוב, למטה המחוז: "המשוריין השני של סלומון עבר והגיע לאוניברסיטה, מבקש לשלוח משוריין מטיפוס משטרתי". המשוריין השני נורה, אחדים מנוסעיו נפגעו, והנהג הפנה אותו לאחור וחזר העירה. ואז הגיע לשייח' ג'ראח המשוריין של גלבע עם צבי סיני, עלה על מוקש ונתקע בין המשוריין התקוע של רהב ובין האמבולנס התקוע של יאסקי.

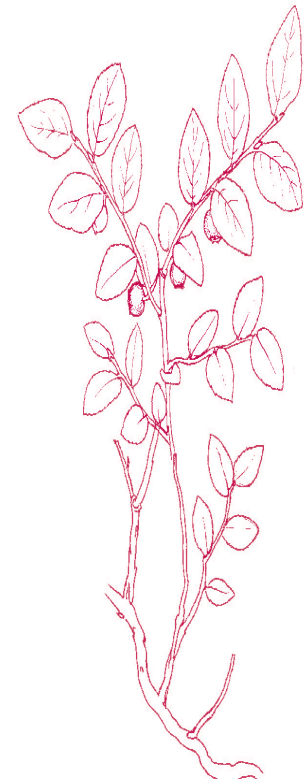
כדור פגע בראשו של סיני. הוא לא איבד את הכרתו, אבל חדל לתפקד. האנשים שלא נפגעו במשוריינים של גלבע ושל רהב ירו לכיוון הערכים שניסו להתקרב אליהם וגם ירו לאורך הכביש לכיוון האמבולנס והאוטובוסים, כדי להפריע לתוקפים להגיע אליהם. ברוך בן-ענת, סגן מפקד מחלקה בפלמ"ח, שהה אז במחנה שנלר. ידידו, נדב וייסמן, קצין המודיעין של גדוד "מוריה", הביא אותו לנקודת תצפית והראה לו את השיירה. כשנשאל, לימים, מדוע לא ניסה לסייע ללכודים, השיב בן-ענת: "אני לא קובע מה שאמרו לי, זה עשיתי. נדב אמר לי, 'חבל על כל אחד ששולחים לשם, כבר אין סיכוי'". בן-ענת ופקודיו קיבלו תלושים, אכלו ופרשו לישון.

"אנחנו בסדר גמור" - שבועיים אחרי אסון השיירה, הציג נשיא הוועד הלאומי, יצחק בן-צבי,³⁴ כמה שאלות לבן-גוריון, במכתב: "האם נכון הדבר, שבמשך כל שעות ההתקפה לא פנו מטעם הסוכנות או מוסד ציבורי אחר למזכיר הראשי או לנציב העליון בדרישה להתערב בדבר ולתת הוראות מתאימות למפקדי הצבא להתערב או להפסיק את הטבח? ... שמעתי מפי הרב הראשי שהוא היה מוכן לפנות לנציב העליון, אילו היה יודע מה שקרה באותו היום, אולם לא ידע עד שעה מאוחרת מכל הנעשה.

"נשאלת השאלה: האם גם המחלקה המדינית של הסוכנות לא ידעה במשך שבע שעות מכל הנעשה בשייח' ג'ראח? הן ה'הגנה' פעלה לפי אינפורמציה. ואיך ייתכן כי המחלקה המדינית של הסוכנות ידעה, ולא הודיעה כלום, לא למזכירות הוועד הלאומי ולא לרבנות?"

לדברי יצחק לוי, ידעו אנשי המחלקה המדינית של הסוכנות מה מתרחש, וניהלו את המשא-ומתן עם הבריטים.

אחרי שנים כתב שאלתיאל: "מוסדות היישוב - המחלקה המדינית של הסוכנות, מוסדות האוניברסיטה ו'הדסה' וקציני הקשר של ה'הגנה' - לא יכלו להניע את הבריגדיר ג'ונס, מפקד כוחות הצבא הבריטי בירושלים, להפסיק את האש הערבית". בעדותו לפני אנשי מחלקת היסטוריה של צה"ל, אמר שאלתיאל: "הייתה תוכנית לחילוץ השיירה על-ידי כוח רגלים שרוכז ב'שנלר'. הכוח לא הופעל, ועד כמה שזכור לי השיקול היה חוסר התכלית בפעולה כזאת. האוטובוסים והמשוריינים בשיירה היו משותקים ללא אפשרות תנועה. האפשרות היחידה להגיע הייתה רק בשריון, ושריון לא היה. פעולת חי"ר לא רק שנדונה לכישלון אלא גם הייתה בגדר איבוד-לדעת. יש להוסיף שבקו היו גם אנגלים,

34. ממנהיגי "השומר" ומפא"י. לימים - הנשיא השני של מדינת ישראל.

אשר הגנו על הערבים ומנעו מאתנו כל אפשרות של הגשת עזרה למותקפים". עדות זאת אינה עומדת במבחן הביקורת. לפחות שעה וחצי אחרי שעלה המשוררין של רהב על מוקש, לא הפריעו הבריטים לשלושה משוריינים של היהודים (שניים של סלומון ואחד של גלכוע) להיכנס לשייח' ג'ראח. החיילים הבריטיים שחנו ב"בית אנטוניוס" סייעו באש ליהודים ואולי מנעו את רצח כל אנשי השיירה בשעות הראשונות של הקרב. לפחות שלושים ושישה המשוריינים שליוו את "שיירת נחשון" היו אז בירושלים. רק אחד מהם נשלח לשייח' ג'ראח.

שאלתיאל לא הפעיל את כל הלחצים האפשריים על הפיקוד בתל-אביב ועל מטה "מבצע נחשון" כדי שיורו לשחם לשלוח את המשוריינים האלה להצלת שיירת-הדסה. גם בקריית-ענבים ובמעלה-החמישה עמדו משוריינים של הגדוד הרביעי של הפלמ"ח, ובמחנה שנלר עמדו המשוריינים של מלווי השיירות ("הפורמנים"), שסייעו לאצ"ל ב-9 באפריל לכבוש את דיר יאסין ולחלץ את נפגעי. אחד "הפורמנים", גדעון שריג, היה ביום ההוא במחנה שנלר. הוא העיד כי ראה מאחד הגגות שבמחנה את המתרחש בשייח' ג'ראח. "היה ויכוח אם אנחנו יוצאים לחלץ את השיירה, ושאלתיאל צעק כהוגן. אינני זוכר מי היה בעד ומי היה נגד. לא הופעלנו והיה מוזר לראות אותם נטבחים כמו על כף היד". קשה להבין על סמך מה טען שאלתיאל שמשלוח חיל רגלים לשייח' ג'ראח היה "בגדר איבוד-לדעת".

בלחימה בשטח בנוי, עדיף חיל-רגלים ממשוריינים, שהפכו מלכודות-מוות כשנקלעו לאש מרוכזת. אפשר להניח שתוקפי שיירת-הדסה לא היו מתגברים על פלוגת חיל-רגלים, אילו הייתה מתקדמת מבית לבית. אם שאלתיאל לא מנע את הטבח הוודאי מפני שחשש מ"התאבדות" אפשרית (כפי שמשמע מדבריו), הרי שהוא פעל בניגוד לעקרונות של ה"הגנה": על לוחמיה לחלץ אזרחים הנקלעים למצוקה.

האיש שהציע עזרה ללכודים היה קצין בריטי. המייג'ור הסקוטי ג'ק צ'רצ'יל קיבל מסדר של שלוש פלוגות בחצר ה"הוספיס" הגרמני סנט-פאולוס, כקילומטר ממקום התקרית, כשקיבל את הדו"ח הראשון משייח' ג'ראח. צ'רצ'יל עזב את המסדר, נסע במשוררין למקום התקרית, חזר למפקדה, וביקש ממפקדיו להקצות יחידת משוריינים ומרגמות 3 אינטש למבצע החילוץ. הוא קיבל מחלקת משוריינים, אך לא קיבל אישור להשתמש במרגמות. זה היה ב-10.30 בבוקר, התארגנותה של מחלקת המשוריינים נמשכה זמן רב, וצ'רצ'יל לא חיכה, אלא ארגן מבצע-חילוץ פרטי: נסע עם חייליו לשייח' ג'ראח, במשוררין ובמשאית צבאית.

הוא הגיע, תחת אש, לאוטובוס התקוע שעובדי "הדסה" ישבו בו והציע להם לעבור למשאית. המעבר מהאוטובוסים למשאית היה מסוכן. "אתה יכול להבטיח את חיינו?" שאלו אותו היושבים באוטובוס.

ברו"ח ועדת-החקירה כתוב, שצ'רצ'יל ענה: "הדבר כרוך בסיכון של חמישים אחוזים". עורך-הדין שלום הורוביץ, שחיבר את הדו"ח, כתב: "מסתבר שבשעה מוקדמת זו, ומתוך ציפייה לעזרה יעילה יותר שתבוא במהרה, לא הסכימו הנוסעים לקבל את הסיכון, לעזוב את מכוניתם המשוריינת ולעבור למכוניתו של המייג'ור שכנראה הייתה משוריינת באופן חלקי".

צ'רצ'יל צעק, "אם תישארו כאן, ודאי שתיהרגו כולכם!"

אחת האחיות ענתה לו: "אבל אנחנו בסדר גמור!"

"לא זמן רב תהיו בסדר!" צעק צ'רצ'יל, שנחשף לאש.

"מדוע החיילים שלך לא מגרשים את הערבים?" התריס כנגדו אחד הלכודים.

"אנחנו נחכה כאן עד שתחלץ אותנו ה'הגנה'", אמר אחר.

גם לאנשי האוניברסיטה, שישבו באוטובוס האחר, הציע צ'רצ'יל לעבור למשאית, וגם הם דחו את עזרתו. אחד מחייליו נפגע מכדור בצווארו, וצ'רצ'יל, שנדהם מסירובי היהודים, עזב אותם, ונסע עם הפצוע לבית-החולים.

לימים אמר לעיתונאי-מחזאי מיכאל אלמז: "עד 13 באפריל דיווחו לי אנשי-הקשר של ה'הגנה' על כל שיירה להר הצופים, ודאגתי לנוכחות של חיילים רבים בשייח' ג'ראח. ב-13 באפריל הם לא דיווחו. לכן קרה האסון".

הילמן לשאלתיאל: "המצב בשייח' ג'ראח חמור, יש להוציא מיד כוח למקום". אחרי עשר דקות טלפן אליו מפקד שכונת בית-ישראל: "המצב בשיירה חמור, הערבים התקרבו ותוקפים בריוונים, מציע להפעיל את החטיבה [פלמ"ח], שבאה עם השיירה". מהר הצופים טלפן אליו פרופ' אברהם רייפנברג, איש-הקשר עם הבריטים: "הצבא הבטיח לצאת למקום עם ציוד כבד. ביקש שלעת עתה אנחנו לא נתערב. הוסכם שהמצב קשה ואין אפשרות לא להתערב".

בשעה 13 אחרי הצהריים התקרבו התוקפים אל שני האוטובוסים, התנפלו עליהם, ורצחו את יושביהם. נוסעים אחדים ברחו לפני-כך לשני המשוריינים ולאמבולנס. מכל האנשים שישבו באוטובוסים נותרו בחיים רק שניים: שלמה ניסים, שישב באוטובוס של "הדסה", ונתן סנדובסקי, שישב באוטובוס של האוניברסיטה. סנדובסקי סיפר, שבאוטובוס שלו היו אקדח אחד ושמונה כדורים, אחדים מהם עקרים.

"זכרו את דיר יאסין! נקם על דיר יאסין!" צעקו הערבים.

סנדובסקי התגונן באזמל-מנתחים שהחזיק בידו. כדור פגע במכל הדלק של האוטובוס. הבנוזין זרם, והערבים השליכו עליו בקבוקי מולוטוב וסמרטוטים בוערים.

הוא שמע צעקות, "אני נשרף!" וקפץ החוצה. רץ בזיג-זג במעלה הכביש, חלף על פני האמבולנס, הגיע למשוריין של גלבוע, היכה בידיו על הדלת, וצעק, "אני משלנו!" כשנפתחה הדלת ראה שהמשוריין מלא בפצועים ובהרוגים. דוד בר-נר, אחד הפצועים, החזיק בידו רימון, שנצרתו שלופה, והתכונן לפוצצו לפני שישרפו הערבים את המשוריין.

סנדובסקי חטף מידו את הרימון, וזרק אותו החוצה. הרימון התפוצץ. מאחת משתי מכוונות הירייה שהיו במשוריין ירה סנדובסקי צרורות קצרים על התוקפים ולא נתן להם להתקרב.

בשעה 14.20 דיווח מפקד

שכונת בית-ישראל לדוד

שאלתיאל: "האוטובוס

בוער בדרך להר הצופים".

ואחרי חמש דקות דיווחו

אנשי אחת התצפיות:

"שני האוטובוסים בוערים,

אנשים קופצים מתוכם,

נראים פצועים". ב-14.30

חדר כדור לתא הנהג של

האמבולנס ופגע בד"ר

יאסקי. באמבולנס לא היה

תיק עזרה ראשונה.

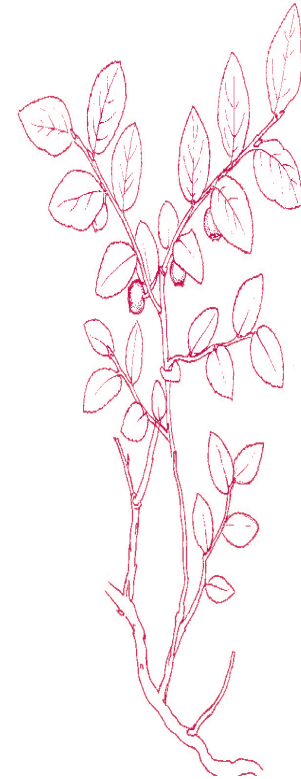
יאסקי אבחן את מקום

הפגיעה: הכבד. הוא ידע

מכונית שרופה של שיירת הדסה.

שאינ תקווה לחייו. "שלום יקירתי", אמר לאשתו, פאני, ומת בזרועותיה. נהג האמבולנס, זכריה לויטן, זינק החוצה, רץ לכיוון "בית אנטוניוס", ונהרג מפגיעת כדור. ד"ר יהודה

מטות, רופא-הילדים, הגיע ל"בית אנטוניוס" בזחילה, אף שנפצע בגבו. מפקד היחידה הבריטית אמר לו, שאינו יכול לסייע ללכודים, מפני שאין לו די אנשים. חובש הגיש עזרה ראשונה לד"ר מטות. באמבולנס נשארו תשעה אנשים חסרי מגן וציפו למוות. אחרי שנשרפו האוטובוסים הגיע לשייח' ג'ראח, תחת אש, משוריין בפקוד חיים קמרון מפלוגת "נועם", ונתקע בתוך הבור שכרה המוקש בכביש. שניים מנוסעי המשוריין נהרגו מיד ושלושה נפצעו. בהילוך אחורי הוציא הנהג את המשוריין מהבור ודהר קדימה להר הצופים. כך נגזזה התקווה האחרונה של הלכודים.

קמרון סיפר אחר-כך שהוא עלה, מלא זעם, אל גג אחד מבנייני האוניברסיטה, עם מכונת ירייה, וירה על כפר ערבי סמוך. המשוריין של משה סלומון ירד מההר לכיוון שייח' ג'ראח. הוא לא נכנס לאזור הקרב, ורק אסף את הניצולים, שנמלטו ברגל ממלכודת האש. "הצבא יורה בערבים" - בשעה 14.40 אחרי הצהריים דיווחו אנשי יחידת ההאזנה ("ארנבת"), שהקשיבו לשידורי הבריטים: "הגיע למקום צבא מה'לייף גארדס'. הבריטים שלחו לשייח' ג'ראח כוחות צבא עם כלי נשק כבדים, וניהלו משא-ומתן עם מפקד ירושלים הערבית, הקצין העיראקי פאדל עבדאללה ראשיד, המפקד הערבי הבכיר בחזית ירושלים אחרי מות עבד אל-קאדר אל-חוסייני. קצין זה עמד בראש תוקפי השיירה. כל זמן המשא ומתן החלישו התוקפים את האש ולא ניסו להתקרב אל האמבולנס ואל המשורינים. נראה שהם האריכו במשא-ומתן רק כדי להרוויח זמן, ולהרוג את שרידי הנוסעים עם חשכה. אחרי שריכוזו די כוחות ירו הבריטים בתוקפי השיירה, ובשעה 16.45 אחרי הצהריים דיווח נבון לשאלתאל: "הצבא יורה בערבים, מוכן להפסיק אש אם גם הערבים ינהגו כך ... בין הערבים הרבה הרוגים ופצועים, בעיקר עיראקים, ואין אמבולנסים". אחרי שבעים דקות דיווח נבון: "הקרב נפסק (כבר) ב-16.45, לפי הסכם עם הצבא".

ב-17.00 אחרי הצהריים הגיעו משאיות בריטיות אל שני המשורינים ואל האמבולנס והעבירו את האנשים שנשארו בחיים ל"בית אנטוניוס". בחסות הבריטים הגיע ל"בית אנטוניוס" ד"ר זינגר, איש בית-החולים "הדסה", עם ציוד רפואי והגיש לפצועים עזרה ראשונה. הקצין הבריטי ג.ס. הביא לרהב, מהמשוריין של גלבו, את רישומי תוכניות מבצע "נחשון" שהיו בו. הבריטים הציעו לפצועים להובילם לבתי-חולים לפי בחירתם. שישה-עשר מהם בחרו בבית-החולים "הדסה" על הר הצופים, ותשעה בחרו בבית-החולים המאוולתר, שהוקם בבית המיסיון הסקוטי, ברחוב הנביאים. כולם קיבלו טיפול רפואי, וחייהם ניצלו. גם צבי סיני, שנחשב למת, החלים.³⁵ שלושים הרוגים נמנו מיד. ארבעים ושבעה אנשים נעדרו, וקרוביהם של אחדים מהם קיוו שהם נשבו בידי הערבים. הגויות של רובם נמצאו אחר-כך, ואחדות מהן אי-אפשר היה לזהות. חלק נשרפו וחלק הושחתו. לגבי מיעוטם נשארו ספקות עד היום הזה: מספר הגויות שנמצאו - אלה שזוהו ואלה שלא זוהו - היה קטן ממספר הנעדרים.

שבעים ושמונה אנשים נהרגו ב"שיירת הר הצופים", וביניהם עשרים נשים. בתיה בס נסעה בשיירה לבית-החולים "הדסה" כדי ללדת; שושנה בן-ארי נסעה לבקר אצל פצועים, חבריה מיחידת הפלמ"ח, שהיו מאושפזים ב"הדסה"; יהודית רוסו נסעה אל בעלה; מאיר מזרחי נסע אל קרוביו ב"הדסה"; ברוריה הבר, פריץ מוזג ורבקה אהרונוב, נסעו לקבל טיפול רפואי בבית-החולים. אנשים אלה היו נותרים בחיים אילו נאסר עליהם להצטרף לשיירה.

"בכל פעם שמותקפת שיירה בדרך נדהמים כל האחראים לה, אף כי ברור שהיא עלולה להיתקל באש", כתב קצין-המודיעין של צפון ירושלים זמן קצר אחרי האסון, "מתחילה

מימין: צבי לבנון שנהרג בשיירה.

35. לימים - סגן-אלוף בצה"ל, מראשי הוצאת "מערכות".

התרוצצות לחיפוש אנשים, משוריינים ונשק, ואובד זמן יקר. הפעולה שצריכה הייתה להתבצע: גישה אל המכוניות המותקפות במספר ניכר של משוריינים. גרירת המכוניות או חילוץ אנשיהן ... אין ספק שמתפקידו של הממונה על השיירות לפקח על הגשת תגבורת ועזרה".

מי משלם את המחיר - יצחק לוי (לויצה)³⁶ אמר אחר-כך: "שלחתי מברק למטה הכללי ודרשתי ועדת חקירה. לא קרה שום דבר. הייתה הרגשה של חוסר-אונים וחוסר-מוצא במטה המחוז. שאלתיאל פשט את הרגל כמפקד".

שבועיים אחרי האסון כתב יצחק בן-צבי לדוד בן-גוריון ששאלתיאל אמנם מינה "ועדה קטנה לשם חקירה", אבל "זה שישה-עשר יום עברו ולא קיבלנו שום דו"ח מהוועדה הזאת. הנני מתפלא על האטיות הזאת בעניין החמור הנ"ל. הוועדות הקודמות, במקרה רחוב בן-יהודה ומקרה בנייני המוסדות, פעלו כידוע באופן נמרץ והגישו את מסקנותיהן (מהר). במקרה השני, שחקר ד"ר יוסף, במשך יומיים, אין לי ספק שעצם ההשהיה מזיקה לעניין התגייסות הציבור ולהמשך דיכאון הרוחות".

ימים אחדים אחרי האסון קיבל עורך-הדין שלום הורוביץ מהאוניברסיטה ומ"הדסה", מינוי לחקור את נסיבות האסון. עוזרו של הורוביץ בחקירה זו היה עורך-הדין יצחק טוניק.³⁷ בכל שלבי החקירה נכחו שני נציגי האוניברסיטה, ד"ר אוליצקי וד"ר אשנר, ושני נציגי "הדסה", יהודית גינזבורג וד"ר אולמן. בדו"ח של שלום הורוביץ כתוב שהוא לא הצליח "להשיג עדויות ישירות מאנשי מגן, על אף פנייתי למפקדה בנידון זה", ושאשר רהב "לא הסכים להעיד לפני". הורוביץ הגיש את הדו"ח ב-6 במאי 1948. יצחק לוי סיפר ששאלתיאל אסר על אנשי ה"הגנה" הירושלמיים להופיע לפני ועדת הורוביץ.

ה"הגנה" מינתה ועדת חקירה משלה, בראשות עורך-הדין משה גורלי. שלושת המפקדים שהשתתפו בקרב - אשר רהב, צבי סיני וברוך גלבוץ - סיפרו שאף אחד לא ביקש מהם למסור עדות לוועדת גורלי,³⁸ ואף אחד לא תחקר אותם. רהב סיפר שהוא הביע השתוממות על מחדל זה כששכב בבית-החולים, ושאחרי החלמתו מסר עדות לחיים הרצוג, איש מחלקת הביטחון בסוכנות היהודית.

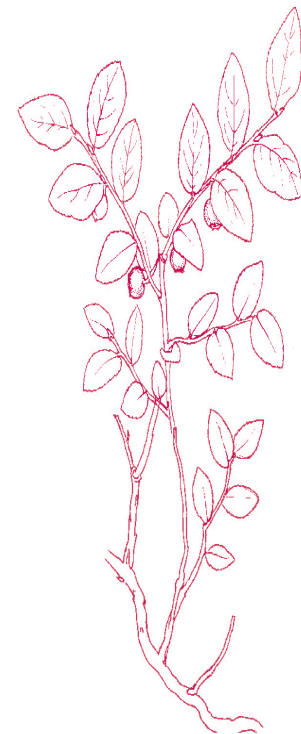
מיד אחרי האסון האשימו היהודים את הבריטים באחריות לו, אף שמדיניות אי-ההתערבות שלהם הייתה ידועה מראש, אף שהם הזהירו את מפקדי ה"הגנה" לא לשלוח את השיירה, ואף שעשרים ושבעה יהודים ניצלו בזכותם. המחלקה המדינית של הסוכנות שלחה (ב-16 באפריל) מחאות רשמיות למשרד ה"צלב האדום" בירושלים ולמפקד הצבא הבריטי גנרל מקמילן. במחאה שנשלחה למקמילן האשים המזכיר המדיני של הסוכנות, ליאו כהן, את הבריטים - על סמך "דו"ח מפורט שקיבלה הסוכנות היהודית" - באי-הפעלת היחידה שחנתה ב"בית אנטוניוס", וציין שכלי-רכב צבאיים ומשטריים עברו במקום הקרב ואנשיהם לא סייעו ללכודים. כהן דרש שהשלטונות יחקרו את נסיבות האסון ויספקו את ממצאי החקירה למנהיגי היישוב העברי.

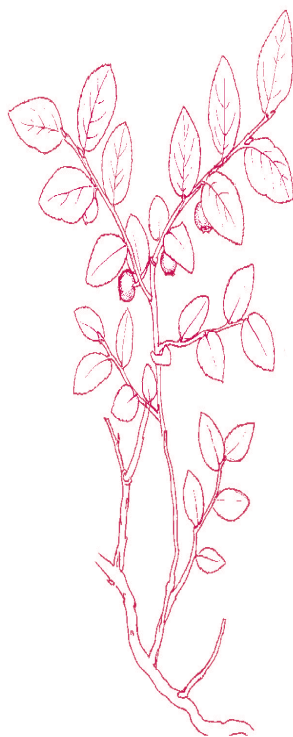
גם בדיווחים הפנימיים האשימו היהודים את הבריטים. ב-16 באפריל כתב בן-גוריון למשה שרת בניו-יורק: "לפי כל הסימנים הייתה יד הצבא (הבריטי) בטבח של אנשי 'הדסה', כמובן לא באופן אקטיווי. אלא, א. במניעת גישת כוחות ה'הגנה'. ב. באי-מניעת פעולת הכנופיות במשך שעות. ראוי לציין ששרת היה זקוק למידע מדויק כדי לנהל את מאבקו המדיניים בניו-יורק ובוושינגטון, ושכדיווח שקיבל מבן-גוריון לא תוארו הדברים כהווייתם.

36. לימים - מפקד חטיבה בצה"ל בדרגת סגן אלוף.

37. לימים - נשיא לשכת עורכי-הדין בישראל.

38. לימים - התובע הכללי (תוכ"ל) ופרקליט צבאי ראשי הראשון של צה"ל.

בישיבת הנהלת הסוכנות ב-21 באפריל אמר אליהו דובקין: "אין איש יכול להבין מה קרה. במרחק שש מאות מטרים מיישוב יהודי נרצחו שבעים וארבעה יהודים, ולא נעשה ניסיון להצילם".

מהדברים שאמר בן-גוריון בישיבה ההיא אפשר ללמוד, שהוא לא שינה את דעתו: "אלמלא היו האנגלים מזדהים עם הערבים - ואין ספק שהם מזדהים אתם, וטבח שי"ח ג'ראח יוכיח - היה המצב בירושלים הרבה יותר נוח. את טבח שי"ח ג'ראח אפשר לכנות בשם 'טבח אנגלי'. הם (האנגלים) היו במקום, לא נקפו אצבע ולא נתנו לאחרים לעזור". משה קולודני (קול) ביקש דו"ח מלא על מעשה-הזוועה בשי"ח ג'ראח, ואמר: "נראה לי שאנו זכאים לדעת על כך". בן-גוריון לא השיב לשאלתו של דובקין, ולא נענה לבקשת קול.

דפנה ואני שוחחנו עם מיכאל על ממצאי המחקר. מיכאל הביע התפעלות מן המאמץ שהשקענו, והוסיף: "כשתבגרו תבינו את המושג 'חיכוך' במלחמה, ושאינ מלחמה בלא פגמים וכישלונות. צריך לזכור שמי שאינו עושה אינו נכשל". אחרי חמישים שנה, שרובן הוקדשו לחקר מלחמות, ברור לי שרוב ההיסטוריונים הישראליים שכתבו על פרשת שיירת-הדסה האשימו את הבריטים באחריות לאסון. בספר תולדות מלחמת הקוממיות, כתבו אנשי מחלקת ההיסטוריה של צה"ל: "הצבא הבריטי, שחנה במרחק צעדים ספורים מן המקום, עמד מנגד, וכל פניותינו אליו היו לשווא. מפקדו טען שזאת תשובה על מעשה דיר יאסין, שחל יומיים קודם-לכן".

פרשת שיירת הר הצופים חשפה לא רק את פיצול התפיסה הפוליטית והעדר האסטרטגיה הביטחונית המגובשת של ראשי היישוב, שליקויי התפקוד של ה"הגנה" בירושלים הם פריה הבאוש, אלא גם את חוסר נכונותם של מפקדי המחוז, מפקדי ה"הגנה" ומנהיגי היישוב, להפיק לקחים ומסקנות. הממסד הצבאי והפוליטי של היישוב העברי, ואחר-כך הממסד של מדינת ישראל, השתדלו להסתיר מחדלים. את מחירה של גישת אי-הפקת הלקחים שילם עם ישראל כבר במלחמת העצמאות ובלוחמה הזעירה שאחריה. אחד מהסימנים להסתאבותם של ראשי מערכת הביטחון, מיד לאחר קום המדינה, שהם לא עשו מה שילדים בכיתה ז' בהדסים היו מסוגלים לעשות - לחקור את האירועים. אחד מהסימנים לבגידת האינטלקטואלים בתרבות ישראל הוא שהתקרנו, וניסחו בלשון רהוטה מיתוסים עבור ראשי המדינה ועבור ראשי מערכת הביטחון, ולא חשפו את כישלונותיהם ואת מחדליהם. היה בידיהם של אנשי הרוח והאקדמיה של שנות החמישים לחשוף את האמת טוב יותר מאתנו, ולחשיפתם הייתה נודעת השפעה חיובית. אולם במקום לנקוט נורמה של אחריות ושל ביקורתיות הם אימצו נורמה של נאמנות לאליטות, ותלמידיהם נוטים בעקבותיהם.

ז. הדסים בשבילי הייתה ריח פרדסים

אחרי טבח שיירת "הדסה" ירד דני דסה מהר הצופים, ובא הביתה. היו ברשותי כלי נשק רבים. שאלתי למי למסור את הנשק. אבי, ששירת בחיל הקשר, אמר, "לך לבסיס במחנה שנלר". הלכתי לשם. אמרו, "מי אתה?" אמרתי שאני בא מהר הצופים. אמרו, "תיכנס למחסן ותן את הנשק". נכנסתי לחדר גדול, שהיו בו הרבה מפקדים. נרדמתי על הרצפה. באותו היום הייתה התקפה על העיר העתיקה. ההתקפה נכשלה, ולשנלר חזרו משאיות עם גופות. אבי אמר: "דני, בוא אתי". הוא הכניס אותי לחיל הקשר. נתנו לי חדר מעל כל הפגזים. משם עברתי לקטמון, למטה של משה דיין, מפקד החטיבה הירושלמית. בהפוגה שלחו אותי לקורס מדריכי ספורט. לא היה מה לעשות אתנו. אחרי ההפוגה

השתתפתי בהתקפה על בית ג'אלה. אבי היה אחראי לקשר במבצע. הוא הטיל עלי לקיים קשר טלפוני אישי בין משה דיין לבין המפקד הירדני עבדאללה תל. האזנת לשיחות ביניהם.

בקורס מד"סים התחיל העיסוק שלי בספורט. במחנה דורה בנתניה, הדרכת את אנשי המטה הכללי, שבאו לעבור כושר גופני. תרגלתי אנשים. באו לשם גם קציני תותחנים. לפני השחרור הגעתי לבסיס המטה הכללי בקריה. שם נתנו לי ג'וב: לנקות בתי-שימוש. סירבתי. זרקו אותי לבסיס חיל האוויר בחצור, שם נתנו לי תפקיד ש"ג. עמדתי בשער. למחרת בא קצין ושאל, "דני, מה אתה עושה כאן?"

הכרתי אותו מ"הפועל". אמרתי לו שנתנו לי להיות ש"ג. אמר, "בוא", ושלה מישהו אחר לשער. הוא לקח אותי, הכין קפה, ואמר: "מחר יבואו אלף קצינים להתאמן. אתה תאמן אותם". למחרת באו אלף קצינים לעבור קורס כושר גופני. עמדה קבוצה לפני. והנה עומד לפני, עם פנים אדומות כמו סלק, זה שזרק אותי מהמחנה בקריה. הרצתי אותם, ושפפתי אותם, והייתה לי חגיגה.

אחרי זה השתחררתי. הגעתי לתל-אביב, נתנו תשע לירות פיצויים. הייתה הזדמנות לעבור קורס למורי התעמלות במחנה יונה. קפצתי על זה בשמחה. הקורס נמשך שנה. כאמור, מאז ילדתי רקדתי. לרקוד זה החיים שלי. תוך כדי מלחמת העצמאות היו בירושלים קורסים לריקודים בהדרכת נורית קדמן. השתתפתי בקורסים האלה. אחר-כך ארגנתי להקה להופעות. לאחר השחרור המשכתי להשתתף בקורסים לריקודי-עם. אחד הקורסים התקיים בקיץ בהדסים. אז פגשתי בראשונה את עופרה שפירא כשהייתה בת עשר. היה לה כבר אז כישרון אדיר. התאהבתי במקום.

בשנת 1952 פנה אלי ירמיהו שפירא, שיש בהדסים ג'וב עבורי, להיות מורה להתעמלות ומדריך. נתן לי להדריך את קבוצה ג' של המחזור שלכם. באותו הזמן למדתי ריקוד מודרני אצל ג'ורד קראוס בתל-אביב.

בהדסים הקמתי להקה לריקודי-עם. הלהקה הופיעה בנתניה ביום העצמאות. הופענו באבן-יהודה, בהרצליה. במקביל הקימה גרטה את הלהקה שלה.

כמורה לספורט, אימצתי לי כבן את גדעון אריאל. הרגשתי שאנחנו קרובים זה לזה. גדעון לא היה 'אחד מהחבר'ה'. הוא היה מחוץ לעניינים. בעיקר התעניין ברכיבה על אופנוע. הרגשתי קרוב אליו. אמרתי לגדעון, "רוצה להיות חזק? עשה את המסלול. קח מקוש, חתוך את השרה".

גדעון ושבח וייס נרבקו אלי. ספורט עניין אותם. בעיקר כדור-ברזל ודיסקוס. עניין אותם להרים משקולות, משהו גופני חזק. רצו להיות גיבורים גדולים.

מרים סידרנסקי רצתה לרוץ. תמיד רצתי עם כולם.

מיכה ספירא היה אתלט ורקדן.

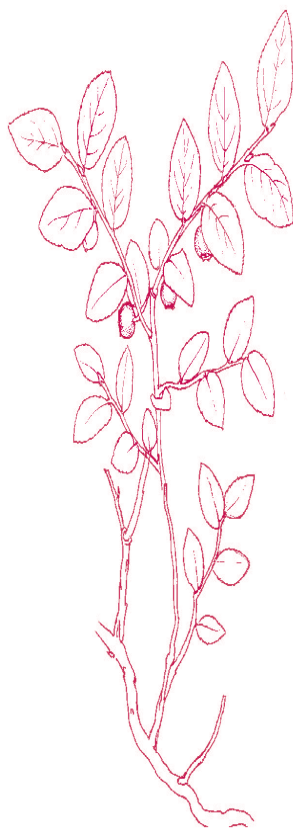
פיתחתי בהדסים את האתלטיקה. הרצתי את התלמידים על שביל הכורכר מול חדר-האוכל. בריצות הללו התגלתה מרים סידרנסקי. אולם התעמלות לא היה. הלכתי לאבן-יהודה, ונגר הכין לי מקפצה. רציתי לעשות מסלול ריצה, ולא נתנו תקציב בשביל מכשירי ספורט. המצאתי פטנטים: התעמלות חופשית, שוודית. אהבו לשחק מחניים, כדורגל. הצלחנו לארגן מגרש קטן לכדורסל. קיבצנו קבוצה. הלכנו לתל מונד לשחק נגד אסירים. מנהל בית-הסוהר התגורר באבן-יהודה. נפגשתי אתו על כוסית קוניאק. אמר, "תביא לי קבוצה, שתופיע נגד האסירים". אמרתי, "הם יהרגו את האסירים". "אני אחראי", ענה.

הדסים בשבילי הייתה ריח פרדסים. לקום בבוקר, לקחת כמה חבר'ה לרוץ מסביב לכפר. נסיעות בלילה למכמורת, לרוץ יפה על חולות.

"התנגרות דינמית משתנה"

ח. דיאלוג עם דיסקוס

על מדשאות הדסים צמחו שני ספורטאי-על: גדעון אריאל ומרים סידרנסקי-קצנשטיין. את שניהם גילה דני דסה, ביכולתו המיוחדת לקיים דיאלוג עם גוף האדם. גדעון שאף להיות חזק עוד לפני שהגיע להדסים. בכיתה ד' החל להתאמן בהרמת משקולות במכון הלפרין בתל-אביב. אחרי שנכנס להדסים, הוא התפעל, כאמור, משלמה פוגל, ויחד אתו הרים משקולות בקביעות. פוגל הרים משקולות של חמישים ק"ג, וגדעון, להפתעת התלמידים והמורים, הצליח להרים בגיל שתים-עשרה משקל כזה.

בהרמת המשקולות עם פוגל שמת לי לב לתופעה, שהשלב הראשון בהרמת המשקולות קשה יותר והשלב השני קל יותר [מספר גדעון]. כיוון שביקשתי להקשות על עצמי, פיתחתי שיטה: חיברתי שרשראות למשקולות, ובקצה השרשראות קשרתי קופסאות שימורים. בכך הוספתי עוד משקל בשלב השני של הלחיצה, ונתתי לשריר להתאמן יותר.

את התובנה - שבהדסים הייתה אינטואיטיווית, וכיניתי את מה שמצאתי "כוח משתנה" - פיתחתי במעבדתי בארצות-הברית למושג מרכזי של הדיסציפלינה הביו-דינאמית הממוחשבת: התנגרות דינאמית משתנה - A Dynamic Variable Resistance. ככל חיי הבוגרים התבססו פיתוחי והמצאותי על המושג הזה ועל נגזרותיו. הספורטאי הבכיר באותו הזמן בהדסים היה שבח וייס, שביקש דרך הצטיינותו בספורט להיות ישראלי. דני אימן את שבח בזריקת דיסקוס ובהדיפת כדור-ברזל.

ראיתי שדני ושבח זרקו דיסקוס של גומי [סיפר גדעון], ורציתי לנסות. הראו לי ולצ'ילי איך לאחוז דיסקוס ביד, ולזרוק. לא היה קל. הדיסקוס עף למרחק של עשרה מטרים בלבד. שבח הסתובב כמו פסל יווני, הדיסקוס התעופף, ועף רחוק. זה עשה עלי רושם כביר. ביקשתי לזרוק כמותו ולא יכולתי. אמרו לי, "בוא". שבח סידר לי את הדיסקוס ביד. זה היה כאילו נכנסה בי נשמה. נקשרתי לדיסקוס. בפעם הראשונה בחיים חוויתי שמישהו מנסה לעזור לי. לא יכולתי לאכזב אותם. רציתי להיות יותר טוב בפעם הבאה. לא היה לי דיסקוס להתאמן אז זרקתי אבנים. חיפשתי איזה אבן דומה לדיסקוס. זרקתי אותה כמו דיסקוס. האבן הייתה חדה, וחתכה את אצבעי. אחרי יומיים, בשיעור ספורט, נתן לי דני לזרוק דיסקוס אמיתי. הוא ראה את החתך ביד ושאל: "מה קרה?" אמרתי: "התאמנתי באבן".

דני נתן לי דיסקוס מגומי, במשקל קילו וחצי (הדיסקוס התקני שקל שני ק"ג). זה שיגע לי את החיים. לא הפסקתי לזרוק, ובלילה ישנתי אתו במיטה. התפתח דיאלוג ביני לבין הדיסקוס. קשר אהבה ממש.

בהתחלה צ'ילי זרק דיסקוס יותר רחוק ממני, ואשר ברנע הדף כדור-ברזל רחוק יותר ממני. אמרתי לעצמי: "אני חייב לעבור אותם!" חיפשתי ספרי הדרכה. הם עניינו אותי יותר מתנ"ך. טומי שחם-שווארץ, מדריך הגדנ"ע, שאחר-כך החליף את דני כמורה ספורט, השיג לי ספרים על דיסקוס באנגלית. את הספרים חיבר קן דורטי, שהיה אז מומחה עולמי באתלטיקה. ביקשתי את יוסף טנר שיתרגם מילה במילה: על זווית הזריקה, על כך שהחזה יצא לפני הרגל וכו'. באותו הזמן שיאן העולם בדיסקוס היה אל אורטר³⁹. הוא ניצח באולימפיאדה בתוצאה של 52 מטר. אמרתי לעצמי מה שטוב לאורטר - טוב גם לי. החלטתי להתמקד בסגנונו. לימוד סגנון זריקה לפי הספר, בשפה

39. אורטר השיג הישג אישי חסר-תקדים כשניצח בארבעה משחקים אולימפיים בזריקת דיסקוס - במלבורן (1956), ברומא (1960), בטוקיו (1964) ובמקסיקו-סיטי (1968). רק קארל לואיס משתווה לו בהישגו. עקב החרם האמריקני על המשחקים האולימפיים במוסקווה (1980), לא השתתף אורטר בהם, למרות שהיה בנבחרת האולימפית של ארצות-הברית.

שכמעט לא ידעתי, פיתח בי אורך-רוח. התחלתי לזרוק דיסקוס לפי התמונות שבספר. שבח ודני התפלאו איך אני זורק. אמרו לי שלא כך זורקים. אני נצמדתי לסגנון שבספר. עד מהרה השגתי גם את ציילי וגם את אשר. את שבח לא הצלחתי להשיג עד שעזב את הדסים. הוא זרק דיסקוס למרחק 42 מטר, והיה אחד הטובים בארץ. כששבח השיג את דני, הוא התרגז והפסיק לזרוק דיסקוס. ידעתי שאיני כישרוני כמו שבח, אך אמרתי לעצמי שאם אמצה את הפוטנציאל שלי, אשיג גם אותו. כל-כך הייתי נתון ברצון לשפר את זריקת הדיסקוס ואת הדיפת כדור-הברזל עד שגם בכיתה הייתי מנתח סגנונות ודרכי אימון, ולא מקשיב למורים. כשדיברו על המלך דוד בתנ"ך אני ראיתי את עצמי כ"מלך" באתלטיקה.

אבי לא לקח אותי אליו הביתה בחופשות. כשנשארתי בכפר, בכיתי בלילה. קיבצו בהדסים את כל מי שנשאר, ונאלצתי לבלות עם תלמידים מבוגרים ממני. הלכתי לבית-השימוש, ובכיתי.

בכיתה ט' התרשם טומי שחם, שהחליף את דני דסה, מהתלהבותי לספורט, והציע לרחל לשלוח אותי בחופש להשתלמות למדריכי ספורט בחולון. רחל נענתה, ואף מימנה את העלות: עשרים לירות. את הקורס ניהל יריב אורן.⁴⁰ למדו בו אנטומיה ופיסיולוגיה. הייתי החניך הצעיר ביותר.

ערב אחד התקיימה בין החניכים האליפות בהורדת ידיים. אחד החניכים, זיתוני, עולה מעיראק, ניצח את כולם. הוא היה גדול וחזק, ואני התבוננתי מהצר, ולא השתתפתי. לאחד שזיתוני ניצח את כולם, הציע לי יריב לנסות. אחזנו זה בידו של זה, יריב אמר: "אחת, שתיים, שלוש, תתחילו!" זיתוני לא הזיז את ידי. קיבלתי ביטחון, והורדתי אותו. היה שקט מסביב. זיתוני הסמיק, והציע שנתחלף במקומות. הורדתי אותו עוד הפעם, כמו נס משמים: ילד קטן עם ידיים רזות. הוא בגיל חמש-עשרה, ואני בן שלוש-עשרה.

יריב שאל, "איזה ספורט אתה עושה".
אמרתי, שאיני עושה ספורט, אך זורק דיסקוס.
"מי המורה שלך?"

הוא דיבר עם טומי, וביקש להרשות לי לנסוע מהדסים כל שלישי וחמישי, להתאמן אצלו בכפר-סבא. אמרתי: "יש לי חבר טוב, הליל, וחברה, איריס". אמר: "תביא את איריס". היא רצה 400 מטר. גם את מרים סידרנסקי הבאתי, והיא ניצחה את כולם. התייחסתי לאימונים כאל דת. איריס והאחרים לא תמיד נסעו, ואילו אני, מדי שלישי וחמישי, נסעתי בטרמפים, והלכתי לאיצטדיון. כך התאמנתי שנה, והגעתי למקום ראשון בארץ בדיסקוס ובכדור-ברזל.

בשנת 1956 היה פיגוע חבלני ליד הדסים: מחבלים, שחדרו מקלקיליה הסמוכה לכפר-סבא, רצחו יהודים, וחתכו את אוזניהם. פחד נפל על אנשים באיזור. למרות זאת, גם באותו היום נסעתי לאימון בכפר-סבא. יריב היה באיצטדיון.

"אני מתאמן חזק ולא קורה שום דבר. האם אוכל להגיע לאולימפיאדה?" שאלתי אותו. באותו הרגע ראיתי את עצמי בעיני רוחי מתחרה באולימפיאדה, ועיני זלגו דמעות. "אם תרצה אין זו אגדה. אם תתאמן תוכל. אם תבוא לכאן יותר, אאמן אותך יותר. אין דבר העומד בפני הרצון", ענה יריב.

מאז התאמנתי יותר ויותר חזק. באחד מסופי-השבוע, כשהייתי בכיתה י', נסענו איריס, ציילי ואני, לאליפות הארץ באתלטיקה קלה. היו שם ברוך חבס, אלוף הארץ, ואורי

40. לימים - מנהל רשות הספורט.

גלין, בן משפחתה של איריס. באותה התחרות זרק אורי גלין את הדיסקוס למרחק 48.03 מטר, ושבר את שיא ישראל. אמרתי לאיריס, "תגידי לאורי שפה נמצא אדם שישבור את השיא שלו". כולם צחקו ממני.

התאמנתי עוד יותר חזק. לא היה אתלט בארץ, כך נדמה לי, שהקדיש כל-כך הרבה שעות לאימון כמוני. שמת לי למטרה לזרוק דיסקוס חמישים מטר ולהדוף כדור-ברזל שישה-עשר מטר, ושיניתי את שמי ל-16-50; וכך קראו לי אז בהדסים.

בכיתה י"ב הייתי כבר אלוף הנוער. בגלל האימונים נכשלתי בבחינות הבגרות בתנ"ך ובספרות עברית. לעומת זאת, במתמטיקה, בפיסיקה, בכימיה ובזואולוגיה, למדתי עם מיכה ספירא, ושנינו קיבלנו ציונים גבוהים. הכישלון לא דיכא את רוחי. הייתה לי אז מטרה בחיים: לייצג את ישראל באולימפיאדה.

גדעון אריאל הציב שיא ישראלי ושיא אסיאתי בזריקת דיסקוס - 58.03 מטר - שהחזיק מעמד כעשר שנים, והיה הישג נכבד גם במונחים עולמיים.

את מרים סידרנסקי גילה דני דסה בתחרויות הבוקר על שביל הכורכר לפני חדרי-האוכל. בתחרויות הבוקר תמיד ניצחתי [סיפרה מרים]. איריס השתגעה ממני. היו תחרויות בכפר בימי שבת, שם ניצחתי בריצות למאה מטר ולמאתיים מטר. הצטיינתי באלפיות המוסדות של עליית הנוער. אז לא ידעו מה זה לאמן באופן מקצועי. דני דסה היה רקדן ומורה לריקודים. אחריו בא טומי שחם, וממש טיפח אותי. שלח אותי עם גדעון אריאל לתחרויות ספורט מחוץ להדסים. היה לי סגנון טבעי משלי. היו לי הישגים מרשימים. בי"א הגעתי לנבחרת הנוער של ישראל והתחריתי במכבייה. בגיל שבע-עשרה כבר הייתי בבוגרים, ייצגתי את ישראל ביוון, והגעתי למקום שלישי בתחרות; וראשונה בין הישראליות.

אז הרגיש טומי שהוא הגיע לפסגת יכולתו כמאמן, והעביר אותי למרדכי מגלי בפתח-תקווה. ממנו עברתי לעמיצור שפירא⁴¹ בהפועל תל-אביב.

היה לי כישרון טבעי. קשה לומר שהמאמנים הקנו לי סגנון, אבל הם עודדו אותי. אסא אליאב מזרחי הגיע אלינו בכיתה י"א. טומי שחם זיהה את הפוטנציאל שלו, אימן אותנו, והפך אותנו לאחד הרצים הטובים בארץ. אסא היה בנבחרת ישראל בריצות למאה מטר ולמאתיים מטר, והיה שותף לשיא ישראל במירוץ שליחים למאה מטר.

בהדסים היו נבחרות מעולות לכדורסל ולכדורגל, שזכו בגביעים רבים בתחרויות אזוריות וארציות של בתי-ספר. כך הגשימו רחל, ירמיהו, דני וטומי את החזון של פרופסור משה שוובה להשתמש בספורט ככלי חינוכי חשוב לעיצוב את הדור הראשון של הישראלים.

41. נהרג בטבח י"א הספורטאים הישראליים במשחקים האולימפיים במינכן, בספטמבר 1972.

על מה חלמנו
ואת מה חקרנו...

“שיירת הדסה”

ט. לחנך דרך חוויות

האמנות על כל היבטיה, יחד ובנפרד, אפפה את תלמידי הדסים כטבע עצמו. האמנות הראייתית הייתה נוכחת בגני בכל התלויים של הדסים, עם פרחיהם המרהיבים, שהיו יצירה ארכיטקטונית. היא הקיפה את מבני המגורים, שתוכננו במיוחד כדי להשיב את ילדותם האבודה של ילדי השואה. אמנות הציור הייתה נוכחת בחדרים, כדי שתהיה לילדים ידידי אינטימי. המורים הטובים ביותר לציור לימדו בהדסים. שיעורי האמנות של פילי הפיקו מוצרים באיכות מעולה, שנמכרו בחנויות העילית של תל-אביב. מוסיקה עממית, משולבת במחול עממי, נוצרה על-ידי גיל אלדמע ועל-ידי דני דסה. מוסיקה קלאסית הביא גרי ברתיני. הריקוד האמנותי נוצר על-ידי גרטה סלוס. את התיאטרון העלה לגבהים צבי רפאל.

האמנות בהדסים הייתה כטבע עצמו. היא שיקפה את טבע האדם. כך ידע ירמיהו שטבע האדם, בניגוד לטבע חיית השדה, הוא שכלי, והשימוש בשכל אינו אוטומטי כשימוש באינסטינקט, כי אם מותנה בבחירת היחיד להפעיל את תודעתו ולמקדה. לכן הבין את צריכת האמנות כצריכה אנושית הכרחית: הוא הבין שהצורך העמוק של האדם באמנות, מקורו בעובדה שכישורו הקוגניטיבי הוא מושגי; כלומר, הוא משיג ידע באמצעות הפשטות, וזקוק לכוח להביא את הפשטותו הרחבות ביותר אל מודעותו המיידית החושית. האמנות מספקת את הצורך הזה כיוון שהיא מימוש של מטאפיסיקה. אמנות מאפשרת לאדם לתפוס ישירות את מושגיו. האמנות יוצרת מחדש את המציאות כמופע חווייתי, ומלמדת את האדם להשתמש במודעותו. ירמיהו, כמחנך, השכיל להשתמש בכוחה החינוכי הזה של האמנות.

ביום הקמת המדינה, ד' באייר תש"ח, הדרכתי ילדים מכיתה ד' בקבוצה א' [מספר שבח וייס]. הייתי אז בן שלוש-עשרה. ישבנו על הדשא, ושמענו את בן-גוריון מכריז על הקמת המדינה. אחר-כך עשינו טקס משלנו: רחל בחרה בי לעלות על קומת הביניים של מגדל המים, ולקרוא בפני כל התלמידים והבוגרים את מגילת העצמאות. היה מפקיד נורא לעלות ולרדת. המורה ישראל מלחי תרגל אותי. זו הייתה חוויית התערות מדהימה. אחר-כך אביגדור שחן ואני כתבנו מאמר, "שמש זורחת בשמים", על הקמת המדינה, לכתב-העת של הנוער הציוני.

ירמיהו פנה אלי [סיפר שלמה אחיטוב, המורה להיסטוריה], "שלמה, חסר בחינוך הילדים 'אידישקייט' ויהדות. מה דעתך: כליל שבת נערוך ארוחה חגיגית עם פרחים ועם חלות, ואתה תברך ברכה דתית, כדי שירגישו מה עושה כל יהודי בביתו כליל שבת". התלבטתי האם עלי לברך ברכה דתית במסגרת חילונית. ירמיהו שכנע אותי. מאז דבק בי בהדסים השם "ויכולו".

רחל וירמיהו ביקשו לפתח בהדסים חיי תרבות ברמה גבוהה. הם חיפשו אדם מתאים לרכז את הפעילות. הפור נפל על משה זעירי.

כשלוש שנים - מסוף 1945 עד סוף 1948 - התקיים בסלבינו - כפר קטן בהרי האלפים, צפונית-מזרחית למילאנו שבאיטליה - מעון לילדים ניצולי שואה, בניהולם ובהדרכתם של מספר חיילים מהיחידות העבריות בצבא הבריטי, שחנו אז בצפון איטליה. האיש המרכזי בחבורת החיילים היה משה זעירי, שכבר מפלישת בעלות-הברית לדרום איטליה, בשנת 1943, הקדיש חלק ניכר מזמנו לאיסוף ילדי שואה. כשמונה מאות ילדים עברו את המעון הזה, ושהו בו פרקי-זמן שונים בדרכם ארצה. ילדים מגיל חמש ושש ועד שש-עשרה ושבע-עשרה התלקטו אל הבית בסלבינו מכל רחבי אירופה ההרוסה: ממחנות

משה זעירי: במעון הילדים בסלבינו.

ההשמדה, מיצרות, מכפרי מחבואיהם, ממנזרים, מנדודים בערבות סיביר.⁴² בשנת 1948 חזר משה זעירי ארצה עם אשתו יהודית ועם ילדיהם, ובשנת 1949 הזמינו ירמיהו לעבוד בהדסים כמדריך וכאחראי לכל הפעילות התרבותית בכפר. יהודית החלה לעבוד כגננת של ילדי העובדים.

משה זעירי נולד בעירה קפוצ'נסה ליד העיר לבוב שבפולין, בשנת 1914, חודש אחרי פרוץ מלחמת-העולם הראשונה. בגיל צעיר הצטרף לתנועת הנוער הציונית "גורדוניה". סיים סמינר למורים בלבוב, והרבה לעסוק בתיאטרון. על דרכו בתיאטרון סיפרה יהודית, אשתו:

מילדותו נהה אחר תיאטרון, ובעיירה הקטנה בגליציה, תיאטרון משמעו – להקה נודדת, שהציגה בעיקר בידיש. אחותו סיפרה שהיה לו חוש שישי. תמיד ידע בין הראשונים על בוא להקה כזו לעיירה, והזדרז לעזור לסחוב את התפאורה הדלה. בזכות זה זכה לכניסה חופשית. לאחר זמן לא רב ייסד עם חבריו להקה כזו, שהציגה בעיירות ובעיירות הסמוכות. פעם אף זכה להציג בפני מאיר מרגלית, שביקר אז בפולין, והציע לו לעלות ארצה, ולהצטרף לתיאטרון "האוהל". אך כחבר "גורדוניה", הוא בחר לעלות כחלוץ ולהצטרף לקבוצת שילר.

גם שם לא משך ידו מחיבת התיאטרון, והוא העלה מחזות ומסכתות עם ילדי הקיבוץ ועם נערי עליית הנוער. במקביל, הופיע כקריין מבוקש בקיבוצי הסביבה הקרובה. כעבור זמן-מה, הצטרף לסטודיו "הבימה" בהדרכת צבי פרידלנדר, וזה לא היה קל כחבר קיבוץ. היה משכים קום, ומביא תוצרת חקלאית העירה; וכך יכול היה להשתתף בקורס. מה מאושר היה כשהוזמנו חברי הסטודיו להופיע כסטטיסטים בכמה הצגות "הבימה". לימים, למד בקורס לבימאים, וכדי לממן את לימודיו עבד כסבל בנמל תל-אביב.

במלחמת-העולם השנייה התגייס לצבא הבריטי, ויחד עם השחקנים חנה מרון ויוסי ידין (שהיה אז בעלה) הקים להקה צבאית, "מעין זה", שהופיעה בפני הלוחמים היהודיים. השיר המפורסם של הלהקה היה "כל הדרכים מובילות לרומא".

בהדסים חינך דרך תיאטרון. כמו ירמיהו, הוא האמין שלחנך צריך דרך חוויות. לא היה חג ללא הצגה, או ללא טקס. פעם הופיעו הילדים הצעירים ופעם בני-הנוער, ובטקסים השתתף כל הכפר.

התקיימו טקסים מפוארים בימי חנוכה עם תהלוכת לפידים ועם מקהלה, ששרה קטעים מהאורטוריה "יהודה המכבי" של הנדל, ומי לא התלהב מהצגה כמו "הד המרד", או מ"דרבן בחורשה" בט"ו בשבט?

לפעמים הובאו גם במאים מבחוץ: שמואל בונים, שגם צייר את התפאורות, או צבי רפאל ואשתו חיה, שגם תכננה את התלבושות הנפלאות.

היו גם אירועים צנועים יותר: קבלות-שבת ו"סעודה שלישית" עם צאת השבת. עם דמדומים היו מתכנסים לצלילי נגינתו השקטה של גיל אלדמע, משה היה קורא סיפור חסידי, וכולם שרים בשקט.

גולת הכותרת הייתה טקס חג הביכורים שהפך במשך השנים לאירוע המרכזי של הכפר, ולכבודו נבנה האמפיתיאטרון. כמעט שלא היה אדם בכפר שלא עורב בהכנות. בראש וראשונה, כמובן, גרטה סלוס, עם ריקודים נפלאים למנגינות היפות שחיבר גיל, חלקן למילים של מיכאל קשטן.

המורה הראשון למוסיקה בהדסים היה אברהם דאוס. אלזה, אשתו, לימדה ציור. הוא לימד את ילדי השואה שירים ישראליים. רוני, אלמנתו של אברהם (יאיר) שטרן, מחולל לח"י,

42. על פרשת ילדי סלבינו חיבר אהרון מגד את ספרו מסע הילדים אל הארץ המובטחת, עם עובד, 1985.

גארי ברתיני, יחד עם משה זעירי, הפכו את הדסים לכפר נוער מוסיקלי.

לימדה נגינה על פסנתר. כשדאוס ואלזה עזבו, היה מגיע להדסים, אחת לשבוע מירושלים, הצייר יעקב פינץ, שלימד ציור.

משה זעירי הביא את חברו, המנצח גארי ברתיני, שאותו הכיר בסלבינו. ברתיני הקים בשנת 1950 בהדסים תזמורת, שבה ניגנו כולם: יותר כישרוניים ופחות כישרוניים. הוא הקים מקהלה, שהופיעה בתחרות הזמרייה בנתניה, וזכתה למקום מכובד. הוא לימד את הילדים מוסיקה קלאסית. מדי שבת ערך שחרית לשבת, והדגים בתקליטו קונצרטים. הביא לשבתות את חבריו מהתזמורת הפילהרמונית שנתנו קונצרטים. בעידודו של ירמיהו, הפכו ברתיני וזעירי את הדסים לכפר-נוער מוסיקלי. לא היה אז בישראל מוסד חינוכי שעסקו בו במוסיקה באופן כה נמרץ.

גארי ברתיני היה ניצול שואה [מספר אלכס אורלי]. הוא היה מוסיקאי ברמה בין-לאומית, אך עד שנקלט בארץ ופרץ לעולם, הוא לימד אותנו. אשתו הייתה חולת שחפת, רזה וחיוורת. הוא היה מורה משוגע. הוא ידע להוציא מן הכוח אל הפועל את כוחה הייחודי של המוסיקה הנחוית כאילו היה לה הכוח להגיע אל רגשות האדם באופן בלתי-אמצעי, באמצעות צליל ללא חפץ ממשי, ללא תמונה או סיפור, להמחיש את המופשט ביותר, את הכרת המאזין עצמו.

אנחנו לא היינו בדיוק מלאכים קטנים. הוא החליט שאנגן בתזמורת על צ'לו, ולימד אותי לנגן על הכלי. הוא היה יוצא מדעתו אם מישהו היה מזייף. אנחנו היינו מזייפים בכוונה. הוא עבד יום ולילה בלי כל חשבון, והיה מתעלף בחזרות. בהדסים היה צוות הוראה עם אנרגיות גבוהות מאוד, כל אחד בתחומו. לצירוף האנרגיות הזה במוסד חינוכי לא היה אח ורע בארץ, לא אז ולא אחרי-כן.

זעירי וברתיני נהגו להביא להדסים לסופשבוע אנסמבלים של תזמורת צה"ל [מספר משה פרומיץ]. נתנו להם תנאים טובים, ובשבת בבוקר הם ניגנו לנו קונצרט. זכורים לי החלילנים אליהו גמליאל, אורי טפליץ ואורי שוהם. מקהלת "רינת" עשתה אצלנו חזרות. גדולי הכנרים בעולם ניגנו בהדסים, לרבות יאשה חפץ ויהודי מנוחין, על בימה מאחורי קבוצה ד'. הקומיקאי דני קיי נתן בהדסים הופעה על הדשא.

לי הייתה ביקורת חריפה על עבודתו של משה זעירי בהדסים, שאותה השמעתי גם באוזניו וגם באוזני אחרים. חשבתי כי המסכות והטקסים שהכין היו חד-ממדיים, ושימשו לתעמולה ולשטיפת מוח. סיפרתי לו כי לפני שבאתי להדסים, בכיתה ו', ביימתי בסוף השליש הראשון את "אותלו" לשייקספיר, ובסוף השליש השני את "המלט". הוא לעג לי, ואמר שבגילי הרך איני מסוגל להבין את שייקספיר. הצעתי לו להתמודד אתי בסעודה שלישית על ניתוח "המלט", או "אותלו". הוא לא נענה לאתגר.

כמו אבינועם קפלן וכמו שלום דותן, הוא ראה בי נער יהיר וטורדני. כתוצאה מכך לא שיתף אותי בפעולות התרבותיות שיוזם. מאוד החמיץ את פניו כשצבי רפאל בחר בי, כאחד השחקנים הראשיים במחזה "פעמוני אביב". הוא מאוד לא היה מרוצה מעבודותי המחקריות על מלחמת העצמאות. מיכאל קשטן הזמין אותי לשיחה אתו על גילויי בפרשת טבח הרופאים בשיירת "הדסה". זעירי טען שמיתוסים מקיימים את רוח האומה, ושבירת מיתוסים עלולה לפגוע במרקם התרבות הלאומית, שאנחנו כה מתאמצים לפתח בישראל. השבתי לו שמיתוס הוא מציאות לא מבוססת, וכי הוא ביטוי מעודן לשקר. תרבות לאומית, המבוססת על שקרים, סופה לקרוס. זעירי כעס מאוד, וכמעט שלא דיבר אתי יותר. היה כאן דיסוננס, התנגשות חזיתית גועשת בין העוצמה המערבולתית-אמנותית-ציונית שלו, המשרתת דיסאינפורמציה של המערכת הפוליטית, לבין העוצמה המערבולתית-אינטלקטואלית שלי, שעסקה נואשות וללא הפסק בזיהוי הדיסאינפורמציה כאבן-היסוד של המציאות. נוק-אאוט הוא קיבל ממני כשגנבתי לו את ההצגה בטקס יום הזיכרון לחללי צה"ל 1955.

ההצגה "פעמוני אביב".

לימים ביקרתי בספריית השאלה למחזות, שהקים בוועד הפועל של ההסתדרות. בקושי בירך אותי לשלום. ממשה זעירי למדתי כבר בגיל צעיר על התרבות האנטי-ביקורתית שהשתלטה על החברה הישראלית. תרבות זו המיטה עלינו את אסון מלחמת יום הכיפורים ולא מעט אסונות אחרים.

בניגוד להסתייגותי, דעה חיובית מאוד על משה זעירי השמיעה באוזנינו השחקנית ליביה חכמון. לדעתה, זעירי השפיע עלינו השפעה תרבותית ערכית באמצעות יצירת פולחן. הוא היה בימאי ואחראי לטקסים, ובאמצעות העוצמה של עיצוב הפולחן, במיוחד הסעודה השלישית, חוותה ליביה את ערך התיאטרון:

משה זעירי גר בהדסים. היה הבמאי של הדסים, והאחראי לטקסים. מדי שבת בסעודה השלישית היינו מתכנסים בין השמשות, לאור נרות, היינו ישובים לאורך שולחן ארוך ומפה לבנה. משה הקריא סיפורים, ושר את השיר "אליהו הנביא", בקול מיוחד מאוד של שחקן - קול עמוק, בהגייה עברית מוקפדת. אחרי "אליהו הנביא", כל אחד מקבל שלוש קוביות שוקולד.

ראינו את זעירי מהלך בשבילי הכפר במכנסי חאקי קצרים, בחולצת חאקי, בגרבי שלושת-רבעי עד הברך וחובש כובע טמבל. אבנר, בנו, היה בכיתה של אחי הגדול. שניהם עבדו על הטרקטור, וזה היה עניין של גאווה: הוא היה בעיני חלק מהמשפחה ואישיות מחנכת. בזכותו, החגים הפכו למשמעותיים מאוד בחיי. לא בכדי נושא הטקסים והחגים היה משמעותי מאוד. חלק מהחוויה של הטבעת זהותך כאדם המתוודע לעולם - חוויה שייחדה את כל הכפר - הייתה חוויה של אחדות גדולה מאוד בכפר הנוער.

ליביה סבורה שהמסר של הדסים היה דו-משמעי. מסר תרבותי-ערכי, המכוון לערכים קולקטיביים של תקומה, באמצעות הפולחן של התיאטרון ושל החגים, ומסר לא-מודע קולקטיבי, לא-מכוון של אימת השואה, המפורקת דרך סרטי אימה, שהוקרנו ללא הרף. את הדסים זוכרת ליביה חכמון:

"עם זיקה חזקה על השואה, והייתה בחנוכה אש, ושלוש דותן היה קורא את 'שלוש ממודיעין', וזה היה מפחיד".

התיאטרון של זעירי בהדסים היה ביטוי לעולמו של הילד. התהפנטתי. זעירי היה הבימאי. הוא תמיד העלה הצגות לילדים, שבהן ילדים הם הגיבורים. הוא נתן לילדים להתבטא, מתוך העולם שלהם. המחזה "המפוחית", בביום משה זעירי, הפך לאירוע מעצב, שדחק בי לבחור במשחק כדרך חיים. התאהבתי בתיאטרון. כל-כך התרגשתי

ליביה חכמון: "התיאטרון של זעירי בהדסים היה ביטוי לעולמו של הילד".

מ"המפוחית". אני זוכרת את ההצגה, כצופה, יותר מן ההצגות ששיחקתי בהן. ממש בכיתי בה, ורציתי להיות שחקנית. המחזה מטפל בדרכי הארכיטיפית של ילדי המוסד - הקליטה. "המפוחית" הייתה על ילד שלא מתאקלם. אחי שיחק את הילד, המנגן כמו אורפיאוס, אל המוסיקה, וכך שובה בנגינתו את לב הילדים, החוברים לאהוב אותו דרך המוסיקה. המוסיקה הופכת לסיפור העלילה הדרמטית, הילד הופך למקובל. גם "המפוחית" הייתה סמל כמעט פולחני: ילד המפוחית נקלט. ממש בכיתי. בהצגה רציתי להיות שחקנית. יוסי פולק שיחק ב"אולם הגדול" גם בהצגה של חנוכה: את יהודה המכבי, ואחי השני נהיה אחד החיילים. הם רקדו את "אל גינת אגוז" (אחדות האמנויות - הריקוד בדרכה מגלם את ההיבט הקולקטיבי-הפומבי הישראלי-צברי, בעוד שמוסיקת המפוחית את ההיבט של היחיד, המחובר ללא-מודע הקולקטיבי-אוניברסלי), והילד לא היה שותף לריקוד הישראלי. אני צברית, ורקדתי את הריקוד באהבה גדולה מאוד. עברנו עם זוקי חנניה שמלמדת שנים ב"בית צבי", עד היום, והתחילה את הקריירה בהדסים.

ליביה חכמון זוכרת תמונה רחבה מאוד של מפגשים עם אמנויות בכפר:

גארי [ברתינין] לימד אותנו להקשיב ליצירות מוסיקליות. מוסיקת ג'אז שמענו עם שמעון בראון, שהקים את הלהקה "ג'אז פלוס" ... שמעון בראון לימד ריקוד עממי - בראשונה רקדנו את זורבה היווני - ניחוחות מן העולם הגדול ... אמנות האריגה של פילי. בהדסים הייתה שאיבה אוסמוטית של מטאפיסיקה - ערכים דרך סביבה אמנותית מאורגנת, ההופכת לסביבתך הטבעית, זו המשמעות של בית-ספר. ערכים שבאו, כנראה, מהר האמת. ביום שישי אחרי-הצהריים היו משדרים את המערכונים של שייקה אופיר. ביום שלישי בצהריים, שלום הררי, המדריך המקסים, אימן אותנו בחידונים של שבח וייס. קראנו את קישון, משה זעירי הביא את סעדיה דמארי. אורה עידו העלתה הצגות בהשראת התנ"ך. אני, שהייתי חדורת אהבה לתיאטרון, זוכרת אותה. אחרים אולי שכחו. זו הייתה תפיסת ההנהלה החינוכית - שילוב אמנויות תחרותיות. טקס הביכורים הוא טקס של גאוות יחידה, כיוון שכל שנה הגיעו לטקס ההורים והרבה מאוד צופים.

בהשפעת פרופ' שוובה, העריך ירמיהו שפירא ביותר חינוך מוסיקלי. הוא הנחה את משה זעירי להביא להדסים מורים מעולים למוסיקה, לקיים מופעי מוסיקה בכפר, ולשלב מוסיקה בכל האירועים. המנצח גארי ברתיני היה המורה הראשון למוסיקה בהדסים, אך לימד זמן קצר בלבד. הצלחתו הגדולה של זעירי בתחום הזה היה בעל פרס ישראל לזמר העברי, גיל אלדמע, שלימד בהדסים חמש שנים.

גיל נולד בשנת 1928 בשכונת בורוכוב בגבעתיים, למשפחה שוחרת תרבות, שביתה שימש מרכז למפגש אמנים, שקיימו מופעים בחצר הבית. אמו, ששיחקה בשנות העשרים בתיאטרון "אוהל", הופיעה שם, בחצר, בהצגה "יעקב ורחל". אביו, אברהם, היה מורה לציור בגימנסיה הרצליה. בכיתם היה מחסן נשק של ארגון ה"הגנה". גיל החל ללמוד נגינה בפסנתר בגיל שש, וכבר בשלבי לימוד ראשוניים התגלה כישרונו המוסיקלי כשהחל ליצור מנגינות משלו, ולאלתר הרמוניות מקוריות.

הוא למד בגימנסיה הרצליה, התאמן בנגינה

גיל אלדמע חיבר מנגינות למילים של מיכאל קשטן.

בכינור, ניגן בתזמורת של הגימנסיה, ונטל חלק פעיל בחיי המוסיקה שלה. את לימודי התיאוריה במוסיקה השלים בקונסרבטוריון של מנשה רבינא, ומורו להרמוניה היה המלחין פאול בן-חיים.

במלחמת העצמאות שירת כאלחוטן בחטיבת "יפתח" – פלמ"ח. עלה על מוקש באזור כוכב הירדן ונפצע קשה. בעקבות הפציעה נקטעה רגלו הימנית למעלה מהברך. אחרי המלחמה למד באקדמיה למוסיקה בירושלים. אחרי שסיים את לימודיו הגיע להדסים.

יום אחד הופיע באקדמיה איש מבוגר עם כובע טמבל [נזכר גיל]. ליוו אותו חברתי ללימודים יעל צימרמן וגארי ברתיני. שמו משה זעירי. בהפסקה הוא הציע לי ללמד בהדסים. הוא אמר, "קח את הורייך בשבת בבוקר, ובואו להדסים. תראה את המקום. אל תחייב לכולם".

באתי בשבת בספטמבר 1952 לקראת תחילת שנת הלימודים. ראיתי הרבה ילדים מתרוצצים. המקום מצא חן בעיני. אמרתי: "טוב, אנסה".

בכל יום אחרי הצהריים עבדתי עם קבוצת ילדים אחרת. הגעתי עם המכוננית עד פתח המועדון, אחד הילדים נשא את האקורדיון, אני חילקתי לילדים דפים עם שירים, ניגנתי ושרנו. לקראת חנוכה הכנו טקס. מיכאל קשטן כתב מילים, ואני כתבתי מנגינות. אהבתי מאוד את הדסים, אך אחרי חמש שנים הרגשתי שאם אשאר שם, איתקע. לכן עזבתי.

רציתי לנסוע לארצות-הברית ללמוד ניצוח בג'וליארד.

י. הלהקה

גולת-הכותרת של חיי האמנות בהדסים הייתה להקת המחול, ששמה נודע בכל הארץ, וזכתה במקומות ראשונים בתחרויות ריקוד. הלהקה הצליחה בזכותם של שני אנשים: הכוריאוגרפית גרטה סלוס ורקדן-העל מיכה ספירא.

עבורי, אמנות המחול היא הקרובה ביותר לממשי [מספר מיכה]. כשרקדתי התבטלה תחושת החציצה המתמדת בין החוויה לבין המילים שחוויתי תמיד, ובגללה לא הבנתי מה המורים רוצים ממני בהדסים. חוויתי את המחול כידיעה גופנית, שאין בה מילים, רק תנועות. ידיעה המאפשרת הכרת הרבדים העמוקים ביותר של האדם. הריקוד שלי הוא הידוע הלא נחשב, הבלתי-ניתן לשעתוק, ובלתי-ניתן להיתפס במבט אחד, בו אני הכי עצמי והכי חי, באופן ההפוך ביותר לגוויות המתים, שניתחתי כשלמדתי אנטומיה. כשאני רוקד, אני מכונן את עצמי.

לפני הדסים מיכה לא רקד. דני דסה הכניסו לעולם הריקוד.

דני היה רקדן טבעי מעולה. היה גבר יפה, חתיך מדרגה עליונה שכל עולמו ריקודים. הייתי שחיין מעולה, אך בהדסים לא הייתה בריכה. כדורסל לא שיחקתי, ולא הייתי אצן. אבל ידעתי לרקוד, יש לי כישרון טבעי. דני התחיל עם ריקודים. נסחפתי. הריקוד בא לי בקלות. זה היה מנוף חברתי אדיר, שעשה לי שדרוג חברתי.

אז הגיעה גרטה. התפתחה בי אהבה גדולה לריקוד, וזכיתי להצלחה. אהבת הריקוד הולידה גם את האהבה ביני לבין גרטה. הייתי במרד נעורים. חיפשתי התכסחות עם מורים. הרבה שמחו להתכסח אתי. רצו להכניס לי, להעמיד אותי במקום. גרטה הייתה כמו אחות גדולה, שגם הבינה וגם העריכה אותי. לגרטה היה כישרון לתקשר עם ילדים בגובה העיניים. היה בה משהו חם. בסך הכול באה מחיים קשים. גם נעמי, בתה, גדלה לבר. שתיהן התגוררו בקצה פרוזודור בקבוצה ד'.

היא התחילה ללמד אותנו ריקודים מיוחדים. התנכלו לה, גם בהדסים וגם מחוצה לה. היו אז בארץ כמה מלכות של המחול הישראלי. מלכה אחת פעלה בבית-השיטה.

גרטה סלוס וגיל אלדמע, יוצרי להקת הדסים.

בחיפה פעלה ירדנה כהן. גרטה התחברה לירדנה. לירדנה הייתה תפיסה תרבותית מזרחית ותנ"כית. גרטה קיבלה את תפיסת ירדנה. היה ריקוד מפורסם, שפתח את טקס חג השבועות: הכוהנות, מתוקה, עפרה, עמידה, עליזה ולא, לפעמים מרים סידרנסקי, לבושות בלבן, בצניעות. הרי לא היו כוהנות במסורת היהודית. הריקוד היה מאוד לירי, מינימליסטי ואטי. הוא היה קרוב לכוטו, סגנון הריקוד היפני - ריקוד עצור מאוד וחזק מאוד. היא דחתה את הסגנון ההוליוודי המתפתל. סגנונה היה מאופק, מרגש מאוד. ריקוד אחר היה בהשראת אהבת נעורים של עופרה ושלי: ריקוד שיר-השירים. גיל אלדמע חיבר את כל המנגינות לריקודי גרטה. את התלבושות עשתה חיה אלפרוביץ. ריקוד שיר-השירים היה כביכול חצי בלט בתוך בוסתן, עם תלבושות עדינות מבד מבריק, יפה מאוד, מעודן מאוד ומיוחד.

יונתן כרמון נטה אז עם להקתו לסגנון הוליוודי קפצני ורעשני. גרטה לא נכנעה לקו הזה, שהיה פופולרי. היא עמדה על סגנונה האישי. גם ריקוד הקוצרים היה ריקוד מעודן. היא יצרה ריקוד אמנותי ולא ריקוד-עם.

להקת הדסים הייתה גוף חשוב. כל הבנות הכי יפות היו שם, והרקדניות הבולטות היו מתוקה ועופרה. הלהקה התגבשה בשנת 1952, כשהייתי בכיתה ז'. רוב הבנות היו בכיתה ח'. זו הייתה תקופת הזוהר של הדסים מכל הבחינות. רקדנו את ריקוד היין בכרמים, רקדנו ליד עץ הדומים בכניסה לכפר.

גרטה הייתה אז עולה חדשה. היא הייתה פדנטית, והיא רכבה עלינו.

גרטה סלוס נולדה בשנת 1910 בעיר טפליץ שבצ'כיה. מגיל צעיר התגלה בה כישרון נדיר לריקוד, ומגיל ארבע-עשרה החלה לרקוד וללמד ריקוד, כדי לעזור בפרנסת הבית. אמה הייתה פסנתרנית, והשתיים הופיעו ברחבי המדינה. כשבגרה, למדה מחול בבית-הספר של מרי ויגמן, שמרכזו היה בווינה, והיה לו סניף בפראג. ויגמן, תלמידתו של רודולף פון לאבן, הייתה ממובילות המחול האקספרסיוניסטי הגרמני, שפרח בגרמניה בין שתי מלחמות העולם. האקספרסיוניזם היה תנועה אמנותית, ששמה את הדגש על התרשמותו האישית של האמן ועל תחושת חרדתו לנוכח עולם המשתנה במהירות, ואובדן התקווה שאפיינה את המאה התשע-עשרה, שהכול יהיה אך יותר טוב. ויגמן התקרבה לאנשי קבוצת "גשר"⁴³, והייתה מיודדת עם אמיל נולדה, מייסד הקבוצה. המחול האקספרסיוניסטי התפתח מתוך שאיפה לחזור אל הטבע ולהפעיל את תנועותיו הטבעיות של האדם, בניגוד לבלט הקלאסי. לפני מלחמת-העולם הראשונה כילו ויגמן ופון לאבן בקומונה האוטופית בהר האמת שבשווייץ, ופיתחו שם יחד סגנון וטכניקה משלהם. הם קראו לו kinestetica - תורת התנועה. בבסיס התורה נמצאים ארבעת מרכיבי התנועה: משקל, זרימה, זמן ומרחב. את החלל, שבתוכו נע האדם, הם תפסו כיהלום תלת-ממדי, שבו אפשרויות עשירות ומגוונות לכיוון ולשילוב בין כיוונים.

כשפרצה מלחמת-העולם הראשונה הם התיישבו בציריך, והיו חלק מקבוצת "דא-דא", שהתנגדה למלחמה ולכל גילוי של בורגנות ושל קונוונציונאליות. לאחר המלחמה הקימה ויגמן בעיר דרזדן בית-ספר למחול, שהיה לו סניף בפראג. הנציגה הבולטת ביותר של הזרם הזה היום, שהתפתח לתיאטרון ולמחול, היא פינה באוש. גרטה סלוס הייתה תלמידה מצטיינת, ומרי ויגמן ניבאה לה גדולות. אך היא נישאה

גרטה סלוס: "בין גדולי היוצרים במחול הישראלי".

43. קבוצה של אמנים גרמניים, סטודנטים לאדריכלות, שפרסמו מניפסט הקורא לבלט את התפיסה הרואה באמנות מטרה בפני עצמה, ורואה בה אמצעי להעברת רעיונות חברתיים. מקור שמם בכתבי ניטשה, שבספרו כה אמר זרטוסטרה מדבר על "גשר" כסמל מרכזי, שאמור להוביל לעתיד מאושר יותר. התפרקו רשמית בשנת 1913. האמנים החשובים בקבוצה זו היו לודוויג קירשנר, אמיל נולדה וג'ימס אנסור.

בשנת 1930 לנוירולוג ד"ר פריץ סלוס, וחדלה לרקוד. (יש משהו מיסטי בעובדה, שאליהו ספירא, אביו של מיכה, גם הוא יליד צ'כיה, היה אורטופד, ועבד עם פריץ סלוס באותו בית-החולים). בשנת 1944 נשלח ד"ר סלוס לאושוויץ, ושם נספה. גרטה נשלחה מאושוויץ למחנה-עבודה באדרן ליד דרוזן (עוד נקודה מיסטית: בדרוזן היה, כאמור, בית-ספרה של מרי ויגמן), ושרדה.

אמא חזרה לפראג. שם הכירה בחשמלית את פרנסיס לנצר, ונכנסה להריון [סיפרה נעמי בר-שביט, בתה]. למרות שהייתה מבוגרת וחלשה, סירבה לעשות הפלה. נולדתי ביולי 1947. עלינו ארצה בינואר 1949, והתגוררנו זמן-מה אצל אחיה בקיבוץ עין-גב. אמא לא רצתה להיות חברת קיבוץ. אחרי שנתיים עזבה, ובשנת 1951 הגיעה להדסים, בהתחלה במשרה חלקית.

אמא הכירה את ירדנה כהן בקורס השתלמות של מורי מחול. לאמא הייתה תרבות אירופית, וירדנה נתנה לה השראה ישראלית מזרחית. כל ריקוד של אמא התבסס על סיפור, ובריקוד היא בנתה סיפור מתוך סיפור. הריקוד הראשון של הלהקה בהדסים לא נועד לחג השבועות. זו הייתה פולקה לפי מוסיקה של המלחין הצ'כי סמטנה. בריקוד שיר-השירים היא עבדה עם הלהקה בכרם, ובנתה ריקוד של הבנות המתקשטות לקראת חזרת הגברים. ריקוד הקוצרים מתחיל בקטע שבו הבנות רוקדות עם טסים מקש, וכמו מוציאות מוץ מן התבן.

את מפעלה של גרטה סלוס בהדסים סיכמו שני כוכביה, מיכה ספירא ועופרה שפירא: גרטה הגיעה להדסים בשנת 1951. על רקע התקופה נראית בחירתה כמורה לריקוד

בהדסים תמוהה למדי. עולה חדשה, ניצולת מחנה ריכוז, שהעברית אינה שגורה בפיה ואורחות החיים בארץ זרים לה. הדסים הרי התכוננה להקנות לילדים העולים, פליטי מלחמה ושואה, זהות חדשה, "ישראלית". במה תוכל זו לתרום? האם לא היה מן

ריקוד הפולקה: אורי אבי מאירי, מיכה ספירא ומשה פרומין.

הראוי להעדיף דמות צעירה "צברית" שורשית שתהווה מודל לחיקוי לבני הנוער? בדיעבד, התבררה בחירתה של גרטה כסיפור הצלחה נדיר.

במבט לאחור, אין ספק שמקומה של גרטה ככוריאוגרפית בעלת ייחוד ובשיעור-קומה הוא בין גדולי היוצרים במחול הישראלי, למרות שמעולם לא זכתה להכרה רשמית. היא לא השתייכה ל"קליקה" העסקנית, או לזרם המרכזי בתחום הזה, שהשתמש ב"גימיקים" שאולים מהבלט הקלאסי, או מהפולקלור הסלאווי והתימני, אלא ניסתה להגיע לשורשים ההיסטוריים של התרבות המקומית. זה אחר זה צצו ועלו מתוככי דמיונה הפורה הריקודים שנקמו לרפרטואר עשיר ומגוון: שיר הלל, ריקוד הקוצרים, ריקוד הרועים, שיר-השירים, ריקוד היין, ריקוד הניצחון, ריקוד הכפר, ומאוחר יותר ריקוד האורגות, ריקוד הדייגים ומגילת רות. גרטה, שגדלה וחונכה על ברכי התרבות האירופית האינטלקטואלית, שחזרה בריקוד

הלהקה בשבועות.

תמונות מההווי הישראלי-תנכ"י, כפי שהצטייר בעיני רוחה, דומה כאילו ליוו התמונות הללו את כל חייה. לא במקרה בחרה כמורה בירדנה כהן, הכוהנת הגדולה של המחול האמנותי, שצמח מהתרבות המזרחית האותנטית. גרטה, בגישה ה"יקית" ובכלים מערביים, זיקקה את החומרים האלה, ובנתה

יצירות מקוריות מדהימות משלה.

גרטה הייתה "משוגעת לדבר", ובהתלהבותה סחפה אתה ליצירה משותפת, כישרונות מופלאים נוספים. אחדות האמנויות התבטאה בכל הדרה בריקוד. גיל אלדמע, שמנגינותיו המוכרות כשירי-עם נולדו בד בבד עם תנועות הריקוד שלה; מיכאל קשטן, משורר אמיתי, שמילותיו נתנו תוכן חי למנגינות; חיה אלפרוביץ, שעיצבה במו-ידיה עד לפרט האחרון תלבושות מדהימות ביופייז, ולצדה יהודית פרומין ששמרה על תלבושות אלה כאוצרות, כפי ששמרה עלינו, ילדי ה"להקה".

גרטה הקימה את ה"להקה", שהייתה למרכז חיינו ולמקור גאוותנו. ילדים, שמימיהם לא זכו להכשרה מוקדמת בטכניקה של מחול, הפכו לרקדנים. כאן היה סוד הצלחתה: כחייט-אמן, "תפרה" עלינו, לפי מידותינו, את הצעדים ואת התנועות. פה ושם שילבה קטעי סולו, שהותאמו לאופיים של הרקדנים שביצעו אותם ולסגנון תנועותיהם. בפסטיבלים למחול, שהיו נהוגים אז בארץ - בעמק, בחיפה, בדליה, או בצמח - הסתובבנו בראש מורם. כולם הכירו את רקדני ה"להקה" של גרטה, שביצעו את יצירותיה הבולטות בייחודן.

לא ברור בזכות מה הצליחה להפיק מאתנו תוצאות כה מרשימות. היא לא הייתה דמות של רקדנית במובן המקובל של המילה, כזו שתעורר הערצה.

העברית שבפיה עילגת ומתובלת בחלקי משפטים בגרמנית, שעוררו פרצי צחוק עזים. להשלטת משמעת השתמשה בגונג שהייתה מכה בו בכוח, או אף משליכה לעברנו, כל-אימת שלא הצליחה להתגבר בקולה על קולותינו. מפעם לפעם סילקה את המפריעים, אך אלה לא ויתרו, והציצו מהחלונות לוודא שלא "יפסידו" דבר.

כך, מבלי שידענו זאת בעצמנו, נקשרה נפשנו בנפשה. בחוש אבחנה מיוחד הכירה לפני ולפנים כל אחד ואחד מאתנו, וידעה את מצוקותינו, את אהבותינו ואת סודותינו. והיה לה אכפת.

היא לא הייתה רק מחנכת אמיתית שעמדה לצדנו בשעות משבר, גם כנגד עמיתיה המורים, שלעתים פגעו בנו, אלא הייתה פסיכולוגית אישית, שבנתה את ביטחוננו העצמי, כחברה בוגרת, שיודעת להזדהות עם שבריריותנו הנפשית, כילדים. אחרי החזרות היינו מתכנסים בדירתה הקטנה, וסופגים תרבות מהעולם הגדול, שמחוץ לבועה שבה חיינו. מוסיקה, ספרי אמנות ובעיקר ספרים על ריקוד, עם דמויותיהם של גדולי הרקדנים, איזדורה דנקן, ניז'ינסקי, מרתה גרהאם ומרי ויגמן, מורתה למחול.

שם דבקה בנו האהבה לריקוד, וגם כבוגרים מצאו אחדים מאתנו דרכים לשלב אהבה זו במסגרת חיינו.

לימים עזבה גרטה את הדסים ואת עיסוקה בריקוד לטובת אמנויות אחרות – ציור וכתובה. אך לבה נשאר שם, ומדי פעם הייתה חוזרת ומזכירה את ילדי ה"להקה", ושואלת בעניין רב על מעשיו של זה או אחר, כמבקשת לוודא, האומנם מילאו את הציפיות הרבות שתלתה בהם בילדותם. הם אכן עשו זאת, איש-איש בדרכו: אנשי ציבור, אמנים, מדענים, בני-אדם, לא מעט בזכות הכוחות שנטעה בנו. ספק אם ידעה בשנותיה המאוחרות עד כמה עמוק החותם שהשאירה בנפשותינו.⁴⁴

מאחורי הקלעים היו גם לא מעט תככים.

הצלחת גרטה גימדה את דמותו של משה זעירי, שבאירוע המרכזי בחג השבועות היה לא יותר מאשר שוליה של גרטה. הוא ביקש לסלקה מהכפר, ולהביא במקומה מורה לריקוד. סייע לו משה אלטשולר-אשל, גזבר הכפר, שעינו הייתה צרה בהוצאות הגבוהות יחסית של מופעי הלהקה. זו הייתה קומדיית ה"אגון" הפוכה של זעירי, שבמקום להיאבק על מימוש האלים שבתוכו, נאבק להשמיד אלים מציאותיים, כמו גרטה. מיקרוקוסמוס לטראגי-קומדיה האנושית הציונית. מזימתו חשפה סגנון תודעה של "שחקן" ציוני מפיסטופלי,⁴⁵ תועמלן ואינטריגנט חברתי, המשתמש בדיסאינפורמציה, לא רק בהקשר פוליטי-ציבורי, אלא גם בהקשר פוליטי-פרטי, לגירושה של גרטה, האישה היוצרת המקורית. זעירי המתנהג כאן כהומו דיסטורקטוס, כאיש לא מקורי (יד שנייה), שחקן חסר זהות, שדימויו העצמי מותנה בתפיסתו על-ידי הזולת, בניגוד קוטבי לגרטה, שחיה כאשה משוחררת, פמיניסטית, עם בת מחוץ לנישואין.

הוא הצליח לשכנע את רחל, וגרטה עמדה לעזוב את הדסים בשיא הצלחתה. גרטה לא נכנעה, נסעה לתל-אביב, נפגשה עם מנהיגות ויצ"ו, ושכנעה אותן לבטל את רוע הגזירה. מנהיגות ויצ"ו, שהבינו את חשיבות גרטה ולהקתה להצלחת הדסים, הקצו לה תקציב מיוחד. הגזבר, לפחות, היה מרוצה. במקרה הזה, נקט ירמיהו עמדה מנוגדת לאשתו, ותמך בגרטה.

באחרית ימיה, כשרחל שכבה בביתה, חולה במחלה קשה, העניקה לה גרטה טיפולים פיסיותראפיים להקל על כאביה. רחל ביקשה סליחה מגרטה, והודתה באוזניה כי כניעתה לדרישות משה זעירי הייתה הטעות הגדולה בחייה, והיא מודה לאלוהים על שהמזימה נכשלה.

על העימות בין זעירי לגרטה מסתכלת לידיה חכמון כיום בצורה בוגרת:

היום אני יכולה לראות שהשיווק של משה זעירי היה שיווק פנימי, והשיווק של חג הביכורים של גרטה היה שיווק כללי – כל עם ישראל ותפוצות הגולה. טקס חג הביכורים בהדסים היה סרט תעמולה, שהשתמשו בו. היא הייתה "ערוץ 2", והוא – "ערוץ 1". גרטה הייתה דומיננטית מאוד. היא הייתה יקית עם עוצמה, שאין כמוה כיום: עם עוצמה ועם דיסציפלינה-משמעת. היה ביניהם עניין מגדרי: הוא גבר והיא אישה. שנית, היא הייתה אישה שכולה צניעות, והוא איש המילה – הטקסט. ראית בעיניך את תנועת הגוף. משמעת הריקוד שלה חזקה מזאת של התיאטרון של זעירא. הייתה לה משמעת חזקה מאוד. מחול מדויק. קצב אחד. בתיאטרון יש איזשהו ריכוך. בתיאטרון הדיסציפלינה פחות חמורה. הטקס בהדסים היה החג האזרחי הראשון

44. דרורה אהרוני ושפרה קולת (עורכות), הדסים שלנו, 1998, עמ' 64-65.

45. בסרט "מפיסטו", מעצב הבימאי ההונגרי המעולה איסטוואן סאבו דמות של שחקן גרמני מפורסם, ה"מוכר את נשמתו לשטן" הנאצי תמורת קידום הקריירה הדרמטית שלו. הוא הופך לכלי בתעמולה הנאצית, תהליך החושף את אפסות הזהות שלו ואת כוח ההרס שלה, כהומו דיסטורקטוס.

החילוני שאנחנו חגגנו, ויצקנו תכנים חדשים, קיבוציים - תכנים של זהות ישראלית - כל הסמלים והערכים, שרק אפשר לחלום עליהם - תרומת האדמה, הומניות, ועוד - נשתלו באמצעות הדסים. בהדסים אימצו את ערך חג השבועות, הומצאו מחולות חדשים, והטקסיות הניבה דורות חדשים. אני רקדתי, עוד הייתה לי הזדמנות ... הדיסציפלינה שלה יצרה למעשה אסכולה, שפה, שעיצבה פעימות רתמיות, כמו ריקוד האורגים, ריקוד הכפר. הוא יותר הקשבה - אמנות נקלטת דרך עיניים ובאוזניים; היא - עיניים, לב. הוא לא ביים מחזות ענק - לא הצגות ענק מונומנטליות ברוח הקומוניזם. הוא ביים הצגות סביב חגים, טקס, וסעודה שלישית. יש דברים שמחלחלים בקטן יותר. חגיגת התכנסות משולבת בתכנים. בשביל זה צריכים אנשים עם אידיאלים. כיום האדם הוא ברמת האגו ... לעומת זאת, בהדסים עשו מעשה אמיתי, גדול מהאגו. יהודה עמיחי, מהבולטים בשירה העברית החדשה, בילה סוף שבוע בהדסים. גם הוא נתפס בפלא הדסים ובהשראתו חיבר את שירו "סוף שנת לימודים בהדסים". הרי הבתים השלישי ורביעי:

כאן, בין האילנות, אשר אמיריהם האפלים
 ינועו כשבועות וכנדרים,
 ממחזורי חיים נפרדים זה מזה
 בליווי מנגינה, החלונות הגדולים מוארים
 ופתוחים כמו דפי ספר תמונות
 שער הברזל הגדול, כמו כנפיים
 במשק סגור ופתח.⁴⁶

להקת המחול.

46. דרורה אהרוני, שם, עמ' 148.